

A P O R

METAMORPHOSIS
TRANSYLVANIAE
(ERDÉLY VÁLTOZÁSA)

CSEREI MIHÁLY
PÓTLÓ MEGJEGYZÉSEIVEL

BUDAPEST
RÓZSAVÖLGYI ÉS TÁRSA KIADÁSA

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE,

AZAZ

ERDÉLYNEK, RÉGI EGYÜGYŰ ALÁZATOS IDEJÉBEN VALÓ GAZDAGSÁGÁBÓL
E MOSTANI KEVÉLY, CZIFRA, FELFORDÚLT ÁLLAPOTJÁBAN
KOLDUSSÁGRA VALÓ VÁLTOZÁSA.

MELYEN A MINT ÉLETÉBEN SOHASEM KAPOTT,
HANEM ERDÉLYNEK RÉGI ALÁZATOS EGYÜGYŰSÉGÉBEN HOLTIG MEGMARADOTT,
ÚGY A KÖVETKEZENDŐ MARADVÁINAK ÖRÖKÖS EMLÉKEZETIRE ÍRT LE
HAZÁJA FELFORDÚLT ÁLLAPOTJÁN SZÁNAKODÓ IGAZ HAZA-FIA ÉS GYŰKERES SZÉKELY
BÁRÓ AL-TORJAI APOR PÉTER.

VÉGEZTE PENIG EL MUNKÁJÁT AZ 1736. ÉS ÉLETÉNEK 60-DIK
ESZTENDEJÉBEN, ALSÓ-TORJAI UDVARHÁZÁNÁL.

Et haec meminisse juvabit.

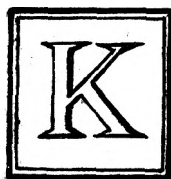
Metamorphosis Transylvaniae,

avagy

Az erdélyi régi szokások és rendtartások, az kik voltak
s múltanak, s újak származtanak.

ELSŐ CZIKKELY.

OKA EZEN IRÁSNAK.



edves maradváink! ezen régi erdélyi módot és szokást sokat gondolkodtam, ha deákul írjam-e le vagy magyarul? végtére, hogy tisztábban és értelmesebben az dolgokat kitehessem és a maradváink is jobban megérthessék, eltökélém magamban, hogy magyarul írjam.

Oka penig ezen írásomnak az, hogy mivel ab anno 1687, az mely esztendőben az német legelsőbben bejőve, azoltától fogva látom minden esztendőben új új mód avagy, amint az német mondja, Náj módi vagyon, úgy hogy mentől inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra és czifrább paszamántos köntösökre vágyunk, és már az atyáink szokott eledelit meg sem ehetjük, ha csak német szakácsunk nincsen és különbnél különbféle drága étkeket nem főz; hogy azért azon időbeli ősi szokás, az melyben azmint másutt is íram, más munkában, midőn erat pinguissimus vitulus et rarissimus titulus, maradváinknál épen feledékenységben ne menjen, az mi kevés eszembe jut, leírom.

[Második]

MÁSODIK CZIKKELY. AZ TITULUSOKRÓL.



s hogy az titulusról kezdjem el, értettem az régi emberektől, ugyanaz kik közelebb érték az Székely Mojzes veszedelmét Brassónál, hogy midőn Báthory Zsigmond fejedelem resignálta volna Rudolphus császárnak Erdélyt, akkor is a titulus úgy megszorodott volt, hogy midőn Székely Mojzes hadaival együtt elveszett volna az Barczán, csak egy szántóföldön tizennégy gróf és nagyságos úr teste feküdt; succedálván pedig Bocskay István és Rákóczi Zsigmond s a többi fejedelmek, az tartotta magát boldognak, az ki az nagyságos nevet letehetette, azmint hogy most is sok méltóságos familiáknak régi diplomája az lábában vagyon. Gyermekekoromban pedig úgy megfogyott vala az nagyságos név Erdélyben, hogy gróf több nem vala Keresztszegi Csáky Lászlónál, nagyságos urak pedig voltak ezek: Haller Pál és János testvér atyafiak, Haller György, Bánfi György (ennek az apjának, Bánfi Dienesnek, Leopoldus császár adta volt a báróságot), Gyulaffi László, Kornis Gáspár, Kemény János, László és Simon testvér atyafiak, Veselényi Pál, Serédi Benedek és Orlai Miklós, de ez magyarországi úr volt.

Legelsőbben azért Leopoldus császár érdemre adá az római sz. birodalombéli grófi titulust Széki Teleki Mihálynak; az ország generalisának, több sok kegyelmességgel egyetemben, azért hogy az kereszténység győzedelmes lévén az pogányságon, Erdélyt vér nélkül az magyar korona alá visszaszerzé. Azután gróffá lőn Pekri Lőrincz, azután Rátothi Gyulaffi László; bárókká lőnek Al-Torjai Apor István és Zabolai Mikes Mihály; Apor István pedig soha nem sollicitálta, hanem sok érdemiért mind az egyházi mind az vitézi személyek recommendálták Leopoldus császárnak. Magam felől is igaz lélekkel írom, sohasem kértem, hanem az Jézus társaságából amaz nagy ember, az ki az Apor háznak nagy oltalma vala, Hevenyesi Gábor szerzette. Azután két esztendővel grófokká lőnek Losonczy Bánfi György az gubernátor, és az Bethlen ház; ugyan akkor Bethlen Miklós az erdélyi fő cancellarius szerzette meg híre nélkül Al-Torjai Apor Istvánnak az grófságot; ismét grófokká lőnek Körös-Pataki Kálnoki Sámuel és Zabolai Mikes Mihály, Petki Dávid; Száva Mihály ugyanaz tájban lőn báróvá; nem sokkal az Rákóczi Ferencz motusa előtt resuscitálták az Jósika familia régi baronatuságát. És ezek voltak az grófok és bárók az Rákóczi Ferencz fejedelem motusáig; azon motus után mennyi báró, mennyi gróf lett, hosszu volna leírni, mert teli vélek az ország; azt az egyet írom csak, hogy az mennyin vagyunk grófok és bárók, hogy ha úgy viselnők az grófságot és báróságot, mint az régi magyarok viselték, egész Erdély elég nem volna, hogy titulu-

[sunknak]

sunknak megfelelhetnénk. Gróf vala hajdan Zápolyai János, de negyven kővára vala az magyar korona alatt; gróf vala Homonnai Bálint, de fel mér vala tenni hadakozásból az erdélyi fejedelemmel; grófok valának az Báthoriak, de egész táborokat állítanak vala fel; gróf vala Rhédei Ferencz, az ki az máramarosi dominiumot bírta, mert egy szolgájának száz ház jobbágyot aján-dékozott — de most olyan grófok is vagynak némelyek Erdélyben, hogy ha száz ház jobbágyot elajándékozna, alig maradna ötven magának — azon-kivül hintókra s aranyos kardokra fizet vala az udvari népének; ma sok báró vagyon Erdélyben, az kik magoknak is egy-két hintót alig tudnak tartani; nem hogy hintóra s aranyos kardra fizetnének, hanem két három rongyos szolgálival alig koszognak. Régenten az grófok és bárók az igen régi familiákból voltak; szégyenlem az nevit leírni, az kinek az apja vagy nagyapja az eke szarvát fogta és robotára az földesurának bejárt, mert olyan bárónk is vagyon. *) [Noha az atyámmal egy testvér volt gróf Apor István, de hízelkedés nélkül írom, ő is igazán viseli vala az grófságot; mert mindennap rendszerint kijáró ezüst tála nyolczvannolcz volt s ugyanannyi ezüst tángyéra, azok pedig oly vastagok voltak, mint az ón tálak, tán-gyérok; magának s feleséginek arany kalánokat adtak be asztalhoz, tángyérokat pedig négyszegre csinált és két újjnyira megaranyozott ezüst tángyérokat. Ezüsből való borhűtője volt nagy öreg, egy hat esztendő s gyermekeket megfereszhettek volna benne; kül-belől egy tenyérnyiig aranyos volt, melyet is Bécsből három ezer német forinttal hozatott volt. Sok helye-ken lévén Erdélyben jószága, vetettenek el maga oeconomiájában ötezer három száz kőből őszbúzá; bora sok helyeken annyi lett, egynehány ezer vederrel volt, abból pedig minden esztendőben nem csak az mostoha fiának Korda Zsigmondnak és Al-Torjai ágon Apor familiából való atyafiainak, hanem a mellette való elévaló szolgálinak negyven-ötven egész negyvenes-hordó borokat elajándékozott. Sz. Jakab nevű, Mezőségen lévő faluja mellett legeltetvén szarvasmarháit és méneseit, Boducz nevű szénafűvön, ősszel kiment oda, eléhajtatván marháit és ménesit, megnézte, tizenolcz s husz szép gyermek lovakot elajándékozott az szolgálinak, olyanokat, hogy hatvan, néha nyolczvan forintokon eladták. Medgyesi sz. Margit asszon napi soka-dalomban, ha csak egészsége volt, esztendőnként elment, mert ott tett számot az kereskedő emberekkel, kik feles pénzivel adósok voltak; akkor felho-zatott öt-hat vég angliai posztót, ajándékon úgy osztogatta el atyafiainak, szolgálinak, kinek hét singet azaz egész köntösre valót, kinek egy mentére, kinek egy dolománra, nadrágra valót. Három vagy négy holnapig viselt egy

[rendbeli]

*) A [] közti részek csaknem szószerint egyeznek Cserei Mihály megjegyzéseivel. Cserei eltéréseit a mű végén az Apor szövegében kitett sorszámoknak megfelelőleg adjuk.

rendbeli köntöst, azalatt behívatta valamelyik elévaló szolgáját, azt az egész köntöst, mentét, mely rókatorokkal volt bérelve, dolmánt, nadrágot, nuszos süveget, azmint maga viselte, néha az selyemövit is, melyet azon köntössel viselt, egészen mind oda ajándékozta. Continuus szolgálai peniglen praeter propter legalább mindenkor volt nyolczvan, s néha száz is; azoknak csak kész pénz fizetések, ha jól reá emlékezem, esztendőnként négy ezer hatszáz egy néhány forint volt, azonkívül az köntösnek való angliai, fajlandis, landis kétszer ványolt posztó; az fizetéseket mindenkor sz. János napban felit, az más felit karácsonban egy pénzig megfizették; azonkívül az lovas szolgálaira széna abrak az lovoknak; tizenöt szolgálja meg volt continuus, kinek-kinek száz-száz forint az fizetése, azon kívül hét-hét sing posztó; úgy hasonlóképen három trombitást tartott, azoknak is annyi volt az fizetések, s napjában három ejtel bor; többinek kinek nyolczvan, kinek hatvan forint, lovas inasoknak negyven, étkefogóknak harmincz, kocsisoknak tizenkettő, fellajtároknak hat; e felett mindeneknek juxta statum et conditionem posztó köntösnek és csizma. Noha annyi sok számú cseléd volt, mégis oly bőven főztenek mind ebédre vacsorára, mind helyben, mind úton, mikor vendégei nem voltak is, hosszú asztalra, soha nem tudták consummálni az sok jó magyar módon főtt étket, hanem tálastúl adták az agaraknak, kopóknak. Mikor ebéd vacsora ideje volt, egy kis harang volt felcsinálva az konyha előtt, az konyhamester azzal csengetett, úgy gyűltek minden felől elé az sok szolgák, elig fértek el az ebédlő-palotában, noha oda kocsisok, fellajtárok, lovászok, szakácsok, szakács inasok, hajdúk, darabontok s több efféle alávaló szolgák bé nem jöttek. Most utoljára az németek kedviért tartott híres német szakácsot is, kinek az fizetése volt száz német forint, hét sing fajlandis posztó, csizma, két negyvenes bora, tizenkét köből búzája, három kövér sertése, azonkívül kása s borsó s efféle. Csak az egy keczei jószágában tizennyolcz rendbeli béres szekeret tartott, hat-hat ökörvel, azok mellett harminczhat béres; hosszan a Maros mellett volt csinálva az ököristállója; mikor kihajtották az Marosra itatni, azt tudat volna, hogy egy falu ökreit hajtották oda.]¹⁾ Azon kívül az káplálynak úri fizetése, köntöse; az asszony kálvinista lévén, az asszony predicatorának hasonlóképen. A testamentumának az egy Bethlen Gábor fejedelem testamentumán kívül párját Erdélyben nem hallottad; mert csak ad pias causas testált százhusz ezer forintot, azon kívül feleséginek, atyafiainak és másoknak azon summánál sokkal többet. Hátha minden bonumi megmaradtak volna; de a Tökölyi Imre és Rákóczi Ferencz fejedelmek motusaival közel vallott annyi kárt, mint az említett kincse volt, mely kincse ha megmaradt volna, bezzeg ma urak volnának az maradvái. Keveset írtam, mivel atyafia vagyok; bizonynyal írom, hogy sokkal tovább gondolkozzál kedves olvasóm.

[Harmadik]

HARMADIK CZIKKELY.

AZ VENDÉGSÉGRŐL ÉS EBÉDRŐL ÉS VACSORÁRÓL.



z titulusról lépünk által az vendégségekre és ebédekre s vacsorákra. Legelsőben is reggeli kávé, herbathe, csokolátának híre sem vala; ha valakinek azt mondottad volna: kell-e kávé, talám azt értette volna, hogy állj el mellőle; ha: kell-e thé, talám azt tudta volna, hogy tezed; ha csokolátával kínáltál volna valakit, talám azt tudta volna, ha tudta volna hol volna Kacsulatafalva Fogarásföldin, hogy az kucsulási patakból kinálad; ha valakit kínáltál volna rosólisal, talám azt gondolta volna hogy napfeljötte előtt harmatot szedtél s avval kinálad, avagy rozsból is sült kenyérrel kinálad. Híre sem vala ezeknek az régi időkben, hanem Brassóban főzték az fahéj-vizet, azon kívül az reggeli italt hívták aquavitának, vagy tiszta égettbort ittanak, honnan is az úrasszonyok apró pinczetokokban, úgy az nemes- és főasszonyok is úgy kínálták, s kivált az idegen embert. [Vagy pedig égettbort töltvén tálban, azt megmézelték, egy vagy két fügét vagy egynehány szem malosaszőlőt tettek köziben, meggyújtották az égettbort s úgy keverték az tálban kalánnal, azután megoltván az tüzet, azt itták, az fügét utána ették. A férfiak reggeli ital gyanánt jó finom édes csipős ürmös-bort is ittanak, s egészesnek tartották, mert nem vala olyan paszamántos gyomrok, mint az mostaniaknak.

Régi magyar étkek ezek valának: tormával disznóláb, káposzta tehénhússal, lúdhússal, szalonnával, vagy télben új disznóhússal, tehénhús polyékával, kukrejtrel, árpa kásával, de abban soha az előtt czitrom levét nem töltöttek; tehén hús riskásával, murekkel vagy petrezselyemmel, rőstölt lével, nyárban új hüvelykes borsóval; lúd törött lével, tyúk sült fog hagymával, eczettel, szalonnával; borsó, vagy héjalva, s arra felül szalonnát perzseltének s úgy töltötték az tálban, vagy hajatlan higan, abban darab szalonnát vagy disznóhúst tettek; berbécs hús spékkel vagy tárkonynyal vagy eczettel, veres hagymával (ennél kedvesebb étke nem volt az öreg Teleki Mihálynak, sem Apor Istvánnak); tehén- vagy disznóhús kaszáslével, ennél s az káposztánál magyar gyomorhoz illendőbb étket nem tartának az régi időkben, nyúl-húst fekete lével, csukát tormával vagy szürke lével etc. Vajat nem tettek semmi étekben, hanem az kása közepibe mikor feladták asztalhoz, mikor kalácsot, lepént, bélest sütöttek, abba tettek vaját, vagy pedig pánkot, noha inkább ették akkor az új oltasztot hájban forralt pánkot, mint az vajbansültet. A kapornya volt minden éteknek jó ízt adó szerszáma.]

A kerék asztalnak híre sem vala, hanem négyszegletű asztal vala az embereknek az eleinél; olyan volt, hogy mind alól, mind felyül kihúzhatták az mint az vendég jött; ha annyi vendég volt, hogy annál el nem tért, toldást tettek az asztalhoz. Az asztal az fal mellett állott, belől az fal mellett bélétt padok voltak, kül pedig karosszékek. Nem francia módon mint most, hanem tíz órakor ettenek ebédet, hat órakor vacsorát. Mikor közelitett az tíz óra, az pohárnok az asztalt megterítette, az főhelyre egy vagy két tángyért tett, az asztalkeszkenyővel betakarván az egész czipót, oda egy vagy két ezüst kalánt tevén, azután asztalkeszkenyővel annyi czipót tett oda tángyérre, az mennyit gondolt hogy elég lészen az asztalhoz ülőknek, és azt az pohárszéken tartotta mind addig, az mig asztalhoz leültek, azután kinek kinek beadta az tángyért és czipót keszkenyővel. De kést senkinek nem adtanak, hanem az igen nagyjánál az embereknek az inassánál volt az maga kése, úgy adta be az úrnak; de ezenkívül is, akármely nagy ember volt, az öviben hátul az hüvelyiben volt a kése, mikor asztalhoz ült, elévette az hüvelyit, kivette az kést, és ett vele, azután hogy ett vele, megint az hüvelyibe betette, az háta megé az öviben szurta. Mindazáltal ebéd előtt vagy vacsora előtt az inas elkérte az kést, megtisztította, az úrnak úgy adta oda s úgy tette az hüvelyiben.²⁾

Az ón tángyér igen ritka volt, mind inkább fa tángyérrel ettenek. Emlékezem reá, hogy mikor az ón tángyér ugyancsak jó formában bejőve, amaz nagy szent ember és nagy úr Haller János kicsin fa tángyérokat csináltatott, s az ón tángyérnek az közepiben tette, s úgy fa tángyérrel ett. Mikor az tíz óra eljött, az étket bédedve az asztalra elhozták, és bédedve lerakták; ón tálból ettenek még az nagy uraknál is, mert az egy fejedelmen kívül senkinek ezüst tálból szabad nem volt enni.

Rendszerint mikor elhozták az étket, azután az palotára elébb az férfiak kimentenek, azután az asszonyok; az leányok az asszonyok előtt jöttek, azok közül pedig az ki legkisebb volt az jött legelől; azok előtt egy öreg rend szolga, mint egy hpmester lassan jött előttök. Mikor osztán rendet állottanak, az pohárnok eléállott az mosdó vízzel és kendővel; az nagyjánál az embereknek ezüst mosdókorsó volt s ezüst medencze, az alávalóknál vagy réz, vagy ón, de medencze nem volt; és legelsőbben is az leányokat és asszonyokat megmosdatták, azután az pohárnok az kőrsóval és kendővel az palota közepin megállott, avval együtt az is, az ki az medenczét tartotta, az gazda rendre kínálni kezdte az vendégeket ilyen szóval: mosdjék, uram, kegyelmetek. Akkor nem vala ez a mostani fertelmes praecedentia-kivánás, azért is az kit megkénált az gazda hogy mosdjék az meg másokat kezdett kénálni, hogy mosdjék, uram kegyelmetek; sokszor addig kénálkodtak, hogy: bizony nem mosdom, uram kegyelmed előtt, s addig volt az kénálkodás sok-

[szor]

szor és az feljül ülés felett az kénálkodás, hogy az étek is elhült. Mikor már megmosdottak volna, az pap elé állott és az asztalt megáldotta; azt elvégezvén, az asztalnok a csatlóssal eléállott, annak kendő lévén az nyakában, és az étkeket felfedte, az fedőtálat az csatlós elvévén, azután leültenek. Az asszonyok itt elébb mentenek, s az leányok hátrább maradtanak, az legkisebb legalól; belől az fal mellett ültenek az asszonyok és az leányok, hanem egy az asszonyok közül az asztal végén fenn ült, azt fő helynek hitták; kül az férfiak ültenek, egy férfi fenn az asszony mellett, az ki, az mint íram, az fő helyen ült; az gazda rendszerint az asztalnak az végén ült. Leülvén, a gazda rendszerént kénálni kezdte a vendégeket: egyék, uram, kegyelmetek etc. akkor az nagyjának az inas beadta az kést, az többi az háta megül az öviből elévette az hüvelyit, kivonta az késit. Ott semmi gazdálkodás nem volt, hanem az kinek micsodás étek volt előtte vagy legközelebb hozzá, az melyiket szerette, abból enni kezdett ki-ki; nem vala akkor szokás, hogy az vendég innya kérjen, ha valaki akkor mondotta volna hogy: glasz wein, soha bizony nem tudta volna az kitől kéri, gaz vaját kér-e vagy mit? eleget adatott az gazda. Elsőben is, mikor annak volt az ideje, veres mázatlan fazékban beadták az ürmös bort, azután, megint hasonló fazékban másféle bort, rendre egymás után ittanak; nem vala ekkor hire az karafínának, mert ha eléhoztad volna hogy: karafin, más megharagudott volna, mert azt gondolta volna hogy kurafiázod; nem vala hire a credencziának is, mert ha elé hoztad volna hogy credencia, más talám azt gondolta volna, hogy hiteleslevélt kérsz credentia nélkül. Két kézzel beadják vala az asztalhoz az nagy veres fazék bort, két kézzel veszik vala asztalhoz bé, két kézzel fogván, úgy hajtják vala fel, úgy isznak vala, mégis jó ízün esik vala. Az asszonyoknak rendszerint ezüst pohárban adtanak bort bé, az kik mosdani alig mártották meg az ajkokat benne, s rendre úgy adták elébb. Rendszerént mikor az második fogást elhozták, mikor vigon akartanak lenni, akkor kezdettenek innya; békért az gazda hol két, hol három ejteles fazakat, hol segesvári ejteles viaszas szép új kupát, azokat másod-, harmad- vagy negyedmagával elköszönte, s úgy ittak mindaddig, míg mind az gyümölcsöt beadták, akkor egyest kezdettenek innya. De nem vala akkor hire az tekel glaz, mert ha akkor azt mondottad volna, talám azt értette volna más, hogy kötél gaz kell; hanem vagy almási veres csuporból, vagy járai hólyagos csuporból, vagy segesvári fél ejteles, vagy kisebb szép új viaszas kupából; nem vala akkor olyan czifra gyomor mint most, hogy némelyeknek az apja talám azt sem tudta mi az bor, még is most nem íhatik új bort. Mihelyen az új bor annyira forrott, hogy egy kis csípőssége volt, mindjárt új bort ittanak, dicsekedvén, mely finom s édes csipős; az ó bort kocsis, lovász itta, még az asztali szolga is neheztelte, ha ó bort adtanak innya. [Mikor az gyümölcsöt

[beadták,]

beadták, kivált dinnye éréskor, olyan hosszú szárú üvegekben, melyeket kortyogós üvegeknek híttak, és Porumbákon, Fogarasföldin csináltak, a meggyes bor rendre teli töltve úgy állott az jeges cseberben, mindeniknek asztalhoz egyet-egyet beadtanak, azután még többet, azt olyan jó ízűn kortyogdogólag itták.] Ugyanakkor, mikor az gyümölcsöt beadták, az vendég szolgálai az ebédlő házban vagy palotában bémentenek, ott rendet állottanak, azoknak nagy veres fazékban vagy nagy ezüst pohárban bort adtanak, azok egymásra rendre köszönték s úgy ittanak urok háta megett. Az asszonyok is a kést magok hordozták; rendszerént egy hüvelyben, két kis kések volt s egy villájok, az sinórra övekhez kötötték, hosszan sinórral az előruhájok mellett lebecsátották, hogy az hüvelyek vége csaknem az bokájokat érte. Ittak ugyan, de igen ritkán bokályokból is, kivált sert. Igaz dolog, volt kristály is, de csak ama velencei kristály; az középín, az hol fogták, majd olyan forma volt mint az két fejű sas vagy sasnak két szárnya; de nem ittak belőle, ha ittak is igen ritkán.

Az kristály pedig így jöve be Erdélyben elsőbben, mivel avval is az régi időben az pénz nem fogyott haszontalanul, mert volt ugyan az fejedelem házában talám tizenkét kristály, azt mondták, hogy Lengyelországból hozták, de csak raritásnak tartották, hanem in anno 1686 hoztának legelsőbben Németországból kristályokat Erdélybe.⁸⁾ [Gróf Apor István lévén tricesimarum arendator, megparancsolta volt mindenüvé az rationistáknak, ha valami vámon valami új portékát hoznak a görögök, egyenesen küldjék hozzája. Circiter harminczig való kristályt hozván egy kereskedő ember, az kolozsvári rationista avagy harminczados, Apor Istvánnak küldi; az árát megfizeti, az kristályokat titkon eltéteti. Azonban Teleki Mihályt, Naláczy Istvánt s más úri embereket Fogarasban az maga szállására ebédre hívat; megparancsolta, hogy csak egy kristálypohárt, azt is az legalábbvalót, tegyenek az pohárszékre. Letülvén asztalhoz, azt az kristályt, borral megtöltvén, békéri, s azt mondja: Én ezt arra köszönném, az ki elfogadná, inná meg az borát, az kristályt tenné el magának. Arra mond Teleki Mihály: Héjába mesterkedel, koma, mert én bort, jól tudod, nem szoktam innya (bort nem ivutt Teleki Mihály, hanem csak vizet, azt tisztán megfőzték, azután meghűtötték jeges cseberben, úgy töltötték kicsiny fa kártyában, azt adták be innya; noha az bort szerette volna, nagy barátság volt, mikor vagy egyszer bort ivutt s megrészegült; részeg korában jobb, csendesebb ember nem volt nálánál). Apor István azt feleli: Én uram, kegyelmedet nem kénálok, hanem azt, az ki tőlem elveszi. Mondja Naláczi István: hoczca, édes komám! megissza az bort, az poharat kiadja az maga inasának. Azután más kristályt hoznak ki az belső házból a pohárszékre, szebbet az elsőnél, azt is, borral megtöltvén, békéri Apor István, mondván: az ki ezt az pohárt elveszi

[tőlem]

tőlem, igya meg az borát, tegye el az poharát. Akkor is újlag mond Teleki Mihály: héába mesterkedel, koma, mert nem iszom bort. Naláczi István az pohárt elveszi, az bort megissza, kiadja az pohárt az inasának. Harmadik kristályt is még kihoznak, amazoknál szebbet, azt is békéri Apor István, szintén úgy elköszöni, mondja Naláczi István: hoczcza, koma, azt is elveszem én. Teleki Mihály mondja: ezt, Isten engemet úgy segéljen, nem veszed, elég már az két kristály; add ide koma, Apor István, megiszom. S meg is ivá a bort, az kristályt az inasnak kiadá. Azután rendre kihozták az kristályokat, mindenkor Teleki Mihály fogadta el az köszöneteket, megiván az bort, rendre kiadta mind az poharokat, s bevitték az várban az Teleki Mihály szállására. Rettenetes ital volt az nap az Apor István szállásán, úgy hogy senki lábán haza nem mehetett, hanem hintóban vitték el az vendégeket.

Bethlen Gergely igaz régi magyar módon jár vala, azért Magyar Geczinek hivatta magát; én le nem írom, hanem kedves olvasóm nézd meg in Mausoleo regum Hungariae Gyula herczeget és írjad alája bátron Bethlen Gergely. Bezzeg ő sem iszik vala kristályból, ő is az többi között egyszer vendégséget csinál vala, jelen van gróf Mikes Mihály is, de nem mondja vala: adj uramnak egy kristály bort, hanem: Sándor Gergely essekura (ez kedves szolgálja vala) uramnak adj egy darab bort. Azt vagy fazékban vagy kupában adták be, mikor ivutt, erősen ivutt, s Mikes Mihály akkor vonogatja magát az italtól, mond Bethlen Gergely: Uram, kelmed talám kerestályra vágy. Akkor kereskedni kezd a zsebiben, kiveszen egy kopott erszényt, nem ért volna két polturát, kiveszen egy sustákat avagy négy polturát, s adja az inasának, mondván: eredj, öcsém, hozz kerestályt ő kelminek, mert ő kelme kerestályra vágy. Így csufolá meg az kristálylyal innya kívánókat.

Rajner Márton igen öreg ember vala s kolozsvári hadnagy vala, azt mondja vala: az fenesi bor ón kannából is jó. Nézd meg most egy varga sem ihatik, ha csak kristályból nem adsz innya.

Hoztak Lengyelországból az régi időkben is olyan ejteles fél ejteles üveg palaczkokat, de hogy akkor ittak volna belőle, nem láttam, hanem Hidvégi Nemes János, tanácsos úr és háromszéki főkapitány lévén, ő kezdett olyan üvegből innya, és mint fő tiszteket az háromszékiek udvarlották; történik azonban, hogy Nagy-Ajtai Cserei János is ott levén ebéden, neki is az üveg palaczkot beadják, nem tudván belőle innya, addig szíjja és szíjja az üveg belső srófját, azalatt kiesik az feneke, az bor kiomlik; mond Nemes János: itt mondhatnák, ökor tudna palaczkból innya.]

Erdélyi magyar, székely, szász, három natio, az ki még tartod az eleidről rád maradott ezüst pohárt, kupát s kannát, mikor ezeket meg-

[nézed,]

nézed, mit gondolsz, miért csináltatták volt ezeket az tü eleitek? bizony nem más okból, hanem ha leejtették, annak az cserepe is jó volt, ha hirtelen megszűkültek pénzből, zálogba vetették, s mindjárt adtak pénzt zálogjára, még időre mikor az pénzt megszerezhették, kiváltották, és így az kinek ezüst portékája volt, volt annak pénze. Lássuk, ejtsd el az üveget, valyon jó-e az cserepe? igyekezzél zálogban vetni, ha valyon ad-e valaki pénzt zálogjára? Szegény Erdély, csak ezen bolondságra ma hány ezer forintod megyen ki!

Ha valaki leves étket kalánnal akart enni, az mint feljebb íram hogy az fő helyre egy vagy két kalánt tettek, onnan lekérte s evett vele, s meg visszaadta. Nem értem ugyan, de az régi emberektől hallottam, hogy azelőtt még villájok sem volt az magyaroknak külön, hanem egy vagy két villa volt az asztalnál, azt elébb s meg elébb adták, úgy vettek húst az tángyérra; az pedig az embereknek az eleinél ezüstből volt, mint az kalán, az nyelire valami szép magyar sententiákat irtanak le: nekem is vagyon két vagy három ezüst villám olyan. Sőt azt írja Galeottus, ki minden nap az Mátyás király asztalánál evett, hogy Mátyás király ideiben az egy késnél egyéb asztalnál nem volt, s csudálkozik rajta, hogy mivel az magyarok mindinkább leves étkeket ettenek, s kivált safrányost, s mégis a Mátyás király köntösin mocsok soha legkisebb sem volt. Nem vala akkor híre a supponnak, sőt ha suppont kértél volna, talán azt gondolta volna, hogy zsúpon akarsz fekünni; minden leves az polyeka vala és káposztalé, leves disznó oldalosas. A mint most levest esznek elsőben, akkor főtt sós káposzta vala az első éték az kiből ettenek.

Mikor megittasodtanak az emberek soknak énekes inasai voltak, akkor énekelni kezdettek, valami szép régi magyar dolgokról énekeltek, néha szerelem énekét is mondottanak kivált az nagy embereknek régi időben mikor mulattanak, igen kedves muzsikájok volt az török síp,⁴⁾ egy szersmind az dob, akkor szép magyar nóták voltak, s azokat fútták, s annál ittak az nagyja az embereknek. A mely nótákat pedig az síppal fúttanak, ugyan indította az embereket mind az italra, mind a vígasságra; most talám azokat az szép magyar nótákat senki Erdélyben el sem tudná fúni. Trombitáltak is némelykor, de azt úgy fútták, mintha egy farkas ordított volna. Baxamétának híre sem vala, mert kivált az ki tudja, hol Baxafalva, ha mondották volna az Baxameta nótát, talám az tudta volna, hogy Baxafalvára kell menni.

Asztalról felkelvén, vagy még asztalnál ülven is, készen volt az hegedű és duda, ottan ottan az frulya és czimbalom is; azután táncolni kezdettek, nem ugrándoztak kecskemódon, mint most, hanem szép halkal járták, gyakorta kiáltván: három az táncz. Azután volt a lengyel változó,

[holott]

holott hol az férfi hagyta el az leányt, hollott hol az leány az legényt, hármát fordulván egymással, magokra is hármát fordulván, úgy választott az legény magának leányt, vagy az leány legényt, az kit akartanak. Azután volt az lapoczkás táncz; ezeken [kívül a régi magyaroknál, nem az köz-, hanem az uri és főrendeknél, nem csak az lakodalmokban, hanem vendégségekben is, kedves tánczok tudniillik az egerestáncz és gyertyás táncz, mindenik tánczhoz szokott nóta, melyet a akkori muzsikások jól tudtanak.

Az egeres táncz ilyen volt: egy sorjában állott kilencz vagy tiz férfi, kivált ifju legény, ellenben más sorban megannyi leány, közöttük olyan spatium volt, egy pár tánczoló tágasan eljárhatott; egyik legény elvitte az más sorban álló egyik leányt, vagy kétszer tánczczal megkerülte mind közben mind kívül az két sorban állókat, azután elbocsátotta kezit a leánynak, külön kezdetek tánczolni, de csak abban a lineában; akkor kezdték mondani: macska, fogd el az egeret; ha jól tanolt leány volt, úgy elfárasztotta az legényt, míg minden egyetmása a testitől megizzadt, mert elől az leány, utána az legény úgy kerülték kívül belől az két sorban állókat, mikor az legény szemben érkezett az leánynyal s meg akarta fogni a kezit, az leány akkor visszafordult, erővel pedig nem szabad volt megfogni az kezit, hanem ha szép mesterséggel kezure vehette. Mikor osztán megfogta, akkor ujfolag kétszer-háromszor az leánynyal együtt tánczolta az sorban állókat meg kerülte, úgy osztán az legény az maga helyére, az leány is az magáéra állott, mingyárt az mellette álló legény az más sorban álló leányt elvitte, azok is úgy járták, és az táncz mind addig tartott, míg valahány legény s leány volt az két sorban, azok is tánczolta egymást megpróbálták.

A gyertyástánczot így járták. Két ifjú legény két égő gyertyát vettek kezekben, egymással úgy táncoltak sokáig, rá vigyáztat mikor egymást megforgatták, az gyertya tűzivel egymásnak haját vagy kötösit fel ne gyujtsák, azután oda mentenek, hol az asszonyok és leányok vesztég ültenek vagy állottak, mind az két legény szépen térdet hajtottanak, az két égő gyertyát két asszonynak vagy leánynak adták, azok egymás kezit fogván, az gyertya más kezekben lévén, úgy tánczoltanak, azután oda menvén, az hol az férfiak voltanak, térdet hajtván az két égő gyertyát azoknak adták kezekben azok is még úgy tánczolván, ujabban két leánynak adták . . .]

Volt süveges táncz is, az kit annak hittak; ott a férfi egy szép süveget az keziben vett s feltartotta, egyedül kettőt hármát tánczolta fordult, azután az melyik asszonyt vagy leányt akarta, tánczban elvitte, kettőt hármát fordultak; azonban az süveggel az leányt vagy asszony mind addig csalogatta, az míg az süveget elkaphatta, elkapván az asszony vagy leány,

[még]

még kettőt hármat fordult véle, mintegy dicsekedvén az győzedelmen, azután megint olyan legényt, a kit akart, elvitt, kettőt hármat fordulván véle, meg az legényt a süveggel kezdette csalogatni, mind addig, míg az férfi is elkapta; elkapván, szintén úgy tánczolt a férfival. (Oda fel kell vala írnom, hogy ott is ketten tánczoltak) mint oda fel leírák, itt is mikor jó mesteri voltak, mind az legény az leányt, mind az leány az legényt alkalmasint megfárasztotta.

[Most az ilyeneknek semmi keleti nincsen, sem a szép lassu magyar táncznak, hanem azt kiáltják: vonjad az német, francia, tót tánczat; úgy ugranak mind az legény mind az leány mint a kecskék.]*)

Az minevétnek híre helye, sem volt, ha elérte volna az minevétet, talám más azt tudta volna, hogy azt kérde, ma mit ett.

NEGYEDIK CZIKKELY.

A FEJEDELEM EBÉDIRŐL ÉS VACSORAJÁRÓL.



A Fejedelem [mikor ebédelt vagy vacsorált, tíz órakor felment az konyhamester, megizente kész az éték, az főpohárnok előjött az több pohárnokokkal, bőrrrel borított szepetekben meghámozván elhozták az fehér czipót, az asztalt megterítették; elsőben az hosszú asztalra környös körül ezüst arany fonallal varrott egy singnyi szélességű keskeny abroszt tettenek, azon felyül úgy terítették bé tiszta fehér abroszszal az egész asztalt. Feladván az konyhán az étket ezüst tálokban, mindenik étékfogónak selyemmel varrott keszkenyőket adtanak, azzal az étkes tálakat általkötötték, s úgy vitték kezekben. Az étékfogók előtt konyhamester gyalog, az konyhamester előtt az asztalnok szerszámos paripán ülvén, hol ráró-tollforgósan, hol darutoll, három szál levén medályban foglalva az süvegiben, úgy vitette az étket. Mikor az fejedelem ebédlő palotájához értek, ott az grádicsnál leszállott az lóról, gyalog úgy ment fel az étékfogókkal, lerakatta az étket, ott udvarlott míg vagy meleg étket, amint akkor nevezték, vagy az derék fogást el kellett hozni; akkor térdet hajtván az fejedelemnek, az étékfogókkal lement az konyhára, ismét paripára ülvén, úgy hozatta el az többi étkeket. Mikor már az étket elhozták, az fejedelem az fejedelemasszonynyal kijöttek az ebédlőpalotában; ha tanács urak voltak az fejedelemnél, azok jöttek ki legelől az fejedelem előtt. A Fejedelem előtt jött az fő hopmester, hosszú ezüstös nádpálca lévén keziben, hosszabb magánál,

[annak]

*) Csereiné: . . . „s úgy ugordik mind legény, mind leány, mint a kecskebakok, mikor egymással szembe öklelnek“.

annak a középit fogta (másnak senkinek is, se tanácsuraknak, se több uri embereknek ezüstös nádpálcájok nem volt, se magának a fejedelemnek is, hanem vastag rövid nádpálcája volt, az urak pedig olyan két három helyen bogos nádpálcát viseltek.) Kijővén az fejedelem, az urak rendet állottanak, az fejedelem, zöld bársony nyusztos kozáksüveg lévén feltéve a fejében — (gyakrabban mind olyant viselt, ritkán hosszú süveget; urak, nemesek is abban az időben, kivált hideg őszén, egész télen, tavaszon is, míg ugyan jó meleg idő nem volt, mind kozák süveget viseltek, ki nuszttal, nesttel, ki róka bőrrel) — a fő pohárnok másod magával nagy térdhajtással a hol a fejedelem, fejedelemasszony állottak, oda ment, egyiknek kezében ezüst mosdó-medence, másiknak ezüst mosdókorsó, skófiummal varrott kendő lévén keziben, elsőbben az fejedelem mosdott meg, azután az fejedelemasszony. (Mikor Zrinyi Ádám bejött volt az fejedelemhez Fogarasban, másszor egy lengyel úr követ az királytól, egyszersmind töltötték mind az fejedelemnek, mind azoknak kezekre az vizet, egyszersmind törölték meg kezeket az kendőhöz). Megmosdván a fejedelem, vagy predicator vagy arra tanított pohárnok inas az asztal-áldást szép halkal elmondotta; addig a fejedelem az süveget levette a fejéből, keziben tartotta; elmondván az asztaláldást az fejedelem az süveget megint az fejiben tette, ketten az fejedelemasszonynyal egymás mellé leültenek a fő helyre, s enni kezdettenek, azután az kik az fejedelem asztalára marasztott vendégek voltak, az hopmester rendre leültette, de az hol a fejedelem ült, két felől az asztalnál ürességet hagytanak, mintegy két arasznyira, senki sem ült oda, hanem azon alól az hopmester leült, ha ott akart enni, ha nem akart, az maga szállására ment s az kik az fejedelem asztalánál le nem ültenek, az hopmesterhez mentek ebédre, az több jelenlévő urak, fő-emberek, térdet hajtván az fejedelemnek s fejedelemasszonynak, szállásokra mentenek. Mihelyt az fejedelem leült asztalhoz, az fegyverhordozó inas, aranyas köves hüvelyű kard s fejedelmi buzogány lévén keresztül téve a karján, mind ott állott az fejedelem háta megett, míg asztaltól felköltek. Mikor az sültet elhozták, az asztalnok kivitte tálastól, s arra készített külön asztal lévén, felbontotta, s tálban rakván, úgy vitte be asztalra. Mikor innya kellett az fejedelemnek s fejedelemasszonynak, az fő-innya-adó elérhozta az bort, keziben lévő ezüst tángyérre kitöltvén benne egy keveset, azt elsőbben az fejedelem szeme láttára megitta, s úgy töltött ugyanott az fejedelem előtt abból az borból innya mind az fejedelemnek s fejedelemasszonynak. Valahányszor ivutt az fejedelem mind annyiszor az ezüst tángyérre töltött bort megkellett elsőbben a fő-innya-adónak kóstolni. Az több asztalnál ülő vendégeknek az pohárnokok adtanak bé innyok. Kis konyhának hitták, ahol ben az fejedelemasszony házában belől arra taníttatott udvari fraj főzött két-három tál étket az fejedelem számára; azt az étket onnét hozták ki asztalhoz.

[Mikor]

Mikor felköltek asztaltól, újlag asztaláldást mondván, az tanács urak elől menvén, utánok az fejedelem, fejedelemasszony, az fejedelem házában, onnan reverentiát tévén, mingyárt kijöttek, kiki szállására.

Ha innya kezdett az fejedelem, gyakran ivott penig, ott senkinek nem lehetett magát menténi, addig kellett innya, míg kidőlt asztaltól, maga penig egy veder bort megivutt, még sem részegedett soha el, csak levette fejéből az bársony kozáksüvegét, s mintha megfáradott volna, úgy gőzölgött ki az feje tetején az bor ereje, s azután még többet ivutt. Egyszer Fogarasban az udvar német gyalogjait az fogarasi vár piacznán rendre állították, s valamikor új pohárt köszöntek, mindenkor lőttek; azoknak két hordó bort parancsolt, hogy kihúzzanak az pinczéből, addig ittak, míg egymásra dőltenek az vár piacznán.

Az mig az fejedelem tánczolt az fejedelemasszonynyal, az urak addig mind fenállottanak, valamikor arra fordúlt az fejedelem, az urak mind fejet hajtottak. Igen kedves muzsikája volt az duda; magyar módon, szép csendesen tánczolt, alig láthatta valaki az lábait mint emeli fel az tánczban, igen czipfrán igen ritkán láttatott. Egyszer az fejedelemasszony adván ki udvartól két előrenden való frajját, abban az lakodalomban tengerszín bársony köntösben volt, az akkori szokás szerént az mentéjén leeresztett posztó lévén, kívül lévén az nusztt béllés az posztón, az fejében akkor hosszú nusztt süveg volt, köves medályban álló kolcsogtoll benne, mint egy tisztító seprű olyan szélyesen, olyat penig másnak nem volt szabad viselni.

Vadászni gyakorta járt, egyébkor könyveket olvasott, kivált az Bibliát, azt estve is, kivált özvegy korában az mig elaludt az inassal olvastatta, vagy penig órát igazgatott. Sok óra volt az házában: az többi között egy az asztalán állott, mint egy bojtos kicsin kutyácska, mikor ütni kellett, megmozdult az asztalon valahány óra volt, annyiszor az száját feltátotta s annyit ugatott, mintha valóságos kutya lett volna. Az övit fen, épen az cseszinél viselte; igen jámbor ember volt, legnagyobb szitka ilyen volt: számár kurva fia, de ha megharagudott, mindjárt megölette volna az embert.

Ezt az öreg regnans első Apaffi Mihályról röviden; térjünk által az ő boldogtalan (úgy mondhatjuk) fiára, második Apaffi Mihályra.]

Meghalván in anno 1690 die 15. Apr. Fogaras várában első Apaffi Mih., erdélyi regnans fejedelem, árván hagyá egyetlen egy fiát és gyermekét, második Apaffi Mihályt; ezt in anno 1695 Leopoldus császár, az erdélyi akkori commendans generalis gróf Veterányival Bécsbe felhivatá, ott szép sok kegyelmes intésivel intette. Akkor visszabocsátván Erdélyben, sem az Leopoldus császár, sem felséges udvar intésivel nem gondolván, sem penig az erdélyi igaz hazafiai tanács uraknak hasznos tanácsait nem fogadván, hanem magával egyidejű tanács után indulván, és némely Bethlen urak (mert

az Bethlen urak sem javallották mind szándékját) javallásán megindulván, elveszi magának feleségül az Bethlen Gergely leányát, Bethlen Katát. Az nem tetszett sem az felséges udvarnak, sem az igaz hazafiainak. Meglévén az lakodalom, az felséges udvar másodszor felhívhatja Bécsben s többször le sem bocsátja; azért az felesége is utána ment Bécsben. Annyi kegyelmességit mutatta az Leopoldus császár, hogy Sacri Romani imperii fejedelemnek tevé, de avval az erdélyi fejedelemségből kikoppana. Ez lön az házasságának méltó gyümölcse; lássuk azért, mint lett azon boldogtalan házasságának lakodalma.

Az lakodalom Balázsfalván volt, az uraknak nagyja s nagyobb része ott volt; [az lakodalom napján az fejedelem czifra törökszerszámos lóra ülven, felesed magával megindult az kastélyból, az balázsfalvi hidaknak közepin sátort vontanak, a kisasszonyt Berve felől hozták hintón, s úgy alkalmaztatták az jövetelt, mikor innen az fejedelem az hid végihez érkezett s lóról leszállott, az hidnak az tulsó végihez akkor érkeztek a menyasszonnyal, azok is ott leszállván, mind innen az fejedelem, mind túl az kisasszony gyalog mentenek bé kétfelől az sátorban. Az fejedelem képiben köszöntötte az kisasszonyt Alvinczi Péter, az leány részről Bethlen Miklós felelt meg. A fejedelem az kezit megfogván az leánynak, az mely bársonyos hintót hozatott volt az fejedelem, abban az hátulsó ülésben ketten egymás mellett ültenek, más senki nem ült az hintóban, az két rész vendégekkel együtt bementenek az kastélyban, ott arra készített palotában asztalhoz ültenek, vigon laktanak; nem volt sem násznagy sem vőfély, sem nyoszolyó, sem leánykikérés. Felkelvén asztaltól, sokáig tánczoltanak, az menyasszonyt penig nem kapták el gyertyánál, hanem szép csendesen az anyja Bethlen Gergelyné Thoroczkai Mária elvitte magával az háló házban, kevés idő múlva az fejedelem is csak magára elment az menyasszony után, az vendégek mind ott maradtanak, s még azután sokáig tánczoltanak].

Táncz közben, midőn az fejedelem az mátkájával tánczolt, Sárossi János tanács úr, igaz hazafia azt dúdolta magában: dinom dánom, holnap bizony bánom bánom; s bizony igazán is dúdolta volt. Mikor az kézfogás volt Bodonban, ott volt az szegény Apor István, mivel az Kendeffi Gáspár lakodalma ott volt, ugyan az Bethlen Gergely leányával, a szegény Apor István volt az násznagy, de az az lakodalom csak egy vacsorából állott. Második Apaffi Mihály is ott volt, Apor István semmit sem tudott abban hogy az nap lészen az kézfogása az fejedelemnek; reggel bément hogy elbucsuzzék az fejedelemtől s az uraktól; mondja Bethlen Elek: ne menjen el kegyelmed, mert ma itt egyéb dolog is lészen, mivel az fejedelem akarja eljegyezni az Bethlen Gergely uram leányát; maradjon meg kegyelmed. A szegény Apor István csak lassan magában mondotta: eb akaratjából lészen, de ugyan csak meghallotta Bethlen Elek, megmondotta Bethlen Gergelynek, sokáig hara-

[gudtak]

gudtak is a szegény Apor Istvánra. Ugyan csak ott maradt, az kézfogás meg lett. Egy szép órát küldött volt az szegény Eszterházi Ferenczné Apor Istvánnak, kin is az említett asszony képe volt, azért hogy feles marhákat szedetvén Erdélyben, mint fő harminczadok-arendátora, lenne az marhák harminczadjában engedelemmel, el is engede két száz forintot. Ebéd alatt azt az órát kiveszi hogy megnézzze, az szomszéd úr elkéri, hogy ő is nézze, mondja: be szép óra, más úr meg attól elkéri, s addig kéri elébb elébb, hogy az óra elvész, soha elé nem tudta szerkeztetni. Más nap az kézfogás után Apor István Bodonból indul Kecze felé, az felesége ott nem lévén, beszélgetésnek okáért Cserei Mihályt az hintóban ülteti (mert én akkor Nagy-Szombatban tanoltam); mondja Apor István Cserei Mihálynak; tegnap az ágyban nyomták az erdélyi magyar fejedelemséget; tudod Isten, semminek oka nem vagyok, sem hiremmel, sem akaratommal nem volt ez az kézfogás, adjanak számot mind Isten mind az következő maradékok előtt az kik ezt az dolgot koholták, s azt az jámbor ifjú fejedelmet arra vették. A míg Bodonból Kecze-re ment, mind arral beszélt, nagyokat sohajtván s az szeme könyvvel megtelvén, gyakorta az keszkenyővel szemit megtörölvén. Hej Apaffi Mihály, Apaffi Mihály, miért nem fogadád szavát jó felséges uradnak s igaz hazafiai tanácsosidnak, bizony nem koppansz vala ki az erdélyi fejedelemségből, és talám hazádnak Erdélynek is jobban esik vala! De miért vakarjuk fel a béforrott sebnek az ő turját? ⁵⁾

ÖTÖDIK CZIKKELY.

A RÉGI ERDÉLYIEK KÖNTÖSIRŐL.



e kaczagjad erdélyi magyar, midőn hallod, hogy az francia asszonyoknak az az symboluma: gallae dominae, melyet ha igazán akarunk magyarul kimondani, úgy kell mondanunk: a francia asszonyok uralkodnak az férfiakon; mert én is gondolom hogy igazat írok, midőn írom hogy ma Erdélyben az férfiaknak nagyobb része haec vir, az asszonyoknak nagyobb része hic foemina. Azért én is az mostani felfordúlt világhoz alkalmaztatom írásomat, és az asszonyok köntösin kezdem el ezen czikkelyt.

Nem értem, de hallottam bizonyosan, hogy régen az főasszonyok geleznában jártak kiki maga állapotjához képest, kinek nusztból való volt, kinek nestből, kinek petymetből, egy szóval az kitől mint tölt ki, az mint-hogy gyermekkoromban magam is láttam az nagyanyám Imecs Judith petymetből való geleznáját, s hallottam bizonyoson, hogy más régi főasszonyoknak is még akkor az geleznájok megvolt.⁶⁾ A fő leányoknak az fején az nyak szirtin feljül, az tetejeken kevésbé alól, hat csontból szőrrel erősen megkötött korona

[forma]

forma jó féle gyöngygyel megrakott vagy klárisal az kitől mint tölt ki, magas csúpos hátra függő koronájok volt; az asszonyoknak és leányoknak a könyökökig feljebb ugyan bővebb ingek volt, az könyököktől fogva az keziig sípos ránczos szoros újja volt, inneplő pedig olyan tábla forma volt, ki arannyal varrott, ki jó féle gyöngygyel rakott ruha volt, az melyet azon ránczos síp forma ing ujjára tettek. Keztyűjök az nagyobb rendű asszonyoknak selyemből szőtt, némelyeknek az közepin ezüst fonalból varrott vagy szőtt czifraság volt, az alább valóknak tiszta czérnából szőtt keztyűjök volt, az keztyűből az végső ujjá iziig az kezek ujjai kün voltanak. Nem árulták akkor az leányokat csecsek mutogatásával, hanem ugyan az felé varrott vagy rakott gyoles volt mint az kis ing sipján, az kivel gallér helyett az mellyit befedte egész az torkáig, majd addig, az meddig az nyakra valójok volt; ezt igen gyermekkoromban így értem. [Igen viselték azelőtt mind az asszonyok mind az lányok, mind belső kis ingen, mind az külső ingen is sűrűn egészen mindenütt megrakva rézből csinált igen apró, mint egy lencse szemnyi islógokat, mert az volt az nevi, úgy hogy egy ingre afféle apró islog két-három ezer is reá volt rakva s varrva; az olyan ing is a könyökiig bőv volt, azon alól a keze nyeliig szűk, azt hitták síp ujjú ingnek. Nem volt akkor ránczban szedett egész mellyű ingek az asszonyoknak, hanem az ingek elől meg volt hasítva, annak kötője volt, s úgy kötötték meg az nyakoknál, mert akkor épen az nyakokig volt fel az ingek, nem bocsátották úgy zsíbvásárra*) az csecseket szemtelenül, mint az mostani asszonyok és leányok, hogy csaknem egészen, többire félig nyakok csecsek mezítelenül úgy áll, mintha épen az férfiakot kénálnák csecsekkal.]

Azonban még a fő asszonyokban is sokan nem csizmát viseltenek, hanem amaz ránczos veres sarut szász módon; téiben szőrből botosok volt, az kit az csizmára vagy sarura húztak, hogy az lábok meg ne fázzon. Nem vala annyi modi az fejeken, noha az menyecskék akkor is majd így jártak, mint most, de nem vala annyi táré, hanem tisztességes fátyol volt az fejeken, azt lebocsátották, hogy el igen messze vonszolódott. Mikor házoknál voltak, ugyan mentét viseltenek, de útra menvén, mellyre valóra palástot vettenek fel;⁷⁾ [az téli palást pedig, kinek mint volt tehetsége, úgy béreltette ki nuszttal, ki nesttel, ki petymettel, s az uri fő asszonyok mind otthon, mikor templomba mentek, vagy máshová, mind lakadalmakban, mind temetési alkalmatossággal, palástban mentek. A palást úgy volt bérelve, mind az kinek rendi volt, mert akkor igen reá vigyáztanak kit miféle egyetmás illet meg.

Nyári palástot is viseltenek, az mely szintén úgy mint az téli palást, vagy sima vagy virágos bársonyból vagy biborból volt az uri fő nemes

[asszonyoknak,]

*) Csereinel „szíbvásárra“.

asszonyoknak, másképen egyéb színű selyem matériákból is volt, de ritkábban nyári palást; annak kívül az eleje selyem a galléra egészen bojtos bársonnyal vagy karmazsin színű vagy veres vagy zöld, ki mint szerette, meg volt prémezve. Az öreg rend asszonyok fekete selyem bíborból csinált nyári palástot viseltenek, azoknak az két eleje s hátul az galléra szélyesen szélyes fekete selyemmel csinált csipkéből volt meg rakva, s egy újjnyira a csipke alól, feljül alá volt eresztve az palást szélyin.

Kis subájok is volt akkor az kis asszonyoknak s fő emberek leányinak, veres, zöld, megyszin s más színű bársonyokból; az bő és szélyes volt, de rövid, mert az derekán alól nem ért, szintén úgy, mint az bársony palástnak az két eleje szélyén s hátul is szélyesen, s az galléra nesttel vagy nusztal meg volt bérelve], azonkívül az mint az palást, ez is kül meg volt erősen hányva arany vagy ezüst csipkével vagy kötéssel, az kitől mint tölt ki; az kitől kitölt, úgy fel volt hányva, hogy felyül harmada az matériának alig maradott simán. Igen ritka volt akkor az jó féle veres klaris öv Erdélyben, épen csak az nagy uri asszonyok viselték.⁸⁾ A nyaka körül kinek nusztból, kinek nestből való galléra volt, azonban nagy nyaktakaró fátyola, kozák süvegek kinek nusztos, kinek nestes.

[A kisasszonyok, sőt elévaló fő nemes leányok is az fejeken két felől, az homlokokra feleresztve sok színű festett strucz tollakat viseltenek, s igen díszesek voltak azokkal.] A hajokat két felől, gömbölyegen csinált vassal megmelegítvén, megfodorították, mert akkor híre sem volt az álhajnak; azt két felől lebocsátották vékonyan, imitt amott jó féle gyöngyöt is felfonva elegyítettek, az kitől kitölt, köziben. Mikor útra mentenek, az nyakokban hosszú fekete fátyol volt, azt a mellyeken keresztül fogták, az közepin valami drágaköví gyűrű volt, épen az mellyeken az két végít az fátyolnak két felől az czombokon lebocsátották, hanem az mely része az csipőjüket érte, azt ott megakasztották tövel.

A szásznék az mellyeken mind olyan medály formát hordoztanak, az kit kesentyűnek hittak, az városi úr szásznéknak aranyból, drágakövekből való volt, az közönséges, kivált falusi szásznéknak, kinek ezüstből, kinek ónból, kinek pléhből, de mindenkinek volt; csinált kövek vagy csinált üvegek voltak benne.

Abban az időben nagy fő nemes asszonyoknak rása szoknyája volt, öve öreg rend fekete klárisból fűzve rendszerént. Ám lakodalomban s nagy solennitásokban öltöztek magok rendek szerént cifrán, minden nap megérték az rása szoknyával. Nézzd meg most, igyekezzél fogadni egy lotyó szolgálót, vagy nézd meg még az paraszt jobbágyleányokat is, már ezek között is közönséges az rása ruha, ha penig egy rühös alávaló asszonyt vagy leányt akarsz fogadni szolgálónak, ne is említs neki brassai vagy szebeni

[egyszer]

egyszer ványolt posztó szoknyát vagy mentét, hanem jó féle rásából valót, annak is az aljára három renddel arany massa csipkét, galandot, rókával prémezett selyem gombbal rakott rása mentét, három forintos pártát, arra szélyes ezüstös pántlikát. Értem hogy az nemes asszonyokon kívül nem volt három falusi asszonymnak mentéje, azoknak is brassai posztóból, bárány bőrrel bérelve s prémezve. Értékes, mind szabad, lófő, darabont, jobbágy embereknek feleségek, leányok, télben zekében, nyárban egy abroszt vagy kendőt kerítvén nyakok körül, úgy mentenek az templomban; gyolcs rokolyának, selyem pántlikának híre sem volt közöttök; most sok asszony, leány, az kiknek férjek vagy atyjok házában nincsen egy falat kenyerek, mégis cifra az mente, gyolcs az rokolya, drága az párta, az asszonyoknak aranyos szélyű gyenge patyolat. Jobb volna az mit erre költenek, adnák az portióban s járnának úgy, mint az régi jámbor asszonyok s leányok.^{a)}

Ne hagyjuk el az régi székelly asszonyokat. Minden lófő vagy darabont embernek az felesége nagy kontyot viselt, abban nagy két tőt szúrt fel, mintha két szárva lett volna; az konty felől való része az tőnek hólyagos volt, azt a kontyon kívül hagyta, a kinek jobb tehetsége volt, annak ezüst volt mind az tője, mind az hólyagja, némelyeknek az hólyagja aranyas, az többinek olyan volt az micsodás tőle kitölt, de az akkori asszonyoknak s leányoknak nagyobb dicséreti az, hogy ritka kurvát hallott az ember, kivált az magyarok között. Jut eszemben gyermekkoromban, hogy egy fattyazó kurva vala Torján, meg is hala az szülésben, annak olyan híre volt hogy kurva, mintha valami nagy csuda történt volna; de most bizony nem csuda, és talám olyan ritka most az jámbor, az mely ritka volt abban az időben az kurva. Nézd meg Erdélyi ember, hogy bizony nem az császár adója szűkíti Erdélyben az pénzt, hanem feleségtekre, lányotokra való haszontalan cifrázás. Mind az két hemispherium politicáját elolvastam, de majd mindenikben rend vagyon az asszonyok és leányok köntösiről, csak mi közöttünk nem látok; nézd meg csak az erdélyi alma natio saxonialis az asszonyok és leányok köntösiben, mely szép rendet tart, ezért is teli az láda; de mivel hogy az mostani sok cifraság, haszontalan krepin, paszamánt, s a többi az férfi köntösőkön is, nem kevésbé kisepri Erdélyből az pénzt, lássuk az férfiak is Erdélyben régen mint jártanak, s micsodás köntösben.

A férfiak azért azelőtt az nagyja az embereknek pár nusztus süveget viselt pompára, medály rajta s abból kolcsogtoll állott ki; de csak az közönséges fő emberek is, ha csak jó féle gyöngyből csinált bokkrétát is viseltenek; nyárban pedig az ifiak virágból való bokkrétát is tettenek süvegekben, feljúl tévén az köves vagy gyöngyös bokkrétát. A közönséges fő emberek egyes nusztus süveget viseltenek; az urfiak két, három, némelykor négyszerű nuszt farkas süveget, abban forgó vagy kerecsen vagy ráró toll

[volt,]

volt, két felé ki fordulván, néha összemenvén; némelyek sas tollas forgót, de [az urfiak is többire mind egy pár ráró vagy kerecsen tollat, aranyból csinált és drága kövekkel megrakott forgóban. Olyat viselt Gróf Gyulaffi László főbejáróságában. De mindenek felett gyönyörűséges volt, mikor három szál darutollat köves medályban rakva tettek az ifjak süvegekben. Akkor sok darvakot tartottanak fejedelem, urak, fő emberek udvarában, és mivel az darvak többire szürkék, kiszedték az tollokat szép gyengén, s fa olajat öntöttek az tollu tokjában s ismét helyre rakták az kiszedett tollakat, úgy fejeztednek meg. Mikor az olyan urfiak darutollas süvegben lódingoson, tarsolyoson felültenek üszely berzsenynyel veresen festett köves, gyöngyös, klárisos szerszámokkal arannyal szőtt portai czafrangokkal felöltöztetett lovakra, annak is homlokán (üstök nyomtatónak hítták) bársonyra varrott, drága medályban rakott három s néha két szál darutoll lévén ezüst kengyelekben lábai, csizmáján aranyos sarkantyú gyémánttal vagy rubinttal smaragddal megrakva; utána az sok sas tollas, párducz-, tigris-, farkasbőrös szolga azokon nagy ezüst, aranyos gombok, egy néhány rend ezüst lánczokra szorítva, elől az elkészítettet, sok képen cifra vezeték paripák, megrugatta szép moderatióval magát az lovon, fútták az török sípot, trombitát: — bizony akármely király udvara Európában cum recreatione megnézhetne volna. És, hogy példát hozzak elé, mikor Székely László házasodott, az mely hintót vitetett az mátkája számára, mind az hat szekeres lónak az hintó előtt egy-egy darutoll volt medályban csinálva az homlokán, maga fejében is három szál darutoll, az mely festett portai paripán ült maga, annak két szál darutoll volt az homlokára akasztva.

Kivált az ifiak igen szerették viselni lovokon az csigás kantárt, sügyellőt, farmatringot. Az urfiak olyan apró mint az bab csigákkal rakatták meg szijszerszámokat, melyet gyöngycsigának híttak, közben közben sok féle színű öreg, mint egy kis alma, tengeri csigák lévén rá csinálva. Az nemes ifjak másféle csigás szerszámot viseltenek, az olyan olcsóbb volt. Fekete süveget is igen viseltenek az nagy emberek; selyemből volt csinálva, az nemeseké szép fekete bárány gyapjúból; mikor megholt az férfi, olyan süveget vontanak az fejekben, úgy tették koporsóban s temették el, az mint hogy most is az temetőben, mikor új sírt ásnak s régi holt testeket találnak, az olyan süvegek elrothadva meglátszanak, az mint én magam is sokat láttam.]

Az ifjak pedig nyárban ugyan hasonló fekete süvegeket visel-
tenek, de csákóst, abban szintén úgy az oda fel leírt forgókot;*) az süveg-

[nek]

*) Cserei változata: „Viseltek kalapot is nyárban, annak az elein csukrosan fenn-
állólag egybenkötött fekete structoll állott; én is olyant viseltem ifjú legényke koromban, a Tököl-
járás előtt, a szegény atyám is mind haláláig olyant viselt“.

nek az csákóját ezüst tövel sűrűn megrakták, az tőnek az gombja aranyos volt, rendszerént az süveg alsó karimáján, az sinórnak helye volt az az kitől kitölt ezüsből, selyemből volt, némelyeknek csak tiszta selyemből. Az süvegnek azon alsó részén némely helyeken hasadék volt, az melyen kieresztvén az sinórt, megcifrázták, az sinór vége hosszú volt, azt az mellye mellett job felől kieresztette, s egy kevéssé az övin alól ért szép vitézkötés lévén azon sinór végén kettős volt az a sinór, melyen föl s alá járó gomb volt, mikor nyárgaltak, hogy az forgó az posoni süveget le ne vonja az fejekből, azt az sinórt az torkok alá tették, s az említett fel s alá járó gombbal megszorították.

Az csizmájok szárát alól az horgasinokon szép térdkötővel megkötötték; az jó két újj széles volt, csatt némelyiknek ezüsből, az térdkötő vagy majczból vagy bagariából volt, vagy közönséges szijból volt, az kötőnek az vége, az kivel megkötötték, vagy cifra selyem rojt volt, vagy az szijából való cifrázás. Én is gyermekkoromban úgy viseltem. Micsoda nád pálcát viseltenek az urak és fő rendek, oda fel az fejedelem dolgai között leírom. Viseltek kalapot is nyárban, annak az elein csukroson fenállólag egybenkötött fekete strucz tollakat.

Az ifju legények, az kiktől kitölt, viseltek ezüst aranyos tollas buzogánt, bársonnyal volt borítva az nyele, az végi pedig ugyan ezüstös aranyos; az kitől pedig olyan ki nem tölt, vas buzogánt viselt, az nyele ezüstös aranyos volt, én is ilyet viseltem ifju koromban, némelyek pedig hasonló nyelű vagy cifra baltát vagy csákánt viseltenek. Az mely ifju legénytől az sem tölt ki, tatár korbácsot viselt, tamariskus fa volt az nyele, az két végén fejr csont vagy vékony hosszú nyelű két-három bog az korbácson; az hosszú volt, nohajkának hítták. Téli keztyűt ki párduezbőrből, ki hiúzbőrből, ki rókabőrből viselt, az nyári keztyűnek hire helye sem volt, ha valakinél nyári keztyűt láttak volna, bolondnak mondták volna. Jut eszemben, egy valaki viselni kezdte vala az nyári keztyűt, csúfolni s kacagni kezdték vala, s szégyenletiben letevé.¹⁰⁾ Bizony az fekete csizmát sem viselte más, hanem az ki gyászolt, az dali csizmát sem viselte más senki, hanem amaz nagy emlékezetű úr Kornis Gáspár.

[Mind felső alsó rendbéli ember, mihelyt megházasodott, az szakállát meghagyta s holtáig úgy viselte; az egy Béli Pál szüntelen beretváltatta az szakállát, s hogy controvertálták azt mondták, mikor tatárok rabja volt, nagy szakállá lévén, az tatár ura ha megharagudott annál fogva hurczolta, akkor tett volt fogadást, ha megszabadul, soha szakállt nem visel, s nem is viselt holtáig.]

Ha valaki abban az időben az szakállát leberetváltatta, nem beretváltatta az haját is egyszersmind, az csúf volt, olyat mondottanak néki, az, kit szégyenlek ki írni. A fejét majd mindnyájan borotváltatták, ha kopocz volt, nem viselt idegen kurva haját, az kit most barokának hínak, mert ha akkor elérhoztad volna a baróka nevét, más azt gondolta volna, hogy azt mondod, hogy bak róka megyen. Az kinek haja nem volt, hogy kopocz volt, szép fekete biborból vagy bársonyból való sapkát viselt. Az bajusza az száját némelyiknek egészen befogta, abban soha semmit el nem vágta, sőt mikor ivott némelyik, megtölt a bajusza s beszoppantotta. Nyakravalót soha máskor nem viseltek, hanem mikor utra mentek, akkor némelyike szép gyolcsból való nyakravalót kötött fel, az kinek az két vége kinek skófümmal, kinek arany fonallal, kinek elegyesen, kinek tiszta selyemmel meg volt varva, azt függve leeresztette az öviig, vagy penig némelykor hátra vetette az vállán az hátára, s ott lebegett; de rendszerént portai selyem török nyakravalót viseltenek, az alább rendű emberek penig közönséges portai nyakravalót. Az uraknak, első főrendeknek az pompára való mentéjek hosszú volt, annak nagy hosszú szélyes galléra, hogy majd az háta közepit érte, az karjának felit, elől is az mellye felé jócskán leért. Némelyeknek ezen galléron kívül vagy nuszt volt vagy hiúz vagy rókatorok, vagy valami drága bőr; az két újja úgy fityegett az földig; az mentéje újja kutyafüles volt, bérelve penig attól fogva az hol az kezit az hasadékon kidugta, sohult sem volt, hanem osztán az végén az kutyafül felé, az kutya füllel együtt egy kevés bérlés volt. Mikor ritkán felöltötték, az újján való posztó összeránczolódott, ránczolva állott az karjokon. Abban az időben híre helye sem vala az paszamántnak, hanem nagy híre vala még Pázmány Péternek, azért ha vala kinek elé hoztad volna az paszamántot, azt gondolta volna, hogy Pázmánt emlegeted vagy Pázmántot az sz. István király hadi vezérit. Ezen mentéjeken volt szövés, ki egy újj szélyes, ki két újj, ki három, azt oldalpecsenyének hítták; mindennek inkább proportionate vitéz kötés az végén, az ki arany, ki ezüst fonalból, ki elegyesen, ki tiszta selyemből való volt, azt varratták sűrűn azon mentére.

[Hosszú mentéket is viseltenek az akkori emberek, melyet boér mentének híttanak, az urak s fő emberek jó féle posztóból, róka bőrrrel megbérelve, az nemes emberek veres muszulyból, bárány bőrrrel bérelve. Urak, fő emberek, nemesek nyári mentét is viseltenek, az urak mentéje belől vagy bársonnyal vagy aranyos matériával vagy velencei kamukával volt megbérelve, az többinek vagy rásával vagy bagariával. Abban az időben kétféle skarlát posztó volt, velencei skarlát, annak tizenhat forinton adták singit, csak úri emberek viseltek olyanból köntöst, az másik török gránát volt, négy forintos volt singe, az olyan posztó többnyire kék, zöld s meczsín

[volt,]

volt, ilyet viseltenek fő emberek, nemes emberek, az olyan tartós posztó volt, három-négy rendbeli dolmány mente is elszakadott addig az angliai posztóból a míg ebből egy rendbeli. Volt sálya nevű posztó is, az is az uraknak való volt, köz nemeseeknek volt az fajlandis, közönséges landis.

Mind urak, fő nemesség az köntösöket sinór helyett galanddal szegették bé, az urak ezüst, arany galandban, az nemesek selyem galandban, azután kezdék bogárhátú sujtásos ezüst arany fonalból vagy tiszta selyemből sinóroztatni köntösöket.]

[Akkor minden rendbeliek jó hosszan viselték s bőven dolmányokat, mentéjeket, azért is tartott sokáig az egyszeri köntös. Az fejedelem kivált s az fejedelemasszony udvari népit inasit csak arról is megismerték, nem privatus urak cselédi, hogy az országbelieknél leghosszabb köntöst viseltenek.]¹¹⁾ Az dolmányon nem voltak olyan sűrű gombok, azok is egy dolmányon nem voltak többek tizenkét gombnál:¹²⁾ az ezüst gombot, mind aranyozva, mind fejéren, abban az időben igen viselték, az heveder-övet hirtelen sem volt, hanem szép selyem-övet viseltenek, némelyeknek az végén majcz volt, ezüst, aranyos csattal, pikkelyekkel, az végén meg ezüst. Nyárban pedig az öreg urak matéria köntösben jártanak, az vagy bibor vagy kanavác vagy kamuka volt, mert bársonyban az egy fejedelmen kívül másnak járni szabad nem volt: az ifjú urak pedig karban kivágott olyan foszlán horvát módra kivágva, abból kifüggött vagy skófummal vagy arany fonallal varrott ingeknek az úja. Az ifjú legények pedig viseltenek valami gyenge materiából való inget (noha az alatt más gyolcs vagy bulya vászon ing is volt) annak úja, melye, galléra cifrán meg volt varrva, rojtos kötővel, másként éppen olyan volt mint az ing, csak bővebb, azt páncél ingnek hitták.

Bérlett nadrág ritka volt, de azon is az hátulsó varrásán semmi sinór nem volt, rendszerént bőrkapcza volt reá varva talpalló helyett, s némelykor úgy sétáltak török papucsban benne; az csizmája kinek sárga, kinek veres, nem fekete, azon ezüst aranyas sarkantyú vagy tiszta ezüst.

Az ifjú legényeknek ugyan, mint az uraknak is hosszú mentéjek volt, rendszerént róka háttal bérelve, de az közönséges viselő mentéjeknek az alja rendszerént az horgos inokat érte. Nem vala akkor híre az krepinnek, mert ha valakinek mondottad volna krepin, s deákul tudott volna, felnyitotta volna az fülit s azt hallgatta volna, hol zörgetnek, hanem minden cifraság az mentéjekeken az vitézkötés, az pedig az mint kitől kitölt, kinek skófumból, kinek ezüst arany fonalból, kinek tiszta selyemből, kinek elegyesen; némely csak egyes volt, némelyik hármás, egymás végiben, de azok már keskenyebbek voltanak s kisebbek, úgy volt az mentéjekre varrva.

[Viseltek]

Viseltek némelykor ezüst vagy ezüst- aranyos gombokat is az mentéjeken. Az dolmányok olyan hosszú volt az mint oda fel leírák s olyan formán volt czifrázva, mint az mentéjek; a dolmánynak az újján mind a kutya fül volt, a szép bársonnyal volt bérelve; az nadrágok is tisztességes, sem bőv sem szűk nem volt. [Salavárit is viseltenek az ifjú legények, mind urfiak, mind nemesek; az nadrág hasítékjáig ért a salavári, ott belől az nadrágon ezüst vagy selyem sinór lévén varrva két renddel, az sinórok végiben fél újjnyi ezüst vastag tők, azokat sinóron által vonták a salavári lyukain s úgy kötötték az nadrághoz. A salavárin az hol az lyukak voltak, oda szű formára csinált galanggal vagy sinórral körül megvarrott posztó volt, az ezüst tők onnan fityegtenek le.]

Némely úrfiak varrott bagariából való telekes bocskort is viseltenek, hajdú módra; igen czifra, szironnyal sőt ezüst fonallal vagy selyemmel cifrázott majcz vagy szíj volt az kivel felkötötték, sőt a telekes bocskor felső része is azképen meg volt czifrázva.

Az nagy haj igen igen ritka volt, sőt soha nem emlékezem, hogy ifju legényt nagy hajjal láttam volna, de hogy azt hátul vagy sinórral vagy pántlikával megkötötték volna, mint a lófarkát, mint most cselekesznek, híre helye sem volt, annál inkább zsacsókóban hordozták volna. Ha akkor kötött hajjal vagy zsacsókóban varrott hajjal valaki eléjött volna, azt mindnyájan kaczagták s csúfolták volna, s azt tudták volna, hogy farsangos, mert abban az időben láttattak ottan-ottan bolond farsangos köntösben járók, hanem az, kinek, ritkán, nagy haja volt, azt szépen lebecsátotta. Kiki inkább leberetváltatta, s úgy üstököt hagyta-nak magoknak, azt szépen felkötötték s abban gyönyörködtek, mennél nagyobb csomót köthetnenek az üstökökön. Ritkán némelyeknek volt abba fűzve vagy kevés pántlika vagy kevés sinór, kivált a gyermekeknek.

HATODIK CZIKKELY.

AZ ERDÉLYIEK RÉGI NYÁJASSÁGÁRÓL ÉS UTAZÁSÁRÓL.



emmi nyájasság ma Erdélyben, ha csak ottan nincsen tubák-pixl vagy feif tubák; nem vala ezeknek híre az régi időben, nem kéri vala akkor elé az portobákos pixist, sőt ha mostani szokás szerint azt mondottad volna s úgy kérted volna hogy tubák pixl, az ki deákul értett volna, azt gondolta s magyarázta volna, hogy tubák szurkot vagy szurkos tubákot kérsz. Nem szíja vala akkor más sem az portubákot, sem az füst tubákot, kivált gyer-

[mekkoromban,]

mekkoromban, hanem kocsis, lovász, darabant, azok is ritkán, hanem az hajdúk és az fejedelem németjei s peczér s afféle. Akkor mostani mód szerint egy pipa dohányt ha úgy kértél volna: fájf tubák, más azt gondolta volna, fáj valamid a tubák miatt. Az 1687. esztendő előtt olyan emberséges ország vala Erdély, hogy egy pénz nélkül keresztül mehetél volna rajta, mégis mind magad mind lovad jól lakhatott volna; nem vala hire az vendégfogadónak. Csudálkozva néztünk Kolozsvárott a közép utczában hogy mondták, hogy vendégfogadó, azon egy nagy szakács vala leírva késsel az tűzhely és írott fazakak előtt. Vala egy rongyos ház Miriszlónál is, az kit hallottam hogy vendégfogadónak mondtak, de nem láttam hogy vendég szállott volna belé; talám még Básta György csináltatta volt, mikor ott megverte volt Mihály Vajdát. Hanem ha megindúltál volna abban az időben, elől küldöttél volna az faluban szénát abrakot az lovadnak, magadnak enni valót, s ha bor volt az faluban, bort is adtak volna, sőt az Szászságon bár az magad lovadon ne jártál volna (noha ezt az ország artikulusa limitálta volt, de avval bizony keveset gondoltak), posta lovat eleget adtanak, sőt ha az szegény folnagyk, birák úgy nem viselték magokat, az mint az uton járó kívánta, jól megverték az hátát s rajta sült. Az ugyan bizony nem igen volt jól, de mikora az urak közzül valaki megszállott valamely szász faluban a kiből híres bor termett, akár mint tartotta az szegény folnagy, de az úr megharagította magát, s csak ne haragudjék, két három hordó borból megalkudott, az szegény folnagy, csak ne haragudjék az úr. Ha penig vagy szegény atyádfiához vagy becsületes nemes emberhez szállottál volna, az olyan szívvvel látott, hogy örömben talám az lelkit is kitette volna érted. Még is, az mi csudálatra méltó dolog, az urak sem voltak pénzesebbek mint most, mert azmiképen most nincsen pénzünk, úgy abban az időben az urak épen az pénzgyűjtésre semmit sem vigyáztanak, hanem csak az egy böcsületre és emberségre; az parasztember is, sem magyar, sem szász, sem oláh, szegényebb nem volt mint most, sőt bizony sokkal gazdagabbak voltak, mint most.

Azon kívül mind az urak, mind nemesség mind parasztság nagy szeretetben éltenek; nem vala akkor annyi úr, hogy az kinek az apja kerek falazott is, most a fia megharagudnék ha úrnak nem hínád. Gyermekek koromban hallottam, hogy [egy grófnak Magyarországon meg volt öt-hat száz jobbágya, s azt tartották grófnak, mert Erdélyben, az mint oda fel irám, több gróf nem vala gyermekkoromban gróf Csáki Lászlónál, Erdélyben úrnak azt tartották, az kinek háromszáz, jó fő embernek, az kinek száz ház jobbágya vagy ad minimum hetven vagy hatvan; most némelyek az kik az úri titulust könnyen felveszik, s ha valaki fel nem adja, megharagusznak,

[két]

két három jobbágya alig vagyon, az egyik bíró, az másik kolcsár, az harmadik szabados, annyival adós az ilyen úr uram, ha megakarnák venni rajta, bizony a dolmánya sem maradna meg.] Az mint más munkámban is leírtam, régen az tizenkét tanács úr, gróf és nagyságos urakon kívül többnek úr nem vala neve, úgy azoknak gyermekin kívül úrfi, kisasszony; sem annyi az asszony nem vala ezeknek az feleségeken kívül, az mely urakat oda fel leírék, hanem ha annál nagyobb fő ember volt is, csak úgy mondották: uram, kegyelmed, asszonyom, kegyelmed, mint vagyon asszonyom; gyermekeknek pedig kis uram, kisasszonyom, vagy Zsófi asszony, Margit asszony. Tanács úr uram is érte meg az tekintetes, nemzetes titulussal, noha bizony látom, hogy az ifjú Rákóczi György fejedelem idejében az tanács uraknak rendszerént nemzetes titulusok volt; nagyságos úr is érte meg az tekintetes nagyságos titulussal. De most nézd meg, ha egy alábbvaló fő embernek is úgy nem irod: az tekintetes úrnak, vagy az legalábbvaló bárónak: az méltóságos báró urnak, megharagusznak érette; holott régente az egy fejedelmen kívül Erdélyben méltóságos titulusa senkinek nem volt. Régen az tanács urakon és nagyságos urakon kívül azért haragusznak vala meg ha úrnak mondják vala: ma nézd meg, egy elévaló városi ember is ha úrnak nem mondod, feldúzza az orrát. Nem híják vala akkor az emberek egymást az úr, az úr, az asszony, az asszony, úgy hogy már majd az testvér-atyafiak is szégyenlik egymást atyafiának híni, hanem az úr s az asszony, az úrfi, az kisasszony. Abban az időben, ha annál távul valóbb atyafi volt is, annál inkább ha közelebb való atyafiak voltak, úgy hitták egymást: öcsém, bátyám, sógor, koma; sőt az ki atyafi sem volt, mégis azokat is atyafinak hittak sokat; a kik atyafiak nem voltak pedig: uram, kegyelmed, asszonyom, kegyelmed. Sőt olyan szeretet volt, az mint oda fel leírák, hogy az atyafiak elmentek egymáshoz, egy-két hétig elültenek egymásnál, mégis mikor elbúcsúztak, kivált az asszonyok, egymástól, úgy búcsúztanak el sírva: jaj édes néném asszony, édes öcsém asszony, megbocsásson kegyelmed, még nem is beszélgetheténk egymással. Ha valamely újságot kapott valamelyik atyafi, azt maga meg nem ette, hanem az atyafiának küldötte. Jut eszembe mikor újság volt csak egy lúdtojás is vagy egy császár madara, tizenöt mélyföldnre elküldötte egyik az másiknak.

Farsángban pedig, kivált az székelységen, az atyafiak valamelyik atyafihoz gyültenek, onnét rendszerént ilyen cursust bocsatottak: most az emberség megindult és az embertelenséget felkeresi s a hol megtalálja emberségre tanítja. És mivel minden időben vagyon rossz ember, ha rossz emberre tanáltak valahol, avval nem gondoltak, vagy akart vagy nem, jól kellett főzetni, másként az övéből az atyafiak

[bizony]

bizony jól főzettek, vagy akart vagy sem, de az gazdának csak jó kedvűnek kellett lenni. Ezen kívül tizen, tizenketten az atyafiak és nemesek egy szánban beültenek, zekében, harisnyában öltöztenek, az szán előtt hat ökör volt, közöttök két-három cseber bor, s úgy ittak s úgy jártak egymáshoz, csuklyát vontak az nyakokban, botot az kezekben, feles cigány hegedűsök, dudások az szánban, kiáltásokkal, muzsika-szóval, úgy jártak az tartományt.¹³⁾

Nem vala inter privatos religionis respectus,¹⁴⁾ az akár catholicus, akár kálvinista, akár unitárius, és ha találtatott magyar, csak emberséges ember volt, egyaránt szerették magokat, együt vigadtanak; sőt az házások között is nem vala respectus religionis, ugyanis Bethlen Gergelynek catholica felesége vala, Apor István catholicus, az felesége kálvinista, Gyulaffi László catholicus, az felesége unitária, Gyerőffi György catholicus, az felesége unitária, Thoroczkai István catholicus, az felesége kálvinista, sőt mikor Bethlen Gergely meghala, az feleségivel együtt temették el, ben az háznál kálvinista predikátor, Csepregi, predikállá, kün az templomban P. Vizkeleti Zsigmond. Nem vala az házások között is az religióból semmi visszavonás; ha egyik házban szent mise volt, az másikban könyörgés; nézd meg kérlek, ma az religióért is úgy nézik egymást, mint két ellenség. Az más vallású embernek adjon az isten szent lelket, hogy jöhessen az igaz hitre; személyiben miért lehessen ellenségem, nem látom, sőt az igaz catholica anyaszentegyház azt tartja hogy mi catholicusok az olyanokhoz legyünk szeretettel.

Nem volt akkor annyi superlát, hanem estve jól lakván, a palotában vagy nagy házban, vagy az micsodás háza volt az gazdának bevitték egy falka szalmát, azon feleségivel együtt ki ki egymás végiben virradtig jó izűt aludt.

Épen nem nagyozták akkor az emberek magokat; urfiak, elévaló fő és nemes emberek, húsvét másod napján az az vízben vető hétfűn rendre járták az falut, erősen öntözték egymást, az leányokat hányták az vízben, sőt az elévaló embereknél csak magok házoknál is estve az frajok az leányok házában kádakkal hordották fel a vizet, reggel csak könnyen öltöztek, tudván már az jövendőt. Reggel azért az udvariak csebrekkel, kártyákkal reá mentek az leányokra, ottan olyan öntözés volt, hogy bokáig járhattál volna az vízben. Hasonlóképen aprószentek napján vesszővel úgy jártak az leányokkal, úgy vesszőzték egymást.¹⁵⁾

Még az nagy emberek is abban gyönyörködtek, mikor az cselédek vígan voltak, sőt sok nagy ember, az kinek elébbvaló szolgálai voltak, azokkal mindjárt ivutt, megrészegegvén, az hegedűsöket behítták s virradtig tánczoltanak; az udvariak gyakorta egymást vendégségben hítták, vígan

[voltak]

voltak s ittak, mert az urok még gyönyörködött benne mikor az cselédje vígan volt, csak ne verekedett, s ne veszekedett, mert azt el nem szenvedték.

Az levélírásban is semmi ceremóniát nem tartottanak, mint most, [mert ha alábbvaló embernek is egész árkosra nem írsz, még azt is coper-tában nem csinálod, vagy spanyolviaszszal nem pecsételsz, megharagusznak érte; az régi embernek pedig, akármely nagy embernek írt valaki levelet, egy arkosnak a negyedit egészen beírta, alig maradt egy kis tiszta papiros, mikor az levelet egyben fogták, az hová titulust írjanak. Mind az országnak, mind az fejedelemnek beadott supplicatiot egy negyedrészt papirosat egyben fogván úgy írtanak, sőt láttatott az fejedelemnek olyan supplicatio is, az ki egy arkosnak az nyolczadrészire volt írva, melyben grátiát kértek az fejedelemtől egy jobbágnak második lopásáért, melyre így resolvált volt az fejedelem: ha egyszeri gratia, ha kétszeri, akasztófa. Azt pedig nem fősvénységből cselekedték az régi magyarok, hanem egymáshoz való sinceritásból, mert akkor is megvehettek egy koncz papirosat egy sustákon vagy négy poltrán; kevés papiroson is írtanak cordialiter, most az aranyos szélyű cifra papiroson egymást rágják, ezer hazugságokkal egymást lemocskolják, egymásnak hízelkednek.)* Ha megláthadnád, mennyi mocskos levelet írnak most egymásra Bécsben, én Bécsben lakván, némely részit láttam: akkor bizony elhinnéd, hogy igazat írok. Az akkori időben kevés keleti volt az spanyol viasznak, ostyával, közönséges viaszszal, néha csak kenyér béllal is pecsételtének, senkinek gondolatjában sem ütközött hogy apprehendálja.]

Mikor valaki az embereknek az nagyja útra ment ha felesége gyermeke nélkül ment; csak paripán ment, ott konyha-szekér nem volt, hanem az vezetéken vagy szolgánál viaszas palaczk bor, fejér cipó, némelyeknek az tarisznyában ösztövéres szalonna, az mellé fokhagyma, sódor pár-vagy mogyoróhagymával, sült tyúk, sőt némelykor, s gyakrabban, ezek közül csak az egyik volt; nyárban mihelyen jó füvet kaptanak, megszállottak, az köpenyeget az fűre vagy, ha szénabuglya volt, az buglya mellé leterítették, s jobb ízűt ettek belőle, mint most esznek sokan az allepatrétában. Mert akkor ha csak éléhoztad volna is az allapatréta nevét, azt gondolta volna más, hogy Alparétot emlegeted. Sőt az öreg Haller János nagy úr vala, mégis mikor úton ment, ha tallón volt is, mikor az óra tíz volt, megállott az hintóval és evett. Nem vala akkor híre az sézának, mert ha éléhoztad volna hogy séza, azt gondolták volna hogy oláhul szólasz, s ez, az

[az]

*) Cserei változata: „most pedig az aranyos szélyű papirosra egész arcusokra írott cifra paszomántos szók többnyire hazugságok, egymásnak való színes hízelkedések, uno verbo machiavellicum complementumok.”

az ül le; hanem akkor az urak s az embereknek az eleje, mikor sár nem volt, városhelytt gyalog jártanak. Némelynek volt tiz-tizenöt sastollas, forgós szolgálai is utána, azoknak, mint egy disznóverő nagy fa, olyan csomós botok voltak az hónjok alatt; ha pedig sár volt, az városon szerszámos paripán jártanak, s úgy kísérték az említett szolgálak gyalog, ha térdig érő sár volt is. Megvolt némely uraknak tíz, sőt némelyiknek húsz asztali szolgálai is: azoknak nagy ezüst s három negyedfél ejteles ezüst pohárból adtak asztalnál innok. Rendszerént háromszor adták bé az bort asztalhoz az asztali szolgálaknak: elsőben mikor el akarták szedni az első fogást, másodszor az második fogás után, harmadszor az gyümölcsre, noha, az mint feljebb is íram, mikor az uraknak jó kedvek érkezett, szintén úgy ivott egyest velek, mert azok vagy fő vagy jó nemesemberek gyermekei voltak. Némelynek megvolt tiz-tizenegy gyalog inasa is, azon kívül tizenöt-tizenhat étkefogója, némelykor több is, azon kívül némelyeknek trombitási, török síposi, hegedűsi, dudási, furulyási, czimbalmosi, énekesi, asztali mulató markalfi avagy az mint hitták, bolondjai. Nem vala abban az időben annyi emberszólás mint most, hanem az tréfában igen gyönyörködtek asztalnál, azért az hol tréfás, játékos fő- vagy nemesembereket tudtanak, azt magokhoz hitták, asztalnál jól tartották, mentől nagyobb tréfát tanáltak fel, abban mulatták magokat. Egy szóval, azt írhatom, hogy volt akkor olyan úr vagy úri ember, az kinek volt asztalánál annyi étke s annyi szolgálja, mint most az nagy gög mellett tizenkét, tizenhárom s tizennégy urnak is vagyon; hát ha még láttad volna sokaknak az fizetett sok hajduit, sereg németeit, az kiknek magok strázsát magoknak állottak; nem valának ezek cságos, csígos, nagyságos uramék mindnyájon, hanem uram kegyelmed. Valyon ma hány gróftól, hány bárótól telnék ki az az pompa? Mert némelyike mikor egyik jószágából az másikban ment, nyolcz, kilencz, sőt tíz társzekerei is mentenek el előtte, az kiken az egyetmását és az apparátusát vitték; azok mellett az magok fizetett hajdúi, németjei voltak az késérők, azok kívül magok mellett volt egy pohárszék-kocsi, az kin az pohárszék egyetmás járt, más konyhakocsi vagy társzekér, az kiben az konyhára való eszköz, tálok, tángyérok, nagy konyhára való réz kondérok, hat, hét, nyolcz ejteles ón palaczkok, pinczetokok.

Mikor az fejedelem udvarlására mentek is, szerszámos paripákon mentenek, senki nem ment hintón; az tanács urak az várnak belső piaczára mentenek, az kik pedig tanács urak nem voltak, az vár kapuja előtt szállott le lováról; akkor az lovász kápával béterítette az nyeret.

Nosza sok titulus, most melyik győzné el ezt az vitulust!

[Hetedik]

HETEDIK CZIKKELY.

MICSODA SZEKEREKEN JÁRTAK MAGOK RÉGEN AZ ERDÉLYIEK.



Az urak lovai akármilyen szőrűek voltak, de ha az lovok farkai fejérek voltak, azt berzsenynyel szépen veresen megfestették, gyakrabban azt, mikor az istállóban voltak, felkötötték, mint most némelyek az hajokat, zsacszóban tartották; mikor az úr valahová ment, kivált paripán, azt kioldozták, hogy az ló farka szép fodrosan álljon.

Mikor pedig utra indultanak feleségstől, az böcsületes nemeségnek állapotjához képest kis bőrös kocsija volt; mikor közel ment, két lovon járt, mikor távolabb ment, négy lovat fogatott be. Az kocsis vagy csak bakon lógós volt, vagy csak az tengelyre csinált volt; akkor az hintó igen ritka volt, hanem az közönséges fő embereknek nagy bőrös kocsijok voltak, az hátulla mindenkor lógós, némelyeknek az elei is szintén olyan voltak mint az hintónak az dereka, csak fedele nem volt, egyéb minden alkalmazhatósága az egy fedelin kívül; az mint az hol ide alább az fedeles hintót leírom, tudd meg, hogy éppen olyan volt az bőrös kocsis is.

Az hintók mind bőrös magyar hintók voltak, híre helye sem volt az német hintónak. Vesselényi Pál uram ajándékozott volt Apafi Mihály öreg fejedelemnek egy német hintót, jut eszemben, hogy Szebenben gyermekekül úgy jártunk nézni mintha csudalátni mentünk volna, elmenvén az híre, hogy az fejedelemnek német hintaja vagyon. Az magyar hintó is kétféle vala, egyik kétfelé eresztős, az drágább is volt, az második orsós. Az mely uraknak kétféle hintaja volt, (de az ritka volt) az kétfelé-eresztősen járt az úr, az orsóson az asszony. Ezek is sokfélék voltak, mert némelyeknek az fedő bőrök jobbak voltak, úgy hasonlóképen az belső borítékja is különbéfére volt; mert némelyeknek az belső borítékja volt virágokra cizfrázott szattyán bőrből, némelyeknek gordoványból, némelyeknek karmazsinból, némelyeknek jóféle posztóból; az fejedelemnek bársonyból (az fejedelem hintájának az orsói is aranyasok voltak); kül meg volt verve nagyobb részint apró szegekkel, mint az német hintón is vagyon, közben közben réz szeggel, belől is az hol illett. Az mint az fedelit az orsóhoz csinálták, vagy az kétfelé-eresztősnek az karfáihoz, ott fen körös-környül lefüggő selyem rojt volt, azt réz szeggel verték le; az orsós hintónak pedig benn az közepin egy koronaforma lefüggő selyem rojt volt, az közepit cizfrán veres és fejtér szeggel megverték. Az kétfelé-eresztős hintónak az fájának az dereka felül vasban volt foglalva, az kin az hintó fedelit elé s hátra bocsátották, s kivált tavasszal, mikor szép

[híves]

híves idő volt, kétfelé eresztették, úgy ültek benne mintha fedele sem lett volna; azokat az fákat is olyan borítékkal borították, mint az hintó belső részit, szegekkel meg volt verve, és ugyan olyan rojtos selyemmel prémezett mint az többi része. Az mint az hátulsó ülés volt, az hintó derekában kívül láda volt, úgy az első résziben is, de azt sem kívül, sem belől meg nem ismerted volna, csak azt tudta volna, hogy csak az egy hintónak ülésének első hátulsó dereka; az ülés helyiben mit tettek, majd meglátod. Azon kívül az hol felültenek az hintóban, ott tágas hely volt, azt ablaknak hítták, egy ember nagy tágason elülhetett benne, annak befedő, kül fekete bőrből való borítékja, azon belől volt olyan matériából töltött fedél mint az hintó belső része, az meg volt tűzve, annak az végén körös-környül rojt volt; az az ablak takarója könyöklőfán függött, de az is mint az hintó olyan bőrrrel bé volt csinálva, apró réz s fehér szegekkel megverve, selyem rojtos prémmel megprémezve; azon fán volt két lyuk, az lyukon felül vagy két rézgomb vagy két aczélgomb, az melyeket az ablak fája lyuka felé szegeztek, hogy az lyuk ne lássék. Az hintó derekában, az hol az hintóban felültek, két-felől volt két csap, az kiben, az mint íram, az ablak borítójának gombos két lyukát belé tették, s az tartotta, de az ablak borítója csak egyfelől nyílt ki, mert az más fele hosszú vassal az hintó derekához volt kapcsolva. Az felülő helyen két szélyes bőrön függő erős fa volt, de alól is bőr volt rajta, az is azhol az bőrt az fához szorították, szeggel meg volt verve. Ugyan az hintó derekában az ablak-tartó vas- vagy acél-csaphoz közel volt mintegy arasznyi hosszú és mintegy másfél tenyérvnyi szélyes kerekforma erősen bécsinált fa, az melyet is az hintóval hasonló borítékkal béborítottak, selyem rojtos prémmel megprémezvén és szeggel megvervén; ahhoz tartózkodtanak, mikor az hintóban fel akartanak ülni. Mind az két felülő helynek vagy ablaknak mind az két felében egy-egy kis kilincsen járó, magas, jó hosszú ládácska volt, az két ablakban négy olyan ládácska volt, annak az ajtaja cifrán meg volt verve apró szegekkel. Az hintónak az alsó része ugyan meg volt bérelve és szegekkel verve, de egy része erős cserefába eresztett csak deszka volt, tudniillik az hol azon kívül sem volt szükség. Az ablak mellett, az mely cserefában volt azon deszka foglalva, abban kétfelől, mind elől mind hátul, két-két karika volt, úgy hogy nyolcz karika, ketteje által-ellenben felyül, az más ketteje alól. Az hintó az mely fákon függött, azok cifra fából és festve voltak, cifrázott vasakkal megvasazva mind elől mind hátul, azonban vaspléhekkal cifrán ónozva, meg volt pléhezve, az bakja pedig elől hátul tágas volt. Az orsós hintón hat gomb volt, vagy rézből vagy vasból az tetején, ketteje elől, ketteje hátul, ketteje az közepin; azok pedig cifrák voltak; az kétfelé eresztősnek pedig az tetején semmi sem volt, hanem ránczos volt, az mint az kávak voltak benne. Az hintó-

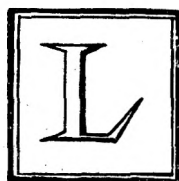
[nak]

nak az alsó részin, az hol az ember lába állott, táltartó és hordozó hely volt az hintó fenekin; az hintónak pedig az fedeliről mindenfelől bőr függött; tiszta időben feltűrték, essős időben leeresztették; azon kívül elől hátul kétfelől szélyes csatlója volt az hintónak. Láttam igen gyermekkoromban üveges hintót is, de amaz apró üvegből ónban foglalva ajtaja volt, mint az más-féle apró kerék üvegben ónban foglalt ablak szokott lenni.

Ezt az magyar hintót azért írák le, hogy mégis feledékenységbe ne menjen az magyar hintó micsodás volt, mert az olyan erős munka volt hogy némelyeknek az gyermeke is megérte véle, nem úgy mint most, hogy az mint veszed az mostani hintót, annyit romlik, hogy gyakrabban többet költesz rája mint az mint vetted, s mégis öt-hat esztendeig elig éred meg véle. Lássuk azért kedves olvasóm, az régi magyar hintón mint jártanak az régi magyarok.

NYOLCZADIK CZIKKELY.

MIKÉPEN RAKTÁK MEG S MIKÉPEN JÁRTANAK AZ LEÍRT KOCSIKON, HINTÓKON AZ RÉGI MAGYAROK.



Legelsőben egy hintó eleiben akkor is rendszerént hat lovat fogtának, mert némelykor nyolcz lovat is fogtának; de híre helye sem volt hogy bakról hajtsák az lovakot, hanem az kocsis, még az fejedelemnél is, megnyergelte az nyerges lovat s nyeregből hajtotta az négy lovat. Az kocsis rendszerént szakállos volt, az hámok szélyes bőrből, nagy csattosok voltak, nem olyanformán mint most; az hámokban rendszerént kötél volt, az kit há-m-istrángnak hítták, úgy az tartója is az hámnak kötél volt; az fékek azok is szélyesek voltak, az szemein alól az lónak nagy szívforma bőr, az ki majd az orráig ért. Az ló-bokrétának híre helye sem vala, hanem az lovaknak az tüstököket szíjával vagy szironynyal felkötötték; az két középső és első lovak közt egy vastag pálcza volt, rövid lánczon, peczekkel, azt közpálczának hítták, az féken osztán karika volt, úgy peczkelték osztán fel az közpálczát az két-két lóra. Az nagy uraknak pompára veres zöld szironynyal varrott bagaria hámjok volt, azon nagy fehér ónnal megónazott csattok; az kocsis és felejtár ostorának mind az nyelinek az végén, mind az ostornak harmadányira az nyeltől fogva rojt volt; köntösök az kitől mint kitölt olyant viseltenek, hanem az stüvegek préme rendszerént róka fark volt. Kivált az közepesse az fő embe- reknek mikor utra mentenek télben, az lovak pokróczát, kenderből vagy szíjból álló lekötő szíjával az ló hátára kötötték, s úgy fogták be az

[lovakat]

lovakat s úgy mentenek. Már azért mikor utra akart menni valaki, lássuk mint készült utra.

Legelsőben is kezdjük el azon főrendeken, az kik társzekereket nem hordoztak. Minekelőtte tehát megindultak, az hintót így rakták meg: az tálakat tették az hintó fenekín az táltartó helyre (vedd eszedben itt, mint írárm le oda fel az magyar hintót), az párnazsákból hátul ülést csináltak, azt, az mint oda fel leírárm hogy nagy karikák voltak az hátulján is az hintónak, az ülésben letévén az párnazsákat, az ülésnek az eleit kötéllel békötözék, hogy az párnazsák elé ne csuszszon, az párnazsákra szőnyeget terítettek, az kinek egy része kül állott az hintónak hátulján; az hátok megé az maga szép portai tarka czifra vánkosát tették, az mely erősön meg volt töltve; az párnazsák mellé hátul még valami apróságokat raktanak; elől, ha leánya volt az fő embernek, az ülf, s annak az párnazsákját tették, arra is szőnyeget, az kinek egy része az hintó elein kifüggött, úgy szintén portai vánkost is tettenek, azt is elől az karikához kötéllel úgy megkötvén mint hátul. És mivel abban az időben szokás vala hogy utra egy fazék káposztát főzzenek s valami sültet vittenek, s kivált nyárban mihelyen jó fűvet találtak, ettenek: az első ülésben való párnazsák alatt rendszerént az frajok pokróczok volt, azon hátul az fazék káposzta. Sültet, fejer czipót hordoztak, palaczkban vagy pinczetokban bort, mert hogy mindenütt jó bort nem kaphattanak, bort és fejer czipót mindenkor hordoztanak magokkal. [Az magyar hintónak az hátulsó bakjára nagy öreg, fekete bőrrel borított, ónos szegekkel czifrán megvert ládát tettenek, abban, kivált ha pompás vendégségre vagy lakodalomban mentenek, úr, asszony köntöseit, szoknyáját s egyéb portékáit mind bérakták, mégis az bőrládán felyül sok egyetmás elférhetett.] Elöl volt az a fejer ruhás láda az bakon, de az két bakot gyakorta úgy meg rakták, hogy az hintóból sem hátra sem elől az kocsist nem látták. Az hátulsó ülésben az úr s az asszony ültenek; ha olyan három-négy esztendősz gyermekek volt, azt közbenvették, ha penig nagyobb volt, kivált leány, az az öreg asszonynyal az első ülésben ült; némelykor hárman is ültek elől. Az frajok az ablakokban ültenek, néha négy személy is szorult az két ablakban. Az csatlón hátul az úr felől állott az csatlós, más felől, az asszony felől az inas, annak az nyakában volt az úr mosdó aranyas csészéje, az orczatörülővel, fésűvel együtt bőrtokban lóding-módra; azok az orsós hintónak fél kézzel az orsóját tartották, az kétféle eresztősnek az karfáját, az melylyekkel nem az hintó felé, hanem az lovok felé állottak arczczal; az hol dőlő volt, leszállottak s az hintót tartották. Ha az egynél több inas volt, kettő vagy három, azok az bakon kerestének magoknak helyt. Az hintó derekában, az ló felől való ládában hordozták az pohárszék egyetmást, úgy mint abroszt, asztalkeszenyőt, sőtartót s affélét; az hátulsó hasonló ládában

[volt]

volt az asszonynak olyan aprólékos portékája s egyetmása, az melyre ottan ottan szüksége volt, hogy mindenkor az ládában ne nyuljon. Az ablakban lévő egyik ládácska volt az csatlósé, abban az hintóhoz való pántokat, sing szegeket s affélét hordozott; az másik volt az kocsisoké, abban hordozták az patkólozacskót, lóvakarót s törlő szűrt s affélét. Az másik ablakban az kétládában volt az öreg asszony és az frajok egyetmása; azon kívül mindenik frajnál egy-egy kosár volt, kiben különb különféle apróság, varróse-lyem s afféle, az másik kosárban vajas pogácsa, kalács, töltött tyukfi s afféle, mert azok nélkül nem jártak, sőt az hintóban ösztövéres szalonnának, fok-hagymának, s rendszerént főtt sódarnak is meg kellett lenni. Reggel osztán mikor megindultanak, mindenkor felestökömözték az hintóban, az frajoknak is adtak az egyszer való felestökömből; az reggeliből ha valami megmara-dott, azt az kocsisnak és felejtárnak küldötték. Az lovas szolgák az hintó előtt jártak, az lovász hátul az vezetékaripát vezette; az hegyes tör min-denkor az paripán volt. Nem vala akkor annyi nyakban vető kard mint most, hanem ha annál nagyobb ember vala is, lódingot viselt, azon lefüggő elefántcsontból való kis kerék palaczk, porozni való puskaporral teli, annak csattantó fedele, kis réz sípja, az kin az puskapor kijött; az lóding pedig tele volt töltés puskaporral, golyóbis az végén; az lódingnak az takaróját vagy majczon vagy bagarián lévő csattal bécsatolták; az lódingszíf, az kivel nyakban vetették, meg volt vagy skófummal vagy ezüst vagy arany fonallal varva, úgy az lóding szorítója is; némelykor majcz volt az szíf helyett, az is vagy skófummal vagy ezüst vagy arany fonallal varva, úgy az lóding szorítója is; némelykor majcz volt az szíf helyett, az is vagy skófummal vagy ezüst vagy arany fonallal elégyesleg volt szöve; némelykor pedig három-négy rend sinóron függött az lóding, de akkor az sinóron ezüst aranyas gombforma volt, az kinek mindenik végén nagyon ezüstből ugyanazon gomb-hoz forrasztott rövid síp volt; némelyike nem volt aranyas, csak tiszta ezüst, annak az közepe lyukas volt, úgy vonták az sinórban. Az lódingnak egyik felin rendszerént volt az puskakoles aczélből megzománczozva, az az lóding alatt réz karikához vagy ezüst karikához volt sinórral vagy szíjjal varva, az is olyan matérián függött mint az lóding, de az lóding szíján vagy majczán helye volt, az hová felakasztották, hogy nem fityegett. Ritka volt akkor az ezüst aranyas kard, senki nem is viselte más, hanem az embe-reknek az igen nagyja, és azok is rendszerént igen az közönséges kardot viselték. Viseltek ugyan pallost is, de azt rendszerént olyan paripára kötöt-ték, az kin hegyes tör nem volt; az kardot pedig nem az nyakokban vetették, hanem az derekukhoz kötötték. Az kardszíf volt vagy bagariából vagy selyem majczból; kinek tiszta ezüst, kinek ezüst aranyas csatja, az boglári s végén való csat is ezüst volt, kinek pedig csak réz vagy aczel

[csatja]

csatja volt. Az kard szíjához volt függve kötve az nagy szablyatarsoly, az szintén olyanformában volt elkészítve mint az lóding, megvarva vagy más-
képen elkészítve az boritékja, mert az belső része bőr volt. Némelyek ki
gyöngyházzal, ki czifra csonttal kirakott tölcséres karabélyt is viseltenek,
de azt az szolga hordozta; annak rendszerént szélyes pantaléra volt, vagy
majczból vagy bőrből, az csat is mint az kardon, az kitől mint tölt ki.

Az flintának abban az időben híre sem vala; vala ugyan az
nagy uraknál, de nem olyanforma agyú, mint az mostani flinta, hanem más-
féle csufos, azt serétes puskának hítták. Akkor leghíresebb puska vala az
stucz, az után való volt az tersényi puska, az is vont lyukú volt, azután
volt az kőszegi pulyhák, ennek nem volt vontja, s rendszerint az hajdúk
viseltenek ilyent. Ezek mind kerekeseek voltak, de kivált az stucznak az
rántója mellett sneije volt, az kit felnyomván, mihelyt alig nyultak hozzá,
mindjárt szaladott; még az pistoly is rendszerint mind kerekese volt. Már az
kitől mint tölt ki, vagy egy pár stuczot, vagy egy pár tersényi puskát, vagy
egy pár pulyhákot hordozott, töltve, felporozva, az hintóban hátul az ülés
mellett kétfelől; ettől nem kellett félni, mert ha fel nem tekerték, ércz lévén
benne, az is távul az gyujtolyukhoz, magára soha az gyujtolyukra nem ment
ha reá nem vonták, soha el nem sült, mint az mostani gyilkos flinták miatt
mennyi veszedelem s véletlen halál történik. Ilyen két stucz vala az Bástori
Gábor fejedelem hintájában, mikor Szilasi és Ladányiék Váradon meglődözék,
de mivel az istentelen inast az pártosok elcsinálták volt, hogy kösse le az
hintóban az stuczokat: mikor az fejedelem az stuczokhoz kapott volna, kezé-
ben nem veheté, mert már le voltak kötve, s úgy vesze el az fejedelem.

Ennek alkalmatosságával hogy az puskák eléjővének, senki abban
az időben vadászni járván, vadhoz nem lőtt seréttel, az kinek serétes pus-
kája volt az urak között, soha vadhoz véle nem lőtt, csak madarakhoz. Az
vadhoz, akkor stuczból, tersényiből, pulyhákból, egyes golyóbissal lönek vala,
ha találta, ott maradott, ha nem találta, ritkán ment el sebben, sőt mintegy
törvénye vala abban az időben az vadászoknak, hogy ha annál nagyobb fő
ember volt is, ha vadhoz lőtt s nem lőtte, vagy vért vagy szőrt elé nem
hozott, plága-lapoczkát hordozván magokkal, azt jól megcsapták vagy fiatal
fát vágtanak le alatta. Azért olyan bő vala akkor az vad, hogy bár az falutól
ne mentél volna igen messze, mégis elég vadat találtál volna; most pedig
miolta az flinta bójöve és seréttel kezdetek löni vadhoz, mivel több vad
megyen el sebben, az mely osztán haszontalanul döglük meg, mint az ki úgy
esik el hogy hasznát vegyed, azért szűkült így el az vad. De az agarokban
is az régi uraknak nagy gyönyörűségek volt, dicsekedvén egymásnak, kinek
mint fogja az agara az szarvast, farkast, őzet, rókát, nyulat; sőt láttam
olyan agarat, az ki személye szerint elfogta az hiúzt.

Az mely fő ember pedig hintóval és egy társzekérrel járt vagy kocsi-val, már annak az hintájában táltartó ritka volt, úgy az hintó derekában elől hátul apró láda; hanem az mely egyetmást és tálat az egyes hintón járó az leírt helyekben rakatott, azokat itt az társzekérre vagy konyhakocsira rakták; az bakot sem rakták itt olyan bővön meg, hanem az bakon csak az leírt ládák voltak, ben pedig az hintóban az ülésben az párnaszék; az frajok mégis ha az első ülésben el nem fértnek, mindenkor az ablakokban ültenek. Kétfelé eresztős hintaja az köz és alábbvaló fő rend embernek ritka volt, mert azt tartották, hogy az olyan hintó csak az urakat és nagy fő rend embereket illeti; sőt ha az apróbb rend fő embereknek csak kétfelé eresztős hintaja lett volna, megnevezték volna véle, mint az kit nem illetne. Az felejtár mellett való ló rendszerént ménlő volt, gyakrabban az kése-fás is; akkor volt az fő rendeknek multságok, mikor azok nyertettek s visítottak, sőt némelykor mikor városban bémentenek, valami ismeretlen oláh jobbágyoknak parancsolatjuk volt, hogy az hintó mellett kanczán hol elémjenek, hol hátra maradjanak, hogy az kanczára az ménlovak nyertessenek, visítsanak. Az mely úrnak, fő rendnek két hintaja volt, az kétfelé eresztős az úré volt, az orsós az asszonyé; mikor együtt mentenek valahová, az kétfelé-eresztősben az úr ment s az asszony s az gyermekei, az orsósban az öreg asszony az frajokkal. Ezen hintóknak, az mint mind az hintó fedele drágább bőrből, mind az bérlése az hintóknak drágább volt mint az közönséges hintóknak, úgy az szőnyegek is drágábbak voltak, az portai vánkások is ezüst, arany és drága selyemmel kötött volt. Noha az ilyenekkel legalább csak járt egy konyhakocsi és egy társzekér (mert, az mint feljebb íram, az nagyja az embereknek, mikor egyik jószágából ment az másikban, az társzekereket jó idein elküldötte): mégis az hintóülésben az párnaszék voltak, s az bakon az ládák; az bakokat pedig kiki tisztességes medvebőrökkel takartatta bé. Az mint feljebb is íram hogy ez az ország olyan emberséges ország vala, hogy ezen egy pénz nélkül által mehettél volna, az urak és fő emberek mindazonáltal magokkal pinczetokokban s nagy ón palaczkokban bort hordoztanak, mivel mindenütt az falukon jó bort nem kaptanak; úgy fejér czipó s gyakran köz czipót is. Mikor pedig valamely úr lakadalomban vagy keresztelőben ment, vagy főtisztnek instelláltak, vagy akármi pompára ment, akkor az szekeres lovakra az fent leírt szironyos hámokat rakták, drága szőnyeget és drága portai vánkókat az hintóban, az hintó után aranyas szerszámban öltözött paripát, az kin aranyos hegyes törön kívül aranyas buzogány is volt; ott az nyeregben kápa volt; az hintó előtt pedig hol hat, hol nyolcz, ezüst aranyas szerszámban s némelykor köves, gyöngyös szerszámban öltözött uri lovakot vezettének török boncsosokon; ott kengyel s minden ezüst volt. Az lovak, az mint oda fel íram, tollasok voltak s bokré-

[tások,]

tások, az lovakon kin oroszlánbőr, kin tigrisbőr, kin párduezbőr, kin víziló-bőr (deákul hippopotamusnak hívják és az Nilus vízben termik), azon kívül kin drága marhahajtó, kin drága portai czafrangok, sőt némelyik czafrangok jóféle gyöngyösök is voltak. Ezek előtt az vezetékek előtt az fő lovászmester járt tollas forgóson, az lovakot étekfogók vezették, rendszerént azok is forgósok voltak, az lovakon hátul járt az vice-lovászmester, az is forgóson, az után az hintó előtt épen két étekfogó, forgóson tollason; rendszerént az vezetékek előtt mentenek az étekfogók rendre kettő-kettő, de azoknak is nagyobb része forgós tollas volt, azok előtt az főember szolgálk, mind inkább forgóson, azok előtt az török síposok, trombitások, úgy trombitáltak az mint oda fel leírák; ezek előtt ment az fő-asztalnok, mindenkor nagy sastollason, előtte meg két étekfogó; az fő-asztalnoknak az keziben rendszerint vasbuzogány. Ezekben az urakban sem vala gróf, ritka az báró; nosza az mennyin vagyunk grófok és bárók, hányunktól telnék ki az az pompa?

KILENCZEDIK CZIKKELY.

AZ RÉGI ERDÉLYIEK LAKADALMIRÓL ÉS HÁZASSÁGIRÓL.



enjünk már az házasságra és lakadalmára. Mikor valamely ifu legény meg akart házasodni, elsőbben, mint most is, az leánynak az apját anyját megjártatták alattomban, hogy van-e kedvek leányokot azon ifú legénynek adni vagy nincsen; ha volt kedvek, napot tettek, hogy mely nap menjen az ifú legény leányt nézni. Az rendelt napra az ifú legény mentől tisztességesebben lehetett, elment, de kivált az urfiak az oda fel leírt czifra lovakon s öltözetben; rendszerint mindenkor vacsorára ment az leánynéző; azt ott jó szívvel látták, asztalnál az legényt és az leányt egymás elleniben ültették szemben; erősen ittak, vacsora után éjfélig s tovább is tánczoltanak; az ifu legénynek az szolgáját is mentől jobb szívvel lehetett, úgy látták. Megvirradván, az leánynéző elbúcsúzván, elment. Nem értem, de hallottam régi emberektől, hogy régen olyan szokás is volt, az mely most is az székelyek között az közrend között megtartatik, hogy az leánynézés után az leány apja két atyafiát elküldötte az legény házához, azok háztűz-látóknak hívtattak, azokat is az legény cselédestől jó szívvel látta, megitatta, tánczoltatta; mikor azok visszatértenek, az legény leánykérőket küldött, ha az leányt oda ígérték, még megjelentette mikor megyen oda kézfogásra; azon az nap elment. Vacsora előtt az leányt ebédlőpalotában kihozták, ott lévén az atyafiaiban is sokan, úgy az leány

[atyafiaiban]

atyafiaiban is sokan; azután az legény az környűllálóknak térdet hajtott, cizfrán, kardoson, lódingoson az leányhoz ment, és mintha kézfogással az következő házasságra kötelezték volna magokat, az legény szép gyengén az kezinek első ujjai végével megütötte az leányasszony keze ujjainak végét. De minekelőtte az kézfogásra kivitték volna az leányt, úgy akkor is mikor kérették, megkérdezte az apja s az anyja, hogy vagyon-e kedve ahoz az legényhez való menetelre az leányoknak; és ha mondotta, hogy vagyon, úgy ígérték oda, vagy úgy vitték ki az kézfogásra. Az kézfogás után az leányt megint bévítették az apja vagy anyja házában, s ott megállott, azután az legény két atyafiától az jegyes-gyűrűt béküldötte, azt az leány elvette, akkor az leánynak valamelyik asszony atyafia egy gazdag skófummal varrott keszkenyőre vagy az kitől mint tölt ki, olyan keszkenyőre, mentől tisztességesebb gyűrűt akasztván, az legénynek ugyanazoktól, kik az leány gyűrűit bévítették volt, kiküldötte, azt az legény elvévén, rendszerént az legény ujolag béküldötte két atyafiait, és az leányt hűtre kikérte; akkor megint az apja s az anyja s az atyafiai az leányt kihozták, rendet állottak. Az asztalon tisztességes szőnyeg volt, az asztal eleiben is az földre szőnyeget terítettenek, az pap eléállott, háttal az asztal felé, arczczal az nép felé; elément az ifú legény, az szőnyegre állott, az leányt is elévezette valamelyik asszony atyafia, és az pap ott megesketé őket. Vége lévén az hűtlésnek, az leányt megint bévítették. Az szőnyeg, melyen az mátkások állottanak s megesküdtek, az papé volt, azon kívül mind az legény mind az leány apja jól megajándékozta. Azonban asztalt terítettenek, az étket elhozták, az leányt asztalhoz kihozták, megint az legénynyel szemben ültették, vacsorán vígan laktak, vacsora után éjfélig s tovább is tánczoltak.

Reggel felkelvén, az legény, ha nagy ember gyermeke volt, az mátkájának száz aranyat küldött, vagy az kinek mint volt tehetsége, annyit küldött; rendszerént az öreg asszonyt és az leány apjának az cselédeinek az eleit megajándékozta; avval az leány apjától anyjától és az leánytól elbucszott; akkor elment. Az mig penig mátkások voltak, az leány az mátkáját bátyjának hitta, az legény penig az leányt hugának, úgy is írtanak levelet egymásnak.

Nem akarom elmúlatni azt is, hogy, noha nem értem, de halottam az régi emberektől, hogy mikor valamely leányos házhoz leánynéző ment, tyúktójást főztek s az legény eleiben tették, azt három szégyen nélkül kellett megenni. Elsőben azt kellett megtudni, híg-e vagy kemény, mert ha az híg tojást kemény gyanánt, vagy az keményt híg gyanánt bontotta fel, első szégyen volt, másodszor: mikor megsózta s felkeverte, s valami kifolyt az tojásból, második szégyen volt, harmadszor: mikor ette, úgy keverte fel hogy mikor az kenyérrel mártogatta, semmi róla le ne hullott, és az tyúk-

[tojáshoz]

tojáshoz is annyi kenyeret metéllett, hogy megérte vele, s meg is ette az tyúktójást véle, másként harmadik szégyen volt.

Mikor osztán az legény haza ment, ha apja, anyja volt, azokkal beszélett, ha szülői nem voltak penig, az atyafiaival az dolgot közlötte, az lakodalomnak napot rendeltenek; az mely napot az leány apjának megizente-nek, azon napra az leány apja lakadalomhoz készült. Az ifu legény hogy azon napra elérjen, elindult, mindenütt azelőtt az hol mentenek, szállást sze-reztetett, oda bort, vágó-marhát, szénát, zabot, egy szóval mindent szállíta-tott, hogy mind jövet s mind menet, mind ebéden s mind vacsorán, valamig az leányos házhoz mentenek és onnét vissza az legény házához, bővön meg-érjék vele, mert menet jövet mindenkor vígan voltak.

Az legény rendszerént az közelebb való atyafiai közül hívott magának násznagyot, nyoszolyóasszonyt, vőfélyt és kisnyoszolyóleányt, vagy ha olyan atyafia közel nem volt, valami nagy urat kért, hogy vállalja fel magára az násznagyságot, úgy az több említett tisztességekre alkalmas személyeket kért. Az legénynek fő úri gazdája volt, az ki az úton az vice-gazdának az szükséges dolgokról parancsolt: az lakadalom előtt való nap az lakodalmas házhoz való közelebbik faluban megszállott, ott reggel felestökömöt ettenek, elküldöttek, hogy mikor készen lesznek az leányos háznál, tudósít-sák az nász népit; mert az vőlegénynyel feles úr, úrfi, asszony, kisasszony ment, kivált az atyafiai, de másféle urak, urfiak stb. azokat az kísézőket nász népinek hítták. Mikor megizenték, hogy készen vadnak, egész nász népivel megindultak, két úrfiat szerszámos lovon, párducz- vagy tigrishőrből felöltöztvén, daru- vagy kerecsentoll-forgóson elől küldöttek; azokat elől-köszöntőknek hítták. Azok elmenvén, az menyasszony fő-gazdáját az nász-nagy nevével köszöntötték, meneteleknek okát megjelentették, az gazda szépen megköszönte és viszontag köszöntette az násznagyot, s megizente, hogy jó szívvél várja s látja. Akkor az gazda vagy egy nagy selleg vagy pohár vagy fazék bort az előlköszöntőkre köszönt, azt azoknak előbb megkellett innya, azután tánczot osztottanak nekik, s hármat tánczoltanak, az táncz után hasonló edény bort köszönt újolag az gazda az előlköszöntőkre, az kit meg kellett innok; és mivel három-négy alábbvaló fő ember gyermekei ifiak voltak véle, azokat is úgy itatták s tánczoltatták. Azután az öröm-mondók vissza-mentenek, és az násznagynak az követséget megvitték. Addig az háló-helyig rendszerént az vőlegény szerszámos paripán s tollason jött, hanem az laka-dalom napján az násznagy mellé ült az hintóban, az vőfély penig ugyanazon hintóban elől ült. Az második hintóban ült az nyoszolyóasszony és kisnyoszolyó azaz kiasszony. Rendszerént a vőlegény hatlovas hintót is vitt az menny-asszony után; legelől ment az nász népe, azok előtt voltak az török sípó-sok, trombitások, dobbal, azok előtt ment az ifu legény nagy sastollas for-

[gókban]

gókban és párducz- vagy tigrisbőrökben felöltözvén, de az násznépe közül is az ifiak mindinkább forgósok voltak, ki párduczbőrben, ki tigrisbőrben, az lovak is nagyobb részint aranyos szerszámban, tigris-, párduczbőrökben voltak. Az násznépe után mentenek az násznagy, vőlegény és vőfély szolgálai, mentől tisztességesebb köntösben, sok volt azok közül is forgós; azok után mingyárt vitték az násznagy, vőlegény és vőfély vezetőkeit az oda fel írt löltözetekben. Az násznagy hintója előtt ment két forgós tollas, párducz- vagy tigrisbőrben felöltözött ifjú legény, úgy hasonlóképen az nyoszolyóasszony hintója előtt hasonló két ifjú legény. Mikor osztán az faluhoz közel érkeztek az hol az lakodalom volt, az fő gazda az gyűrűt kiküldötte, némelykor az gyűrű helyett két három aranyat is; avval egy bizonyos czélon megállottanak, akkor az vőlegény részről egynehány paripát külön állítottanak; úgy az leányos háztól is paripákat hoztanak ki, azokkal rendet állottanak; mikor osztán jelt adtak, az mely czélban az gyűrűvel megállottanak, addig, futottak, mert jó távul állottak az gyűrűvel, és az kinek az lova az gyűrűhöz legelsőben érkezett, azon a lón ülő nyerte el az gyűrűt, s volt dicsőségre s dicséretre is. Azután rendszerént az faluban megszállott az násznépe, ott ujjalag öltöztenek, onnét az vőlegény ajándékokot küldött az menyasszonynak, mely is állott egész mindenestől elkészült új köntösből s asszonyi egész öltözetből. Azonban egy ezüst, rendszerént aranyas tángyéron vagy tizes aranyból vagy apró aranyból százig valót vagy többet is ha akart; azt az vőfély, szerszámos paripán ülven, forgóson, felvitte, az menyasszony vendége előtt az vőlegény nevével az menyasszonynak praesentálta; azt megköszönte az menyasszony nevével az fő-gazda. Az fő-gazda pedig mindenkor valami nagy ur volt, annak nagy hosszú aranyas pálczája, annak osztán sok vice-gazdái voltak, azoknak mind hosszú, zöld festéssel festett pálcájok, azokról ismerték meg kik az gazdák. Mikor praesentálta az vőfély az menyasszonynak az ajándékot, hármat tánczolt, azután megint az több násznépihez ment. Az lakadalomnak pedig rendszerént hosszú színt csináltak, s abban volt; ha téiben volt az lakadalom, két három kül fűtője volt az színeknek, hogy meleg legyen, mivel az atyafiakon kívül, mind az vőlegény, mind az menyasszony atyafiain kívül sok idegen vendégeket is hívatott mind az leány atyja, mind az vőlegény. Mikor osztán az leányos háznál teljességgel készen voltak, megüzenték az násznagynak, hogy készen vadnak, akkor, az mint oda fel leírák, az násznagy az násznépivel, olyan renddel s olyan pompával megindult az lakadalmas ház felé. És ha olyan helyt volt, hogy az leány atyjának az várában álgyúk, taraczkok vagy szakállasok voltak, az nász népe eleiben erősen löttek; az násznépe is mindenféle muzsikával, valamennyi kitölt s illet, annyival ment. Mikor osztán az szín vagy palota eleiben érkeztenek melyben az lakodalom volt, az hintóból leszállottanak, az lovasok pedig

[az]

az lovakról, akkor az násznagy megvárta az nyoszolyóasszonyt. Legelől azért ment bé az lakadalmas helyre az násznagy, utána az vőlegény, az után az vőfély, azokat egynéhányan késérték, azután ment az nyoszolyóasszony, utána mingyárt az nyoszolyó-kisasszony, az násznagy, vőfély és vőlegény; az leány apja vendéginek (azok mind rendet állván) legelsőbbben az férfiaknak mind kezeket fogták, azok után az nyoszolyóasszony és kisnyoszolyó szintén ugy kezeket fogták; hasonló renddel fogták másodszor kezeket az asszonyoknak és leányoknak. Az kézfogás elmulván, az násznagy eléállott, és az örömatyát és örömanyát (mert az menyasszony szüléit akkor úgy nevezték), egész házát és vendégit válogatott szép bőv szóval köszöntötte és feláldotta, melyre az örömatyák nevel az fő-gazda válogatott szép szókkal megfelelt, és az násznagyot, vőlegényt, vőfélyt és az egész násznépit feláldotta; azután az násznagy emlékeztette az örömatyát, azelőtt való időben megígérték volt az vőlegénynek leányokat, azért haza kérte az vőlegénynek, de azt hosszas bőv szóval; akkor az fő-gazda valami tisztességes uri tréfát igyekezett az nász-nagyon, vőlegényen ejteni, melyet az násznagy is azonképen igyekezett viszszaadni; azután szép hosszas beszéddel az örömatya s anya képiben az leányt kiadta, azután az egész nász népivel ebédre marasztotta. Azonban eléjött az vőfély és nyoszolyó-asszony és nyoszolyó-kisasszony, és az menyasszonyt az örömatya vendégi közül elvitte az vőlegény asszonyvendégei előtt legelől állította, utána mingyárt állott az nyoszolyó-asszony, azután pedig az nyoszolyó-kisasszony; az férfiak között, legelől állott az vőlegény, az vőlegény vendégi között azután az násznagy, azután az vőfély; az örömatya részről legelől állottanak az érdekesebbek. Már rendet állván, az vőlegény részire ment egy pohárnok az nagy ezüstös aranyas korsóval és kendővel, más pedig ment az nagy ezüst és aranyas mosdó medenczével; hasonlóképen az második pohárnok társával ment az örömatya vendégi eleiben, és legelsőben az leányokat és az asszonyokat megmosdatták. Mert már az asztal azelőtt minden készülettel el volt készítve, ott ezüst sótartók, estve ezüst gyertyatartók, az kiben az gyertyák égtenek, hamu-vevők, azon kívül az szín oldalán feles gyertyatartók voltak, azokban osztán estve mind viaszgyertya égett; de ott is bizony sem kést, sem kalánt nem adtanak, az mint oda fel megírák. Az meglévén, az gazdák az vendégeket leültették, külön az vőlegény vendégeit, külön az örömatyáét; az vőlegény asztalnál fő helytt ült, az vőlegény mellett az menyasszony, de az menyasszony asztalnál egy falatot sem ett, hanem ottan ottan könyvezett és szeméit törlette; az vőlegény után mingyárt ült az násznagy, azon alól az vőfély, azon alól rendre az érdekesebbek; túl pedig az menyasszony után mindjárt az nyoszolyó-asszony, azután az kisnyoszolyókisasszony, és rendre az több asszonyok. Az örömatya részéről mind az férfiak mind az asszonyok érdekerek szerint ültenek; az fő-gazda az asztalnak az közepin ült.

[Mikor]

Mikor osztán leültenek, azután az étket nagy muzsika-szóval béhozták, az mikor elrakták, mindnyájan felállottanak, és az pap az asztalt feláldotta, azután az fő-gazda az vendégeket kénálni kezdette. Volt penig az színben két muzsikálószerk magosan felcsinálva, az egyikben muzsikáltak az vőlegény muzsikási, az másikban az örömatyáé. Volt penig az színben egynehány pohárszerk, annak némelyik része volt csak tiszta aranyas, virágos, fedéles, ezüst kupákból, némelyike fejr, ezüstes poharokból, némelyike ezüst sellegekből, némelyike másféle hólyagos nagy ezüstös aranyas kupákból, némelyike csupa ezüst poharokból; ezen kívül az pohárszerken állottanak ezüst aranyas vagy csak tiszta ezüst mosdó-korsók és mosdó-medenczerk. Azok kívül volt segesvári viaszas új kupákból küsebb nagyobból álló pohárszerk, volt járai fazékból, hólyagos csuporból, almási csuporból is álló pohárszerk, azokban állottak nagy kád vizek, akikben afféle fazakak, csuprok voltak, mikor azokból ittanak, az vízből vették ki s úgy töltettek bort belé. Most utoljára valának ugyan kristály pohárszerkek is, de az 1687 esztendő előtt raktanak egy pohárszerkre afféle durva velencei kristályokat is (az mint oda fel leírák), de csak pompára, senki belőle nem ívott. Ha olyankor volt az lakodalom, mikor az bor édes csípős volt, új bort ittanak többire.

Voltam olyan lakodalomban is, az melyben az regnans fejedelem jelen volt, ott már nagyobb volt az pompa, melyet oda fel megláthatsz, azhol az Fejedelemről írék.

Mikor osztán ideje volt, az bort az fő gazda beadatta az asztalhoz vagy nagy ezüst pohárban vagy veres fazékban, és mivel némely lakodalomban négy-öt fogás étek is megvolt, egy darabig mind úgy ittak rendre egymás után. Az fenálló gazdák az fenn leírt zöld pálczákkal az asztal körül fel s alá jártak, kénálták étellel itallal az vendéget, ett az vendég ha kellett az melyik étekből szerette, mert ott senkinek nem gazdálkodtanak. Mikor osztán ideje volt, vagy nagy ezüst pohárt vagy veres fazakat békért az főgazda, azt harmad-negyed magával elköszönte az násznagy egésségiért, azt megiván szintén úgy az vendégek is harmad-negyed magokkal megitták; azután mást kért bé az főgazda, azt az vőlegény s menyasszony egésségiért köszönte el; az is elkerülvén, kért harmadikat bé, az vőfély egésségiért, és mikor mind az nyoszolyó-asszonyért, nyoszolyóleányért és az egész vőlegény vendégiért ittanak, és mikor ezek elkerültek, az násznagy, vőlegény és vőfély felköltének, és az örömatya háta megé mentenek, egy ejteles ezüst avagy szép viaszos kupát vagy fazekat vittének teli borral, azt az örömatya háta megett elköszönték az fő-gazdára az örömatya és örömanya egésségiért azt fenállva hárman ott megitták, s avval visszamentenek s kiki helyire ült; azt az fő-gazda megint elköszönté, és mikor azt is az egész vendég megitta, az násznagy megint másod, harmad, negyed magával köszönté el, az micsodás

[edényben]

edényben szerette, az fő-gazda egészségiért; az elkerülvén, megint mást, hasonló képen köszönt az örömatya vendégiért. Ezek elkerülvén, az fő gazda egyes pohárt vagy csuport vagy fakupát vagy ezüst pohárt köszönt el különb-különbféle egészségiért. Az fenforgó gazdák azonban szorgalmason vigyáztanak, van-e még bor az vendég poharában, ha volt, kénálták hogy: igyanak, lám ezek s amazok megitták; amazok is szorgalmason vigyáztanak, hogy az bort ki ne adják, ha valakit rajta kaptanak, az bort visszaadatták s megittatták.

De nehogy csak az urak lakjanak jól, az szolgálknak is gazdájok volt; az eleit külön más helyen leültették, az mint íram, azoknak is külön gazdájok volt, az kik jól tartották, az alábbvaló cselédeket penig számban vették, kinek hány cseléde vagyon, azoknak is külön prebenda-osztó gazdájok volt. Számban vévén az vendégeknek minden alsóbb rend szolgálit, ugyan az vendégeknek bizonyos szolgálai mentenek az prebenda-osztó gazdához, és annak számban adták, hogy az ő uroknak az szállásán hány prebendás szolgálai vadnak s hány lova az ő urának; az prebenda-osztó gazda azon szolgálknak czédulát adott, azt vitték az prebenda-osztóhoz, azok annyi prebendát adtanak az mennyi az czédulában írva volt; még az kocsisoknak s lovászoknak is bort adtanak, úgy adtak szénát s abrakot is; de az prebendát bővön adták, sőt némely ur szállására egész hordó bort vontanak, némelyeknek átalaggal az kinek mint voltanak cselédi, és úgy az cseléd is az szálláson vígan volt.

Hogy azért az község is étlen ne maradjon, az ökröt egészen megsütötték, megsülvén, abban egy falka kést ütöttek, az szarvát meg-aranyozták, az bor csatornán kádakban folyt, egy falka kenyér tekenyőkben ott állott, ott az kinek kellett, ivott, evett, vígan volt, senki nem tilalmazta.

Mikor osztán asztalnál mind az vőlegény, mind az örömatya s anya vendégi jóllaktanak és az gyümölcsöt elszedték (az gyümölcs penig volt mind ezüst s nagyobbára aranyas csészékben; ott még láttál volna mindenféle liktáriumokat, portai s velencei nádmézből csinált confecteket, de az étkek között is nagy aranyas pástétumokat is láttál volna), asztaltól felköltének, az asztalokat az palotából vagy színből kihordották, az fő gazda szép czeremoniákkal, térdhajtásokkal tánczot kezdett osztani. Az első tánczot járták az násznagy az nyoszolyó-asszony-nyal, az vőlegény az menyasszony-nyal, az vőfély az nyoszolyó-kisasszony-nyal. Mikor ezek hármat tánczoltanak volna, az második táncz volt az örömatya táncza, az ki tánczolt az örömanyával, utána, ha több gyermekei voltanak, még két pár gyermekei, ha azok nem voltak, az közelébb való két pár atyafiai; azután rendre tánczoltanak. Következett azután az lengyel változó, némelykor az egeres és süveges tánczok, azokat követte az lapoczkás táncz, az lapoczkás táncz után volt még két három táncz. De azonban az menyasszonyt egy külön házban bévítették, ott ujonnan tiszta fejr köntösben felöltöztették, vagy,

ha azelőtt fejér köntösben volt, rendszerént zöldben, noha más színben is láttam (mert vedd eszedben, mikor az menyasszonyt kihozták és az vőfély az ajándékokot bémutatta, más köntösben volt, mikor asztalhoz kihozták, más rendbéli köntösben hozták ki, mikor elkapták, harmadik rendbéli köntösben öltöztették fel, és így az menyasszony lakadalma napján három rendbéli külön különféle öltözetben volt), az haját az fonadékból kifonták, azt szélyesen az hátán leeresztették, fényes keskeny pántlikával közben felczifrázván, de azt is hosszan lebecsátván. Azelőtt jóféle gyöngyös, köves koronakoszoru volt az fejiben, de most virágból kötött koszorut tettenek az fejiben, és úgy felöltöztetvén, ujolag az palotára vagy színben kihozták. Kihozván, az hegedűsök csakhamar vonni kezdték az menyasszony tánczát; [mikor azt el kezdték vonni, az menyasszonyt osztották a násznagynak, ki is kettőt-hármat kerülvén véle, kezét fogva oda vitte az hol az menyasszony apja, anyja, atyafiai állottanak, azoktól elbúcsúztatta. Sokszor úgy is usuáltatott, nem akkor búcsúztatta el az násznagy az menyasszonyt hanem harmad napján, mikor az egész nász népe el akart indulni] (vedd eszedben itt azt is, hogy az menyasszony lakadalma első napján semmit sem tánczolt, elment ugyan az kinek osztatott, de csak sétált). Mikor pedig az násznagy búcsúztatta az lakodalom napján az apjától, anyjától az menyasszonyt, az menyasszony akkor az apja s az anyja előtt térdre esett, és legelsőben az apja és azután anyja lábaihoz borult, és az násznagy az apjától és anyjától elbúcsúztatta, megköszöntetvén véle az többi között, hogy atyai s anyaikepen felnevelték s gondját viselték, s most is tisztességesen férjnek adták; avval az menyasszony apjának, anyjának kezeit s némelykor lábait is megcsókolta, az apja s az anyja is az leányokat megcsókolták. Azután az násznagy az menyasszonyt az vőfély kezire adta, az vőfély egyet került véle, azonban eleiben állottak rendszerint hat forgós ifjú legények, kinek-kinek egy nagy égő szövétnek az keziben, azok az vőfély előtt, de az vőfély után is egynehány pár tánczolt, az vőfély után pedig mindjárt volt az nyoszolyóasszony, az kis-nyoszolyókisasszony kezét fogván, még három pár tánczot jártanak. Mikor az harmadik tánczot járták volna, jel adatván, az szövétnekes ifiak az ajtó felé kezdettenek nagy hamarsággal, csaknem futva, menni, az vőfély az menyasszonyt utánok vezette, az vőfély s menyasszony után kísérve mentenek az nyoszolyó-asszony, kezét fogván az nyoszolyókisasszonynak, az menyasszonyt az vőlegény hálózataiba bévítették, s az vőlegénynek az vőfély presentálta, feláldván őket szép áldásokkal, azután az vőfély az kardját kivonta, és karddal az menyasszony fejéről az koszorút lemetszette és az kardja maroklatjáig lebecsátotta, mezitelen levén az kard (az azért volt, hogy emlékezzék meg az menyasszony, hogy mivel szüzességinek jegyét az koszorút karddal veszik le, úgy viselje magát az szent házasságban, hogy ha azt megmocsolja,

[kard]

kard lészen az fején), azután az vőfély jó éjszakát vett az új házasoktól, és az nyoszolyókisasszonynak kezét fogván, meztelen karddal, az koszorú a kardban lévén és az szevendék hordozók előtt megvén, az lakadalmos helyre visszament. A nyoszolyóasszony az menyasszonyt levetkeztette, az vőfély pedig az nyoszolyókisasszonynyal hármat négyet fordult, azután az kadból az koszorút az földre vetette és azt négygyé vágta, jelentvén, hogy már vége vagyon az menyasszony leányságának; azután egymástól jó éjszakát vettenek. De mind az leánykapás, mind az álmra menés rendszerént hajnal felé volt; ha pedig álgyu, taraczk vagy szakállas volt, mikor az menyasszonyt kapták az vőlegényhez, erősen lőtenek.

Megvirradván pedig, mikor gondolta az nyoszolyóasszony, hogy az új házasok felköltek, bement, az új menyecskét felöltöztette abban az öltözetben az melyeket oda fel írék hogy az vőlegény küldött ajándékban, az fejét pedig pártával és igen szép orientalis gyöngyökből köves főkötőben csinálták be. Az régi magyarok az új asszonyt azért nevezték menyecskének, hogy az jó feleség olyan mint egy kis meny vagy menyecske, az mint hogy az gonosz asszony bizony igen nagy pokol és gehenna. Felöltöztetvén, legelsőben az férjének megmutatta, azután az apjához és anyjához bévitte, akkor az új asszony szüleinek kezét megcsókolta. Minekelőtte pedig felköltenek, az muzsikások az vőlegénynek és menyasszonynak, násznagynak, vőfélynak, nyoszolyóasszonynak, kisnyoszolyónak, másoknak is az hová érkeztek, hajnalnótát vontanak.

[Már most másod napján nem nevezték tovább vőlegénynek és menyasszonynak őket, hanem ujházasoknak, úgy is ittanak egésségeként; az násznagy, vőfély, nyoszolyóasszony, kisnyoszolyó- nevek megmaradtanak mindaddig, az míg az új menyecskét haza vitték az férfi házához, és ott is az míg az lakodalom egészen véghez ment.

Ha catholica volt az új asszony, azt másod napján beavatták. Azon az napon pedig jó reggel az vőfély lóra ült, házról házra eljárta az vendégeket, úgy marasztotta meg arra az napra ebédre; az tánczot is az nap nem az gazda, hanem az vőfély osztotta;] az vőfély aztán, akkor gazda lévén, készítette az felestökömöt és az mézes bort, az kit csókos pohárnak hittak. Azonban pedig míg az felestököm készült, már azelőtt az palota vagy szín előtt egy meghántott (néhánykor kettőt is toldottanak essze) fenyőfa fel volt állítva, annak az tetején fűrés volt, és az fűrésen fa általtéve, az kin az ki felhághatott reá, oda fel megnyugudt; az hántott fenyőfát pedig faggyúval, hájjal erősen megkenték; az fa tetején volt két, három, négy arany, és négy öt sing posztó s egy palaczk bor; arra hogy felhághassanak, sokan próbálták, az urak azért avval mulatták magokat, az mint az felhágást próbálták, de az sok közül csak találatott az ki felhágott, ott osztán az

[említett]

említett keresztfán megnyugdott, az bort az palaczkból megitta, és az arany és posztó övé volt. Elkészülvén a felestököm, az vőfély mint gazda az vendégeket leültette s maga is leült; legelsőben elhozatta melegen az mézes bort (ott ültenek az új házasok is), abból rendre ittanak, s mikor ittanak, osztán az ital után az férfiak és asszonyok egymást csókolgatták; azután az vőfély elhozatta az étket és vigan felestökömöztek; de az felestököm igen sokáig nem tartott, felköltenek, és az míg az ebéd elkészült, tánczoltanak; az ebéd volt estve felé. Az ebéd előtt mint egy órával az asszonyok elmen-tenek; és az mikor az ebéd kész volt, akkor már az násznagy volt az gazda és az nyoszolyóasszony az gazdasszony, az asszonyok megint eljöttek, és az vendég, az mint leirám, rendre mosdódván, leültenek, az étket elhozták. Az nyoszolyóasszony akkor annyi bélest süttetett, az mennyi asztal volt, azokat nyoszolyóasszony bélesinek hitták, de egyet külön süttetett, mintegy az vőfély számára; azt pedig így készítette: [úgy sütötték mint az jóféle bélest, szintén olyan tésztából, de belől, az hová riskását, őz máját vagy mézes szilvát etc. szoktanak tenni az jóféle bélesben, abban az bélesben egy-egy tenyérnyi vagdalt ruhákat raktanak, és keresztül kosul sűrűn réz-vesszőket raktanak, felyül tésztával béborították és többivel együtt úgy sütötték, s úgy vitték az asztalhoz. Az mely vőfély tanulatlan volt, neki esett az késivel hogy felbontsa, semmire nem mehetett, gyalázatban maradt, az expertus tanolt vőfély elsőben az villájával megnyomogatta felyül s beszúrogatta, min-gyárt esziben vette hogy micsodás béles, osztán szépen az villájával tángyér-ra kiszedte az részvesszőket, azután mind az darab ruhákat belőle ugyanazon tángyér-ra. az nyoszolyóasszonynak gazdálkodott véle, az többi részit tepsiástól kiadta. Olyankor az nyoszolyóasszony neheztelt, hogy kitanálták mesterségit, az vőfélyt pedig mindnyájan megdicsérték.] Mindenik nap pedig kalács elég volt, az gazdasszonyok megkérdezték mindenkor, hogy ettenek-e az kalácsban, ha mondták: jól ettenek, azon örvendeztenek, ha pedig mondták hogy nem ettenek, azon megszorodtanak; de még a házi gazdasszonyok is megharagudtak, ha az kalácsból az vendég nem evett. Lakodalomban pedig nagy ur asszony volt az főgazdasszony, más főasszonyok az vice-gazdasszo-nyok voltak. Nem vala akkor vajas éték, hanem igaz szalonnás magyar étkek valának; mert mikor az német Erdélyben bėjöve, az mely magyar németnél ebéden volt, rendszerént elcsapta az német éték az hasát, úgy hogy alig tudta megállítani; azért is az kin szorulás vagy kólíka volt, német asztalhoz mentenek és vajas étket ettenek, és megindult az hasok, az mint hogy én magam is egynéhány magyart esmértem az ki azt cselekedte. Ha akkor tekenyős-békát ettél volna, más egy pohár bort sem ivott volna veled; ha az mostani világ szerént mondtad volna: silgrod, elcsudálkozott volna, micsoda szij-drótot emlegetsz. Akkor azért vigan lakván és iván, asztaltól

[felkeltenek,]

felkeltenek, azután éjfélkorig s még tovább is tánczoltanak. Tudom hogy csak egy lakadalomban, az melyben az regnans fejedelem jelen vala, csak az kárpit az kit az asztal feli csináltak vala, öt száz oroszlánys talléros vala, ugy hozták vala Konstanczinápolyból.

[Mikor harmad napján az új házások az szüléi házából el akartanak menni (már azelőtt két cancellista deákkal vagy két nemesemberrel, valami parafernumot adtanak, legkisebbig felíratván, szekérre rakatták), akkor az menyecske anyja az násznagynak, nyoszolyóasszonynak, vőfélynak, nyoszolyókisasszonynak ajándékot küldött, ugy az násznépe közül az elévalóinak egy-néhány arany, ezüst skófiummal, selyemmel varott keszkenyőket, az násznagynak selyemmel szőtt, fehér selyemmel szépen megvarrott, szélyes fehér csipkével ujjait megczifrázott inget is küldött. Az leány apja pedig, elmenvén az násznépe, akkor harmadnapon az gazdákat vendéglette meg, tudniillik az lakadalomban valókat, s azokat mind megajándékozta, köntösnek való angliai posztóval, arannyal, tallérral, nuszttal, paripával, kit kit az maga hivatalja s szolgálatjához képest.] Vedd eszedben, kedves olvasóm! hogy én itt, az mennyiben eszemben jutott, az nagy lakadalmakat írák le, de ebből eszedben veheted az alább való lakodalmakat is; mert azoknak is csak az volt az fundamentuma, ha az pompa szintén ugy ki nem tölt is.

Haza vívén az új feleséget az új házás ember, ott is harmad napig vígan voltanak, tánczoltak; akkor, harmad napon az vendégek elmen-tenek, az új házások ugy éltenek, az mint lehetett, ritkán igen jól csendesen élt, talám többet heregve, morogva, koczódva, hogy több víg napok sem volt talám az lakadalmok napjánál azok közül is, az kik ilyen pompával házasodtak; az kik még meg nem holtak, élnek ma is, az kik pedig megholtak, azoknak a temetésit is majd meglássuk.

Az régi magyarok az keresztelőt is nagy pompával, vendégséggel vitték véghez; szintén ugy, mint az lakadalomban, gazdák voltak, noha az közel sem ment olyan pompával véghez, mint az lakadalom.¹⁶⁾

EMLEKEZETES LAKADALOMRÓL VALÓ TOLDALÉK, AZ MELY VOLT GYALU VÁRÁBAN AZ 1702-DIK ESZTENDŐBEN.*)

Sok pompás emlékezetes lakadalomban voltam, melyeket ha mind le akarnék írni, konez papirosok kívántatnának. Én időmben történék egy híres fejedelmi lakadalom Gyalu várában, mikor az néhai jó emlékezetű Erdélyi Gubernator gróf Bánffy György, kedves házastársával, gróf Bethlen Klárával, férjnek adák kedves leányokat, gróf Bánffy Annát, gróf borosjenei

[Székely]

*) Cserei mint szemtanu leírása; csak a bevezető szakasz Apor szövege

Székely Ádámnak, melyet az ilyen raritásokban gyönyörködő maradváinknak rövideden így írok le.

Ezen lakadalomban [násznagy volt gróf Apor István, ki is meggy-szin bársony dolományban, mentében volt, dolományán, mentéjén köves gombok voltak, mentéje egészen nuszt-háttal bérelve, kit is ezer öreg talléron hozatott volt épen Muszkaországból. Nyoszolyóasszony volt amaz áldott jó asszony Haller Györgyné, Kornis Anna, mert az szegény Apor Istvánné, Farkas Zsuzsánna, öreg beteges volt. Kolosvárról indult meg az násznépe; mig penig Gyaluban érkeztenek volna, addig az említett Gubernátor gróf Bánffi György, hét drága szerszámokkal felöltöztetett vezeték paripákot vitetvén maga előtt, fényes kísérő sereggel, az erdélyi akkori generalis commendans, gróf Rabutin eleiben ment, minthogy az akkori Leopoldus császár az lakadalomra invitatus lévén, maga képiben gróf Rabutint praeficialta; úgy is excipialta az Gubernátor, mint magát az császárt, de az felesége, noha ott volt, nem repraesentálta az császárné személyét, csak úgy ült asztalnál, mint erdélyi generalis commendans felesége. Hosszu szín volt az gyalui vár előtt csinálva, úgy hogy az Majestas helyén kívül ötven asztal volt benne elkészítve; az szín belől mindenütt be volt vonva díván szőnyegekkel, az szín felső felin, napkelet felől, külön volt csinálva az Majestas helye, három fok grádicson kellett oda felmenni, az az hely mint három ölnyi hosszára, megannyi szélességire alatt egészen az padimentumot s az grádicsokat tecczin*) sálya posztóval vonták bé, egy asztal volt benne, az szkófiummal szőtt portai szőnyeggel bé volt terítve, székek is szintén úgy külön csinálva s bársonnyal meg borítva, felyül az mint az asztal volt, veres bársonnyal volt bévonva, körös körül fél singnyire az bársony lefüggött, széles aranyas csipkét varván reája. Gróf Rabutin elérkezvén, az mely három porta triumphalis volt az hosszú szín előtt, ott le szállván az hintóból, az kalap mindenkor az fejiben lévén, nagy pompával az színen belől való Majestas helyére sok ágyulövés között fölment, és ott az széekben leült egyedül; az felesége alatt maradt az többi uri asszonyokkal együtt. Az násznépe azután érkezett el, felmentenek elsőben az násznagy az nyoszolyóasszonnyal, völegénnyel, vőfélylyel, nyoszolyókisasszonnyal, mindenütt nagy reverentiát tévén, felmentenek az Majestáshoz, ott állván az első grádics végénél gróf Bethlen Miklós, ott fél térdre állván, az násznagy az véle valókkal köszöntötte az császárt deákul, Rabutin ott ülván az Majestas székiben, az kalap feltéve akkor is az fejében; gróf Bethlen Miklós felelt az köszöntésre. Onnant felkelvén, az mint fél térden állottanak, ismét az földig magokat meghajtván, háttal kellett visszajönniek mind az szín közepiig, úgy hogy az császár képpel szemben estenek, ott legelsőben is az

*) Testszínű.

[násznagy]

násznagy s az véle valók az Gubernátornak kezit fogták s köszöntötték, onnan mentek az hol Rabutinné állott, s neki is kezit fogták s köszöntötték, onnan mentek az Gubernátornéhoz, annak is külön kezit fogták s köszöntötték. Ezek meglévén, ugy osztván az több vendégeknek, elsőbben az uraknak, azután az asszonyoknak, leányoknak kezeket fogták, az szokás szerint az leányt kikérték. Az meglévén, legelsőbben az császár képe asztalára ezüst aranyas szélyű tálakban felvitték az étket, gróf Pekri Lőrincz lévén az asztalnokja, innya-adója gróf Bethlen Sámuel; egyedül ült az Majestás asztalánál Rabutin, mint az császár, mindenkor az kalap fen lévén az fejiben. Mikor az császár képe enni kezdett, akkor ültenek az ötven asztalhoz az vendégek. Az havasalföldi vajda követje is ott lévén, legelől ült az magyarok között. Nagy csendesség volt asztalnál is, az színben is, csak suttogva beszéltek egymásnak, az császár-képe praesentiájára nézve, az mig megittasodtanak, de azután elég zajgás volt és kiáltozás; eléggé csitolták hallgassanak, mert az császár-képe itt vagy on, semmi haszna nem volt, kivált az fenudvarló szolgák megrészegülvén, egybeszidták az császárt. Az császár-képe Rabutin csak hallgatott, egyedül ett, és mikor más éték kellett, akkor intett, s elvitték előle s mást hoztak, ugy szintén mikor innya akart, akkor is intett. Egészlen hajnalig, mig az vendégség és táncz tartott, ott kellett ülni egyedül, az mint maga másnap megvallotta, nagy poenitentiául. Hosszan az színben végig tiz rendbéli pohárszék volt, az legfelső az császár számára volt, azon sokféle ivó-edények voltak, nemcsak urakhoz, hanem fejedelmekhez, királyokhoz illendők, némelyek rubintokkal, smaragdokkal, gyémántokkal megrakva, csuda formára tengeri gyöngyházból, csigából csináltattak, s többek azfélék, az melyet ugy leírni az mint voltak, lehetetlen. Azon kívül volt kilencz pohárszék; az egyiken mind csak aranyas virágos kupák voltak fedelestől; az másodikon mind csak ezüst aranyas csészek; az harmadikon ezüst, de kívül belől aranyas pohárok; az negyediken ezüst aranyas kannák; az ötödiken tiszta fehér ezüst sellegek, egy-egy vedresek, hogy mikor teli töltötték borral s beadták nyolcz vendégnek, két legény fogta s ugy tette be asztalhoz; az hatodikban ugyan fehér ezüst pohárok, négy, két s egy ejtelesek; az hetedikben gömbölyeg-forma egy-egy ejteles, egy-egy fertályos fél-fél ejteles ezüst-csupa aranyas pohárok; a nyolczadik és kilenczedik pohárszékek különb-különbféle fedeles, lábas, lábatlan, fedél nélkül, öreg, apró kristályokból állottanak.

Az válogatott étkek sokaságát le nem írhatni, hanem az mi inkább consideratióra méltóbb, mindenik asztalon különb-különbféle tésztaműből, sokféle színű festékekkel, nagy öreg tálakban lévő pástétumok voltak, némelyekben alma-, körtvély-, citrom-, narancsfák, szintén ugy zöld levelekkel, azokon ugy függöttek az alma, körtvély, citrom, narancs-

[forma]

forma gyümölcsök; az szarvasokat őzeket szintén úgy kicsinálták, görliczét, galambakat az fákon, mely rendesen ültenek egymás mellett; Fogaras várát ad vivum kicsinálták, belső, külső bástyaival, együtt, az német silbak, hátán lévén az puska, úgy állott az vár kapujában, rendre az álgyúk az bástyákon, körül az árkában viz volt, az vízben eleven apró halak úgy firkoltnak. Valahány éték-fogás volt penig, mindannyiszor ujjabb-ujabb olyan pastétumokból csinált portékák voltak. Mindazoknak csináló-mestere volt marosszéki Berzenczei Márton, ki Apaffi Mihály öreg regnans fejedelemnek is konyhamestere volt és hozzája fogható nem volt Erdélyben.

Az oda fel említett hét szerszámos vezeték lovakot kétfelől fogva mind ott tartották az szín előtt egész hajnalig, míg az lakodalom eloszlott.

Mikor az császár, császárné, József király, királyné, mostani kegyelmes felséges urunk Carolus császár és Eugenius herczeg egészségiért ittanak, mind az gyalui várban az bástyákról, mind az szín előtt lévén három álgyu elkészítve, erősen lőttek, úgy hogy az várban levő tüvegablakok is összeromlottanak.

Az Gubernátor maga első nap hamuszin bársony mentében, dolományban volt, mind arany köves gombok az dolományán, mentéjén, az mentéje nuszttal bélelt, az süvegiben gyémántos medály, az melyin bal felől az szívénel más-más gyémántos öreg medály, melyet Leopoldus császár adott volt, mikor Bécsben felment volt. Másnap viola színű bársony dolományban, mentében, azokon mind virágokra csinált öreg jóféle gyöngyből csinált gombok, az mentéje hiuzmállal volt bérelve, az medályok akkor is süvegiben és az melyin ott voltak. Az Gubernátorné első nap hajszin bársony szoknyában, az aljától fogva fel az derekáig mindenütt köröskörül öreg jóféle gyöngyből csinált virágokkal sűrűn megrakva; más nap tiszta arany fonalból szőtt szoknyában, nyakán, mellyin, kezín való köves arany perczek, nyakszorító, reszkető-tők, arany köves, sok jóféle gyöngyből csinált virágokkal sűrűn megrakott övek, köves medályok annyi volt az testin, magok az ott való vendégek, elévaló német tiszték csudálva nézték. Az több urasszonyokon, kisasszonyokon is annyi sokféle drága portékák voltak, azt mondták az német tiszték, hogy merő királyi lakadalom.*)

Nagy kádak voltak az színen kívül, teli mind borral, valakinek kellett, szabadon merítette, ha fogyott, meg újra teli töltötték, az sokféle oda gyült, asztalon kívül való szolga s egyéb rendbeli emberek még sem tudták consumálni.

[Mikor,]

*) Csereinel: ... „azt mondták az officirek: József királyi lakadalma azért volt pompásabb, mivel fejedelmi, herczegi emberek voltak ott, különben ott sem voltak az asszonyok drágább portékákban öltözve. De bizony a Rákócziána rebellióban nagyobb részint oda lettenek az olyan drága egyetmások.“

Mikor, megittasodván, asztaltól fölkeltenek, majd hajnalig mind táncz volt; azalatt az menyasszonyt bevitték az várban, ott más köntösben öltöztetvén, az régi szép jó szokás szerint, az haját lebecsátván s fényes pántlikákkal megrakván, kihozták az színben. Minekelőtte az menyasszony-táncát kezdték vonni, az násznagy az vőlegénnyel s vőfélyyel együtt, utána az nyoszolyóasszony az kis-nyoszolyóval és az menyasszonnyal felmentenek az majestási helynek alsó grádicsáig, fél térdre állván mindnyájon, az násznagy megköszönte az császár grátiáját, hogy méltóztatott maga képiben praeficiálni, és felkelvén, ujabban földig magokat meghajtván mindnyájon, háttal jötenek vissza az színben, úgy kezdték vonni az menyasszony-táncát. Akkor az násznagy, kettőt-hármat fordulván az menyasszonnyal, oda vitte az Gubernátorhoz elsőben, azután az Gubernátornéhoz és elbucsuztatta, úgy adta az vőfély kezére, elvitték az hálóhelyre álgylövés alatt. Azután az császárképe nagy pompával leszállván az majestásról, bément az várban, az hol pompásan felöltöztetett ház volt szállásnak, azután az vendégek is, épen hajnalban szállásokra mentenek.

Más nap nem volt az majestási készület, az szerszámos vezetékek sem voltak kiállítva az szín előtt, gróf Rabutin sem volt császár-képe, hanem az színben ült ő is az többi közt az vendégekkel, az asztalnál legfelyül az főhelyen, az feleségivel együtt, s akkor volt osztán nagyobb ital s vigasság. Rabutin is igen részeg vala, sokszor kiáltotta asztalnál: Nem vagyok ma császár (franczia nyelven az mint hogy gróf Rabutin franczia nemzet volt); elég patientiám volt tegnap hajnalig, az mit elmúltattam, most kipótolom. Ugy eldőlték az asztali vendégek az sok ital miatt, mikor tánczolni kellett, alig volt egynéhány férfi.

Nem volt abban az lakadalomban sem paszamántos köntösű, sem porozott haju vagy hátul zsacskóban kötött üstökö magyar csak egy is, hanem az német officirek, mind urak, asszonyok, kisasszonyok, urfiak igaz magyar köntösben voltak öltözve, mind magyar nótát vontanak, mind magyar tánczot tánczoltanak; különben az mennyi paszamántos köntös Erdélyben ma vagyon, az mennyi pántlikában kötött, porozott haj, ha mind egybetennék s megbecsüllenék, csak az Gubernátoron s feleségén levő köntösöket, drága aranyas, gyöngyös, köves portékájokat s az hét vezetéken lévő szerszámokat nem adaequálnák; hát az többi ott való urak, asszonyok magokon lévő drága egyetmásokat. Az szín és vár között igen magos fenyőfa meghántva tetejiig s hájjal egészen megkenve volt felásva, az tetejiben hét sing angliai posztó, tiz arany s egy ezüst pohár volt feltéve, s megkiáltották: valaki felhághat, maga számára elveheti. Sokan próbálták, jó darabig felmentenek s néha szintén az tetejiig az fának, csak lesuvadtanak róla; utól-

[jára]

jára a Gubernátornak lévén egy tréfás Markalfja,*) Piszli nevű, jó idein alattomban hosszú vastag vasszegeket csináltatván s patkóverő lévén kezében, azokat rendre úgy verte fel egymás után, s úgy is nehezen hágott; de mikor szintén le akarja volt venni az egyetmásokat az fa tetejéről, épen leesik vala, az urak is az vár ablakjaiból, az közel állók is nézvén, megijedtenek volt hogy leesik s szörnyű halált hal, kivált az asszonyok jajgatni kezének, mindazáltal az környülállók biztatni kezdték s az fa alá állottanak, hogy haugyan leesik, megkapják, s úgy szállott le az fáról az egyetmással együtt.]

TIZEDIK CZIKKELY.

AZ RÉGI ERDÉLYIEK TEMETÉSIRŐL.

Mikoron valamely uri ember megholt, azoknak feleségek, ha szintén fél esztendeig el nem temetheték is a férjeket, az mely házánál volt akkor mikor megholt az ura, onnét másutt való házában vagy jószágában nem ment; még ott is ki nem ment az udvarra, sőt asztalhoz sem ment ki mint azelőtt, ebédre, vacsorára, hanem csak ben ült s ott evett. Az mely házban megholt az ura, oda sem ment bé még az temetés után is, sőt az jámbora az asszonyoknak teljes életiben sem ment abban az házban.]

Mikor valamely ur, házán kívül, kivált valami városon megholt, azt rendszerént harmad-negyed napján koporsóban tették, akkor éneknél s predicationál egyéb nem volt, ritkán bucsuztatás, az catholicusoknál háznál mise de requiem, az más vallásoknál ritkán volt magyar oratio is. Az koporsót belől vagy bársonnyal vagy materiával vonták bé, az kitől mint tölt ki, magát az halottat rendszerént materia köntösben nyújtóztatták ki, vagy bőrös kapczás nadrágban vagy csak materia vagy szép gyolcs kapczában, az feje alá tettek vagy bársony vánkosoakat, vagy, az mint az hintóban leírák, portai drága vánkosoakat, az vánkosra az feje mellé szép nusztos süveget. Azelőtt régen penig, az mint feljebb írák, posoni süveget vontanak az fejiben, az keziben valami szép skófummal varrott keszkenyőt alá bocsátottanak; ha catholicus volt, az keszkenyőjén felyül állott az olvasója; az lábára térdig terítették az szemfedelet, az mely volt vagy fátyolból vagy drága patyolatból; körös körül az szemfedelen volt szélyes, igen vékony czérnából szőtt, némelykor ezüst- vagy aranyfonallal elegyített fehér szélyes csipke; az nyújtózószéken volt valami szép portai skárlát szőnyeg, az nyújtóztatópad alatt volt nagy öreg divánszőnyeg; ha catholicus volt, az fejénél két nagy viasz-

[gyertya,]

*) Csereinel: „tréfás bolondos szolgálja“.

gyertya, úgy szintén az lábánál. Mikor koporsóban tették, az koporsónak az fenekire némelykor tettek gyalu alól kihullott forgácsot, némelykor hamut, azt szép gyolcs lepedővel bécsinálták vagy bévarották, az feje, könyökei, dereka, lábai alá szép fehér matériából vánkosoakat csináltak, a koporsóban úgy tették bé osztán az testet, az süveget az feje mellé az koporsóban bétették. Láttam másutt is, de kivált az magunk temetőjiben, a régi posonyi süvegeket, és ha harczon esett el, veres posonyi süvegben temették el az olyat, de az selyem volt s nem volt kivágva együtt is. Egy-két drága gyűrűt is temettek el az kezén.

[Az asszonyokat többire mind fehér szoknyában, válban, előruhában öltöztették fel, koporsóját kívül az nagy rendeknek fehér bársonnyal vagy tafotával, az alábbvalóknak fehér gyolccsal vonták bé. Az házas férfiak koporsóját, kivált az urakét, fekete vagy setét megyszín bársonnyal, az alábbvalókékat fekete bakacsinnal,*) az ifjú legényekét zöld kamukával vagy tafotával, sőt az nagy urfiakét zöld aranyas matériával, az egész koporsót sűrű bokrétaikkal, oda varva az koporsó fedelihez, megrakták, az koporsó közepire tisztító-seprű forma tollat bársonyban varrva szegeztenek. Az kis-asszonyok koporsójára is fehér selyem matériát, az alábbvalóknak fehér gyolcsot vontanak koporsójára, s az egész koporsó fedelit, oldalát sűrűn virágokkal, koszorúkkal megrakták.] Az catholicusoknál mindenütt az koporsó tetején más szín matériából kereszt volt. Az asszonyok ujjában felesebb gyűrűköt temetennek, sőt némelykor medályt, nyakszorítót, még aranylánczot is.

Mikor pedig idegen helytt holt meg valaki, és hirtelen az koporsóra való bársony vagy materia készen nem volt, az koporsóra valami szép portai szőnyeget tettenek. Az fen megírt koporsóbetétel után az társzekér készen volt, az koporsó alá feles tövisfát tettenek, hogy az test ne rázódjék, az koporsót arra tették, az társzekeret pedig küljel fekete posztóval béterítették, az még az kerekeit is befogta, s az földön jó bővön vondozódva leért. Mikor osztán mindenképen készen voltak, az deákok és papok legelől mentenek, azután az urak, főrendek és az község ment, azok után ment az szekér az testtel; ha felesége volt, az hintóban késérte, de az bőrököt mind lebecsátották; ott voltak az gyermekei, és ha feles asszony atyafi volt jelen, azok is mind hintóban, de az bőrököt lebecsátván, úgy késérték. Az fekete posztónak az szélyit kétfelől hat legény fogta, ha catholicus volt, hat szövéndeket is vittének kétfelől, és így ének-szóval kikésérvén az városból, az keserveseknek némely része akkor visszament, úgy késérők is, az testtel az háza felé indultanak, és eleire hirt tévén az olyan faluknak, az mely faluk az megholt úr vallásán voltak, onnét az papok és deákok majd az határszélyig az test eleiben

[jötte nek,]

*) Csereinnél: „bagaziával“.

jöttek, énekszónál vitték által az falun majd azon falunak határszélyiig, ott is az hat legény kétfelől fogta az szekeren való posztó szélyit, mert másként, mikor közönséges uton mentenek, az posztó fel volt csinálva, hogy el ne szakadjon vagy meg ne sárosodjék. Hallottam régi emberektől, az nevit is megmondották, de az nevit elfelejtettem, hogy az elmúlt saeculumban (mert azoknak az embereknek az ideiben volt az kik nékem beszéltek) egy úr meghal az országgyűlésiben, az felesége véle nem volt, mert otthon maradt volt, semmit nem is tudott az ura halálában mindaddig, valameddig az leirt szekér az ura testivel az kapun bé nem kezdett menni; akkor az asszony az tornácban állott s kérdi, micsoda szekér az, mondják, hogy az megholt ura testit viszik, akkor az felesége az asszony hanyattá esik és mindjárt szörnyű halállal meghal. Az fejedelem felbontatván az testit, hát az urán való busultában az szíve ketté hasadott volt. Valyon hány asszonnak hasadna meg ma az szíve Erdélyben ilyen módon az ura halálán? Késérték az testet atyafiak s idegenek is sokan.

[Mikor pedig akármely falun az testet általvitték, akármely valláson volt, mindenik faluban az test eleiben harangoztak, sőt nemcsak abban az székekben vagy vármegyében, az hol az megholt test feküdt, sőt más vármegyékben, székekben, valahol az megholtak jószága volt vagy csak kevés portiója is, valamig eltemették, minden nap kétszer harangoztanak. Ha catholicus volt, minden nap viaszgyertyákat gyújtottak, s az halottas háznál bizonyos zsoltárokat énekeltenek, sőt az test felett gyakorta szent mise is volt de requiem, az más valláson lévő predicatorok könyörgést, vasárnapokon prediciót ott tettek, mikor az faluban az maga religióján levők voltak.] Mikor osztán az testtel haza érkeztek, ott, ha catholicus volt, ujjlag szent mise volt de requiem, énekelve és predicio, az más vallásuaknál csak predicio és énekszónál valamelyik boltban vagy alkalmas helyre a testet addig bétették, az míg az temetéshez hozzá készülhettek. Mikor osztán a temetéshez hozzá készültenek, napot rendeltenek, az rendelt napra az atyafait, és ha nagy ember volt, az ország catalogusa szerint az ország rendeit levél által az asszonyokkal együtt elhítták.

Az koporsót pedig, az mint leírák, bévonván, az koporsót ezüst, aranyas fejű szegekkel igen gazdagul külyel béverték, és hogy az aranyas fejű szeg jobban kiadja magát, az koporsót fekete biborral vonták be s azt szegezték az koporsóra az arany fejű szegekkel; azonkívül az koporsójára mind férfiaknak mind asszonyoknak, szegeztenek tizenkét selyem matéria, képrő által irt czimereket, az holtnak czimerit. Az háznál az hol az temetés volt, szín volt elkészítve, az szín közepin jó magos sályom, hol az testet és keserveseket az nép megláthassa, az fekete posztóval bé volt vonva egészen, úgy hogy az földet egy darabig bélepte; az szín is belől fekete posztóval

[bé]

bé volt vonva egészen, úgy külyel is az ajtaja tájékán imitt-amott azon is feles papiros czimer volt felraggatva; az predikáló szék is fekete posztóval bé volt vonva, azon selyem czimerek voltak; ha catholicus volt, az oltár eleit és zsámolyát fekete posztóval bévonták, ott is az oltár előtt selyem czimerek voltak. Az keservesek mentől durvább fekete posztóban öltöztek, az mentéjek bérlése fekete báránybőr volt, fekete szőrsinor körülötte, fekete szörgomb, az övök vagy fekete szőrsinor vagy fekete posztószély, fekete nestes süveg durva posztóból. Az asszonyok kendervászonból burkot csináltak az fejekre, azt megfeketítették, hamuszin volt, azt az hátokon leeresztették, hogy az földön vonszolódott az farka, azt pedig az háta közepin még egy helytt az közepin felakasztották, ott egy darabig hármason függött az burok. Az keserveseknek, kivált feleséginek, leányinak, testvér, közelvaló atyafiainak, egyszer ványolt fekete posztóból palástjok volt. Mikor az temetés közelített, azelőtt egynehány nappal az fő- és vice-gazdák eljöttek (mert az mint oda fel íram, hogy az lakadalomban gazdák voltak s gazdasszonyok, úgy voltak az temetésen is), azok mingyárt az temetéshez kezdettenek készülni; ben az ki elfért, az többinek pedig kün az faluban szállást rendeltének, kinek kinek az ajtajára czédulát ragasztottanak (úgy volt az lakadalomban is, hogy kiki a maga szállását megtudja.) Elérkezvén pedig az temetésre az vendég, kinek-kinek hány cselédje van, számban vették, olyan, az ki fen az torban jelen nem lészen, azután, mint szintén az lakadalomban íram, mikor az prebendáért mentenek, az gazdák azoknak czédulát adtanak, vitték az prebenda-osztóhoz, és ott mindent annyit adtanak, az mennyi az czédolában volt, mert itt is az bora is kinek-kinek kijárt.

Eljövén az temetésnek napja, az előtt az atyafiak legalább egy nappal, némelyik előbb is bégyűltenek, sokan az temetés előtt való nap, beérkeztenek az vendégek is. [De az urak, főrendek, nemesek temetésire még az idegen emberek s asszonyok is czifra köntösben nem mentenek, hanem mentől közönségesebben lehetett, úgy öltöztenek, sőt azféle alkalmatosságra nem csak gyászköntöst, hanem színes posztóból valót külön tartottanak, szederjes, violaszin posztóból valót, azon csak selyem sinor, selyem gombok voltak, az nagy uraknál is olyan színű mint az köntös, selyem övet külön tartottanak, az is csak selyemmel volt gombozva. Az asszonyok is minden czifra köntös nélkül voltak, fejeken hosszú fekete fátyol, az nyakban bársony palást, az nyakokon igen apró fekete gyöngy, fekete kláris-öv, az szoknyájok szederjes vagy violaszin posztóból vagy matériából, azon is az olyan fekete selyemcsipke vagy galand; egy szóval, megmutatták, hogy halottas, nem lakadalmas házhoz mentenek. Kisasszonyokat, nemes leányokat nem volt szokás temetésre vinni; ha vitték is, szállásokon maradtanak, hanem ha az megholtak közelvaló atyafiai voltak. Ha vala-

[mely]

mely idegen, férfi vagy asszony, cifra köntösben ment volna temetésre, megcsufolták.]¹⁷⁾

Az napján pedig az temetésnek, az megholt embernek az özvegye egy külön házban ment, ott sirván, némely atyafiai vigasztalták. Mikor osztán mind egybegyűltenek az színben, az papok s deákok készen voltak, mind fekete posztóval bévont székeken ültenek, igen ritkák voltak azok szőnyegesek. Akkor ha tanács úr volt, tizenkét számú, ha pedig tanács úr nem volt, kinek-kinek állapotához képest, az szín mellé vittének aranyas, ezüst, köves, szerszamos, boncsokos, tollas, bőrökkel az mint oda fel íram, czafrangokkal felöltöztetett uri paripákat, azokat rendre állították az szín mellé, azok ott kapáltak s visítottak; azon kívül egy jámbor lovat öltöztettek fel földig tiszta fekete bakacsinban, annak csak az szeme látszott ki, azt az szín eleiben állították; már azért azelőtt jó idővel az ki ezen bakacsinban öltöztetett lóra ült, fejében sisak lefüggyve, pánczéllal az nyakán, derekában pánczél-ing, az két karján két karvas, annak az kutyafüle felé pánczél volt, az keziben fekete hosszú nyelvű zászló, kard s buzogány, az testnek az feje felé állott, ha ezüst czimer volt, más feketében, azt tartotta az fejinél. Még volt más ember, cifrán felöltözve, pánczélban, sisakban, aranyas karddal, az pánczél is vagy ezüstös vagy aranyas; az volt ezüstös aranyas fegyverben felöltözve, annál nagy aranyas zászló, kinek egy felől az megholtnak az czimere, más felől valami szép epitaphium, az is az holtnak fejinél állott, s ott tartotta az nagy aranyas zászlót (mert az testet még hajnalban bevitték az színben és az leirt sámolyra helyhez tették). Így elkészülvén, az catholicusok catholicus módon, más kiki a maga vallása szerint, az éneket elkezdette, akkor az catholicusoknál az oltáron és az test körül az gyertyákat meggyújtották és az népnek, kinek-kinek érdeme szerint, az gyertyákat és az czimereket, az embereknek az eleiknek és az papok eleinek matéria czímert adtanak, az többinek papiros czimert. Voltanak az megholtnak dicséretiről való kinyomtatott versek is chartákon felfüggesztve. Azonban hat feketében való ifjú az test mellett hat szevendéket tartottanak, az fejinél és lábánál nagy gyertyák égtenek, azután az keservesfogók mentenek az keservesek házában, ottan, az főgazda elrendelte volt, ketten-ketten egy-egy keserves asszonyt fogtanak; [az keserves férfiak pedig elébb ilyen renddel jöttek ki az színben: legelől az sógorságok, azok után az távolabb való atyafiak, azok után az testvér atyafiak, azután ha vejei voltak, legutól az maga fiai, vagy, ha ifju legény teste volt, az apja, vagy ha apja nem volt, az testvér bátyja vagy öccse. De mikor leültek az színben, az koporsónál való székekben az közelebb valók ültek, az többi ugyanott hátul az székekben. Az asszony keservesek is ilyen rendet tartottanak.] Mikor késérték temetni, akkor is így mentenek; mind az keserves férfiak, mind az asszonyok előtt jött egy-egy gazda mint egy-egy hopmester,

[igen]

igen szép lassan; az megholtak fiai voltak, az apjoknak az fejihez állottanak, és az egész temetés alatt ott állottak talpon, az keserves asszonyok pedig nagy sirással, zokogással s jajgatással jöttek ki, s kivált az felesége s leányi; azokat az gazda az koporsó mellé ültette, s azok koporsóra borulván, ott siratták. Ha koporsóbétételkor jelen voltak felesége és leányi, szintén olyan pompával vitték az keserveseket. [Ha férfi temetése volt, az szolgálak, feketében mind, az lábánál állottanak végig, ha pedig asszony, az frajok gyászban, burokban állottanak az temetés végig az lábánál, és ott siratták végig, bédugván szemeket.]

Ezek után az catholicusoknál elkezdődött az énekes szent mise de requiem, más vallásuaknál az könyörgés és predicatio, az predicatio után minden az lábánál állottanak végig, ha pedig asszony, az frajok gyászban, burokban állottanak az temetés végig az lábánál és ott siratták végig, bédugván szemeket.

Ezek után az catholicusoknál elkezdődött az énekes szent mise de requiem, más vallásuaknál az könyörgés és predicatio, az predicatio után minden valláson rendszerént az deák oratio, az oratio után voltak a bucsuztató versek; azokat vagy valami szép szavú két gyermek mondotta, vagy valami jó szavú deák; ott elbucsuztatták feleségitől, gyermekitől, atyafiaitól, barátitól etc. Mikor ezek mind véghezmentenek, az hintókat már az gazdák az szín eleiben állítván, az deákok, papok elől megindultanak, azok után voltak az trombitások és török síposok, egy verset az deákok énekelteknek [más verset az trombitások és török síposok fúttanak, de azoknak temetésre olyan keserves nótájok volt, hogy még az férfiakot is sírásra indították, az asszonyokat pedig épen zokogásra.] És mind az deákok énekelteknek, mind ezek fúttak épen az temetőhelyig, ott is mindaddig, valamig az testtel elérkeztek és letették, az keservesek is elérkeztenek és az testet körül ülték.

Ha az temetőhely távol volt, az testet azon szekeren vitték az kit oda fel leíránk, ha pedig az temetőhely közel volt, hat vagy nyolcz ember az testet rudakon vitték. Ha az temetőben templom nem volt, ott is szintén úgy mint az háznál, hasonló apparatussal színt csináltak, és abban volt az isteni szolgálat; ha pedig az temető templomban volt, ott, kivált az catholicusoknál, nagy cifra castrum doloris volt, azon sok gyertya, symbolumok, címerek, versekkel írott charták, s abban tették az testet.

Az török síposok és trombitások után mentenek az urak hintai, azután ment az község, az község után vezette két-két ember az cziprán felöltöztetett paripákat, azután mentenek az férfi keservesek hintai, az férfi keservesek után mentenek lóháton az test előtt az fen említett két pánczél-

[ban]

ban öltözött emberek; az kinél az aranyas zászló volt és aranyas fegyverben volt maga is, az ment szerszámos czifra paripán; az kinél az fekete zászló volt, az ment az bakacsínban öltözött lón. Az ezüst czímert feketében az fejnél gyalog vitték. Az test után mentenek az keserves asszonyok hintai, azután az több uri és főasszonyok hintai, azok után az asszonyi község. Mikor osztán az temetőben bételepedtenek, szintén úgy volt minden ceremonia, mint fen az háznál levő színben. Mikor az egész ceremoniának vége volt, ha fiai voltak és az közelebb való atyafiai fogták az koporsót, noha mások is segéltettek, és azok vitték az testet az sírig; mikor osztán az sírban bétették, az páncélban lévőből elvették az fekete zászlót és kardot, azokat esszerontották és az sírban az koporsó mellé bévetették, az ezüst czímert az templom belső oldalára felszegezték, úgy hasonlóképen az aranyas zászlót az templomban nyelinel fogva felfüggesztették; az ott lobogott.

Az asszonyok temetése majd olyanformán volt mint az férfiaké, csakhogy trombitások, síposok nem volt úgy; ha catholica volt, semmi oratio nem volt, az más valláson lévőknél volt magyar oratio; hasonlóképen öltözött lovak sem voltak.

Mikor haza mentenek az temetésről, az özvegy külön házban ment, az nap nem ett, ha csak mások láttára is. Az tornak penig ez volt az rendi: az papoknak és az deákoknak külön fogták más házban az étket, más házban az férfi keserveseknek, másban az asszony keserveseknek, külön házban az uraknak, különben az nemességnek, másban az közrendnek; hasonlóképen külön az asszonyok; még az szegény koldusoknak is külön helyre fogták az étkeket; de akár-melyik asztalnál sem volt több két-két fogás éteknél, az éték után semmi gyümölcs nem volt, egymás egészségiért pohárt nem köszöntek, hanem rendre az kinek mennyi kellett, annyit ivutt, felkeltenek asztaltól, és evvel vége lett az temetésnek.¹⁸⁾

TIZENEGYEDIK CZIKKELY.

AZ ERDÉLYI RÉGI TISZTESSÉGEKRŐL.



Az regnans fejedelem szabad úr volt, életnek, jószágnak, halálnak ura, s az törvénynek is mint legfőbb igazságtévő előtt, előtte lett vége. Volt egész ország főgenerálisa, volt váradi generális, az székelyeknek külön volt generálisok; az váradi generális volt az Partiumbelieknek generálisa, az székely generális az székelyeket vezette. Ha az erdélyi főgenerális elesett, az erdélyi egész vármegyéket az fejevári főispán igazgatta harczon; ha az székelyek generálisa elesett, igazgatta az egész székelységet az udvarhelyszéki főkapitány;

az generálisok ha elestek, az egész hadat rendre vezérlették az generálisok, és ha mind az három generális elesett volna, fővezér akkor volt az fejérvármegyei főispán. Az főgenerális után volt az ország főcancelláriusa, azután az ország kincstartója, és az Statusok praesidense. Volt lugosi és karánsebesi bán is.

Mindenik vármegyében két főispán volt, az egy Hunyadvármegye és Partiumbelieken kívül; ez egyikért azért volt, hogy egyik gyakrabban az fejedelem mellett volt, az másik az vármegyét igazgatta, vagy mivel akkor sokat táboroztak, egyik az hadban ment, az másik otthon maradt. Minden vármegyének külön zászlója volt. Azért is volt az vármegyéken az két főtiszttség, hogy az nagy emberek inkább consolálódjanak, és hogy egyik az másik miatt ne épen azt cselekedje az mit akar.

Noha az deák munkámban*) is leírtam, mindazonáltal hogy maradváinknál nagyobb világosságban légyen az kettős főispánság, kik voltak az főispánok legutól Erdélyben az Rákóczi fejedelem felkelésekor, rövideden leirom; mert hogy osztán az említett fejedelem alatt vitézkedő malecontentus magyaroknak amnistialis gratiájok lőn, azután kezdődék az egy főispánság.

Az Rákóczi Ferencz fejedelem felkelésekor tehát főispánok voltak: Fejérvármegyében Keresztesi Sámuel és gróf Pekri Lőrincz, Küküllővármegyében gróf Bethlen Sámuel és báró Apor Péter, Kolosvármegyében gróf Bánffy György gubernátor és gróf Csáky István, Dobokavármegyében az említett gróf Bánffy György gubernátor és Bánffy Farkas, Szolnokvármegyében gróf Mikes Mihály és gróf Bethlen Ferencz, Tordavármegyében gróf Apor István és báró Haller István. Ezeknek egyenlő hatalmok volt.

Az egyes főispánok voltak azek: Hunyadvármegyében főispán vala az öreg Naláczi István, az Partiumban: Máramarosban vala főispán gróf Bethlen Miklós, Közép-Szolnokvármegyében báró Vesselényi István, Krasznavármegyében Kövesdi Boér Ferencz, kővári főkapitány vala gróf Teleki Mihály, az öreg Teleki Mihály fia, Fogaras vára és districtusa főkapitánya vala ugyan Kövesdi Boér Simon.

Az Székelységen penig voltak az főkapitányok és főkirálybirák, azok is az sokszor említett Rákóczi Ferencz fölkeltekor azek valának: Udvarhely-széken főkapitány vala gróf Pekri Lőrincz, főkirálybíró gróf Gyulai Ferencz, Sepsi-, Kézdi-, Orbai, és Miklósvár-székeinek főkapitánya vala gróf

[Mikes]

*) „Synopsis mutationum“. (L. Altorjai báró Apor Péter munkái. Kiadta Kazinczy Gábor. Monumenta Hungariae Historica. Magyar történeti emlékek. II. rész. Írók XI. kötet. Akadémia. Pest, 1863.)

Mikes Mihály, főkirálybírája gróf Kálnoki Sámuel; Csíknak, Gyergyónak főkapitánya vala gróf Apor István, főkirálybírája Henter Benedek, Maroszéki főkapitány vala gróf Bethlen Sámuel, főkirálybíró Sárosi János, Aranyoszékbén Toroczkai István volt az főkapitány, és Szilágyi András volt az főkirálybíró. Az Székelységen is csak az oda fen leírt amnistialis gratia után kezdenek lenni csak főkirálybírák.

Ugyan az Székelységen voltak vice-kapitányok, vice-királybírák, notáriusok, perceptorok, hadnagyok, vice-hadnagyok, zászlótartók, hadbírák, szállás-osztók etc. Az főkapitány csak az hadi dolgokat folytatta az vicekapitánynyal és hadnagyokkal, az főkirálybírák pedig az vicekirálybírákkal és notáriusokkal csak az törvényes dolgokat és egyéb politicumokat.

Mikor az főkapitány táborban ment, bizonyos embereket, legfeljebb Háromszéken százat (elhiszem, az több nemes székekben is proportionaliter) az táborozásból megmenthetett, az kik neki fizettek; hasonlóképen voltak mentségesi az vice-kapitánynak, hadnagyoknak, vice-hadnagyoknak, s zászlótartóknak, és az mintegy hópénz gyanánt volt. Voltanak pedig mind lovas mind gyalog hadnagyok, az gyalogokat darabontoknak hitták. Az főkirálybírónak felényi mentségese volt mint az főkapitánynak ha táborban nem ment, mert rendszerint táborban nem ment, hanem akkor, mikor az főkapitány vagy beteg volt vagy egyéb foglalatossági voltak, az mely miatt táborban nem mehetett: akkor az főkirálybírónak voltak annyi mentségesi, mint táborozásnak idein mikor jelen volt az főkapitánynak szokott vala lenni; az mennyi mentségese volt pedig az főkirálybírónak mikor táborban nem ment, az főkapitánynak is, mikor ő is táborban nem ment, csak annyi volt. Az régi szabadság szerént az királybírája avagy az fő királybíró megdullathatta az főkapitányt, de az főkapitány nem dullathatta meg az főkirálybíró.

Az hadnagyságok bizonyos falukból állottanak; ugyanazon faluk lovasainak avagy lőő-redeknek lovashadnagya volt, az gyalogoknak pedig avagy darabontoknak gyaloghadnagya és az többi tiszti. Az vice-királybíróknak, mivel táborban sem tartoztak menni, mentségesek sem volt, ha csak az főkapitány ex speciali gratia nem engedett, mert szabadságában volt.

Az nemességnek, az első rendből állóknak külön hadnagyok, vice-hadnagyok és zászlótartójok, zászlójok is külön volt; de azok az magok zászlóján kívül strázát állani, portára menni nem tartoztanak, hanem mindenkor az főkapitány körül voltak.

TIZENKETTÓDIK CZIKKELY.

AZ ERDÉLYI RÉGI ESKÜVÉSRŐL ÉS SZITKOZÓDÁS- RÓL, ALÁZATOSSÁGRÓL.

Bezzeg régen, mivelhogy nem valának ezek az éktelen, Istent méltó haragra indító káromkodások, még penig híre helye sem vala: édes hazánkon is vala az Isten áldása. Mert emlékezem rá, gyermekkoromban nem csak egy esztendőben, hanem többen is, nyolcz forinton jár vala egy köből buza, mégis oly bőv vala az kenyér, hogy bővebbet nem kívánhattál volna; hozták más országból buzánkért, gabonánkért az sok aranyat, tallért, az kit szemeimmal láttam s mint gyermek játszottam is véle. Az éhség előtt számtalan nemzetség takarodik vala édes hazánkban, vala az Isten áldása, mint pénzesedék, mind népesedék vala hazánk; de miolta az éktelen Isten ellen való káromkodás bájöve, micsoda inségekre s nyomoruságokra jutál, gondold meg ó Erdély országa!

[Minden szitkozódások az férfiakkak, urakkak, nemeseknek, alábbvaló rendnek ez volt: Aha bustya vére, lelketlen kurva fia, pogány kurva fia, számár kurva fia. Az asszonyoknak penig ez volt: Aha hamis életű, tűzre való, tűz kénjára való; most penig férfi, asszony, leány, ifjú legény széltiben mondja az adtát, teremtetét, hunczfutot (bezzeg az husz fontot értették volna régen, de mi az az hunczfut, inkább elfutottak volna előre) ördög szánkázzék az szegény lelkeken stb. még az gyermek is mikor szólani kezd, azokat tanolja legelsőbbben meg. Ha az régi uri, fő, nemes asszonyok valaki azt mondotta volna:*) az akkori több tisztas asszonyok mintha mással fertelmeskedett volna, úgy tartották volna. Az ilyenekért áldana-e meg Isten, Erdély országa? Sőt még az bizony szót sem mondották sokan az akkori fő s nemesasszonyok, s az gyermekeknek sem engedték mondani (bizony gyermekkoromban nékem sem engedik vala meg, hogy bizony szót mondjak), sőt más sok olyan uri, fő, nemesasszonyokat is ismértem sokat, az kik soha bizony szót nem mondottanak, hanem mikor bizonyt kellett volna mondani, így szóllott: Én ugyan nem, az azért nem, elhigyje kegyelmed, úgy vagyon, nincs különben, igazán mondom s az többi. Most penig, uri asszonyokról nem szólok, de nemesasszonyok, nemes leányok is elegen vadnak, az kik széltiben minden szemérem nélkül szaporán elmondják: Isten engem úgy segéljen, s úgy esküsznek mint akármely nyíri pajkos katonák. Azért is nincsen Isten áldása országunkon, s nem várhatunk

[utolsó]

*) Csereinél pótlás: „Isten engem úgy segéljen“.

utolsó veszedelemnél egyebet magunkra. Egy oláhot felakasztanak három forintos marháért, az ki Isten ellen káromkodik, csak nevetik s elhallgatják.]

Noha az erdélyi alázatosságról eleget írék oda fel, azhol megíram micsoda szeretetben éltenek az atyafiak és tíz íznyig is bátya, öcsém, koma, sógor hitták egymást: itten csak egynéhány példával akarom megvilágosítani az erdélyiek régi nagy alázatosságokat; és noha mind tudom, micsodás méltóságos familiákból valók voltak azok az alázatos urak, de hogy az mostani gögös kevély világban meg ne csemereljenek azon méltóságos uraknak maradvái, nevet nem adok, melyik méltóságos familiákból voltak.

Vala egy úr, az ki székelyek generálisa vala, fejevármegyei főispán, tanácsos úr, ország státusinak praesidense; vala pedig octavális akkor Gyula- most Károly-Fejérváratt, az mint azon úr praesidens szerszámos paripán megyen már fel az Táblára, csak elében áll egy kézdi-vásárhelyi varga s elkezd az praesidensnek: Maga, sógor, vétesse elé kegyelmed az törvényemet (Isten tudja, volt-e sógora vagy sem); elkezd az praesidens: Jere fel, sógor, az én hűtömre, elévételtem. Nem hogy szégyenlette volna, sőt örvendezett benne; holott felmenvén az Táblára és praesideálván, mingyárt kiáltja az egész Tábla és sokaság előtt: Sógor, hová löl: jere perelj, az mint megígérém.

Egy úr vala az egész országnak generálisa, tanács úr, fejevármegyei főispán, emberi gyarlóságból egy frajja megesék tőle s fiat szüle; meghallván azonban az generális, az testvér atyafiai ezt az illegitimus fiát egész életéig, még az generális testvér atyafiai is, mind öcsének, bátyának hívák. Ezt én magam is gyermekkoromban ismérém.

Ugyan az fenírt székelyek generálisának egy igen közel való atyafia leány méne férjhez egy jobbágyhoz, attól az jobbágytól lön megint leánya, az is jobbágyhoz méne férjhez; ez megöregedvén, valamikor az az említett méltóságos ur közelébb való jószágában ment az hol az az jobbágy-asszony lakott, mindenkor magához hívatta, néniének nevezte: No, néne, mire van szükséged. megkérdezte, és soha magától üresen el nem bocsátotta, pénzt mindenkor adott, azonban valami köntösre volt szüksége, mindenkor csináltatott.

Vala egy más méltóságos úr (mostani világ szerint szólván), székelyek fő generálisa, az fejedelem főhopmestere, Küküllő vármegyei főispán, Csík-, Gyergyó-, Kászonszéknek főkapitánya, ennek vala egy igen szép kisasszony testvérhuga. Egykor egy magyarországi urfi bójó nézésére, el is mátkásítja, lakadalmi terminust is tesznek; azonban azon házának alatta (mert annak az falunak is az nevit szánt-szándékkal elhallgatom) vagyon ma is nagy szénacsinaló (székelyesen tanorokja), az juhaít azon úr

[abban]

abban tartotta; volt az juhoknak egy ifju legény pakulárja, estve mikor az juhokot haza hajtotta, elől jött az juhok előtt frujaszóval, s abban az tano-rokban rekesztette az juhokot, ott is mind frujált. Az kisasszony az ház ablakáról sokszor nézván s hallgatván az oláh ifju legény frujálását, igen megszereti vala az pakulárt. Abban az kisasszonynak sem az apja (mert még akkor élt), sem az bátyja semmit sem tudtak, az apja pedig akkor özvegy ember is volt. Mikor más nap az lakadalomnak kellett volna lenni, sirató estvére oda érkezők az vendégek, az leányt felöltöztetik, azalatt az kisasszony kimegyen, az pakulár ifju legénynyel egy nagy erdőn általmen-nek. Le akarnak ülni az vendégek, keresik az kisasszonyt mindenütt, sehult sem találják, sem háznál, sem faluban; arról pedig senki sem tudott volna gon-dolkodni, hogy az pakulár legénynyel szökött volna el. Más nap az nász népe elérkezik; nincs mit tenni, jól tartják, menyasszony nélkül visszamen-nek. Egynéhány esztendő mulva megyen egy nagy erdőn az testvérbátyja, látja, hogy egy oláh feleségestől juhokot őröz, az oláhnénak hosszú zeke szoknyája, mezítláb; az szolgák közül senki meg nem isméri, hanem az hintóból az testvérbátyja; akkor oda küldi egyik szolgáját, izeni az oláh-nénak, hagyja el azt az oláhot, menjen vissza, bizony ugy tartja mint testvér-hugát, soha szemire sem veti cselekedetét; azt izeni vissza az oláhné: azt ő bizony soha el nem hagyja, ha egyszer szerette, halálig szereti. Az oláh-tól egy fia maradott az kisasszonynak; felnevekedvén, az testvérbátyja az oláhnénak az udvarában béviszi, és az mint jobbágya volt, manumittálja, armálist impetrál néki az fejedelemtől, megházasítja, Csíkban lovashadnagy-nak teszi, jószágot ad néki, Székely István nevet adnak reája. Ezt is az testvérbátyjának az fia teljes életiben bátyjának hitta.

Mivel ezen kis historiában, nem hiszem hogy az méltóságos Petki familia offendálódjék, mivel csak alázatos nyájasságnak kis historiája, Petki Farkas, az ifju, egytestvér vala amaz nagy híru Petki Istvánal; ifju legénységében szekérben lovakot fogatott, egynéhány csicsai asszonyokot, leányokot egyben gyűjtött, felülteti az szekérben őket, maga lesz az kocsis, hogy Szeredában vigye az sokadalomban őket; ezt pedig nem bujaságból cselekedte, mert akkori időben jámborabb volt mind férfi, mind asszony, leány mint most, hanem csak tisztességes tréfából s maga mulatságából. Egyik asszony fel nem fér az szekérre, eleget könyörög, hadd ülhessen fel ő is, fel nem veszik, mondja nékik: Meglátjátok bustya nők, ha én el nem mehetek az sokadalomban szekéren, tii sem mentek el békével. Azon-ban egy szekérkerékből titkon az szeget kiveszi; az több asszonyok kaczag-ják, hogy amaz egyedül teprenkedik; Petki Farkas mint kocsis megindul sebesen, az ostorral megsújtja az lovakot, az kerék kiesik az szekérből, feldől az szekér az sok asszonyokkal együtt, s mind egybenromlik; kiáltot-

[tak,]

tak, sikoltottak az szekérben ült asszonyok, amaz asszony pedig kaczagta s csúfolta őket: Lám megmondám, bustya nők, ha én nem ülhetek az szekérben, tii sem mentek ma békével az sokadalomban. Petki Farkas más szekeret hozat elé, akkor azt az asszonyt az többivel felülteti az szekérben, maga kocsiskodik darutollas süvegben, úgy viszi bé Szeredában az sokadalomban az asszonyokat, az egész sokadalom sokasága láttára. Most ha valaki olyan urfi, de még egy alávaló nemes ifju legény olyan tisztességes mulatást indítana, megbolondozná érte.

Kivált a Székelységen, mikor valamely urfi vagy nemes ifju legény vígan volt s tánczolni akart, leküldött az faluban, az falusi leányokat esszegyűjtette, az házához felvitette, virradtig is tisztességesen eltánczoltanak; még hogy legkisebb bujaság esett volna is, soha híre helye sem volt.

Az öreg Petki István édesanyja, Lázár Erzsébet, és Apor Lázár nagyatyám anyja, Lázár Borbára, egytestvérek voltak; történik, hogy Petki István, az az nagy ember, jó Torjára Apor Lázárhoz, mint atyafiához; Apor Lázár is hosszú asztalhoz készül, mert sok vendégi voltak. Mikor leülnek asztalhoz, Apor Lázár egy bocskoros zekés embert asztalhoz jól felültet; azt látván Petki István, magában csak törődik, mért kellett asztalhoz, kivált olyan elé ültetni az bocskoros zekés embert; igen vígan vadnak ugyan asztalnál, de mikor felköltek asztaltól, nem állhatja Petki István, hanem félen hívja Apor Lázárt és kérdi tőle: Bátyám uram, miért kelle az hitetlen számár zekés bocskoros embert asztalhoz ültetni, kivált oly elé? Felele Apor Lázár: Azt, öcsém uram, azért, hogy én bocskorban zekében is meg szoktam becsülni az nemesembert; az, ha megszegényedett, zekében bocskorban van is, igaz ős nemesember, szép értelmes ember; az kik utána ültek, azok ki tegnapi, ki tegnapelőtti nemesemberek. Akkor mond Petki István: Tanolék ma bátyám uramtól (Apor Lázártól). Sőt teljes életiben mások előtt emlegette Petki István, mit tanolt volt Apor Lázár bátyjától; s nem is emlegette pedig csak, hanem meg is tartotta. Adná Isten, hogy ma is vigyáznánk az szegény érdemes régi familiákra, de mint vagyon dolga az régi familiáknak, kérlek, keservesen observáld.

Elvégzem az alázatosságon Erdélynek az 1687 esztendő előtt együgyűségét. Gondolod talám, ez az utolsó két-három historiácska nevetésre való; de bizony nem nevetésre, hanem nagy oktatásodra vagyon, kedves olvasóm, ha jól meggondolod. Kévánom azért, adjon Isten hazánkban régi alázatosságot, együgyűséget, igaz atyafi szeretetet (az melyet bizony nem remélek, az mint folynak az dolgok); mely ha meglészen, akkor Erdély is régi boldogságára s gazdagságára visszatérhet.¹⁹⁾

TIZENHARMADIK CZIKKELY. AZ CATHOLICA RELIGIÓRÓL.



ldassék, dícsértessék, felmagasztaltassék örökkön örökké Istennek szent neve, minekutána in anno 1687 az pogány török igája alól felszabadúla, dicsőségesen visszamene édes hazánk az angyali apostoli szent magyar korona alá: apostoli szent hütünk nem hogy hervadást szenvedett volna, sőt naponkint szebb s meg szebb virágokkal zöldellik. Mindazonáltal szent hütünknek mint volt állapotja az 1687 esztendő előtt, leírni méltónak ítélettem.

Ugy vagyon, az mint feljebb írá, hogy az különös személyek között nem vala az az pápista, kálvinista, lutheránus, unitarius; szép szeretetben éltenek; másként az apostoli szent religió nem keveset szenved vala. Mit szenvedett penig és mint meg volt szorítva, deprimálva, ha én semmit nem írnék is, eleget írtak az Approbata és Compilatabéli articulusok.)*

Ugy vagyon, hogy az kálvinista fejedelmek idejiben is némelykor négy catholicus tanács ur is megvolt, mint az mű értünkre Haller Pál, Haller János, Mikola Sigmond, Mikes Kelemen; voltak catholicus főtiszték, s voltak Tábla fiai, több tiszték is, de azért volt, hogy nagy familiák megtartották az szent István első királyunkról rájuk maradott szent hütöt állhatatosan. Bizony nem is volt az erdélyi vallások között addig olyan gyűlöség, az míg ez az két szó Nostras, Vestras**) bé nem jött; mert nagy uri, nemes és fő emberek is, az kik más valláson voltak is, felesen az kolos-monostori pápista iskolában tanították gyermekeket, sőt azt tartották, hogy az catholica iskola merő második udvar, az mint nékem az azon időbéli catholicus mester, én időmben igen öreg páter Kőszegi Sigmond beszéltette, mikor Kolosvárott tanoltam, s az neveket is megmondotta. Értem magam is becsületes kálvinista nemesembereket, az kik az catholica iskolában tanoltanak, és azon régi páternek hajdan tanítványi voltak, s gyakorta látogatták jó szívvel azon öreg pátert, mint kedves mestereket, s ajánlékozták is, kivált borral.

Megvévén penig in anno 1660 Váradot az török, az mint bizonyoson értettem az akkori emberektől, az váradi kálvinista predicatorok béjövén Erdélyben, azok kezdték legelsőbben azt az fertelmes két szót Nostras, Vestras, és azok kezdték eltiltani az más vallásu urakat s nemességet, hogy catholica iskolában gyermekeket ne taníttassák, mert nekik is vagyon iskolájok.

[Már]

*) Erdély törvénykönyvei.

**) „Mitőlünk való,* „titöletek való“ = felekezeti megkülönböztetés.

Már pedig Erdélyben csak az én értemre mint volt az catholica religio, lássuk meg; legelsőben kezdem el az papokon. Kivészem az kolosvári, fejérvári, udvarhelyi, gyergyó-szentmiklósi és némely urak mellett való papokat, kivészek az barátok közül öt-hat barátot, ki az falusi papok közül öt-hat plebánust, mert ezek mégis az academiákban tanoltanak, vagy az szegény barátok elküldötték az frátereket más országokra, s ott taníttatták. Az catholicus püspöknek nem vala szabad bémenni Erdélyben; Molduvában, Bákóban vala egy minorita barát lengyel püspök. Mert grammaticából, syntaxisból, poesisből, rikán rhetoricából is, az barátok között írtak egy kis casust, avval bémentenek Bákóban, és ott felszenteltették magokat; és így könnyű volt az más vallásoknak terjedni, mikor az catholicus papok együgyűek voltak. Egynéhányan valának ilyenek gyermekkoromban, de nagyobbára igen jó életűek voltak, úgy hogy többet vittenek véghez jó példadadásokkal, mintsem tudományokkal. Clericusokra avagy kis papokra nem vala több fundáció, hanem Olomuezbán,* Morvaországban fundált volt XIII Gergely pápa két alumnus kis papra; ugyanazon pápa Austriában Bécsben a szent Borbára convictusában más két kis papot fundála Erdélyre; azután amaz nagy emlékezetű nagy magyar cardinál Pázmány Péter még két kis papra fundála ugyan Bécsben az maga nevirül nevezett collegiumban, fel is tévé fundationalisában, hogy az erdélyiekre kiváltképen gondviselés legyen. Ennyi fundáció volt csak Erdélyre clericusok avagy kispapok iránt mindaddig, az míg az nagy jó Isten, az ki megengedi ugyan hogy az szent Péter hajója habozzon, de soha meg nem engedi, hogy elmerüljön, felgerjeszte némely szent hitekhez buzgó erdélyi lelkeket, úgy hogy ma Isten jóvoltából annyi fundációt tettek, hogy amazok is megvadnak, mégis Nagyszombatban az Veres-collégiumban, ugyanott az szent Albert semináriumában, Kolosvárott az clericusok semináriumában, az mint még most vagyunk Erdélyben, még bővön vadnak fundálva az clericusok, és nem csak jó példadadásokkal, hanem tudományokkal is meg tudnak akárkinek felelni.

Fundált vala ugyan academiát Kolosvárra ama dicsőséges örök emlékezetre méltó lengyel király Báthori István, és ugyan Erdélynek dicsőséges fejedelme Báthori Kristóf; fundált vala ugyan az említett szentséges XIII Gergely pápa semináriumot is ugyan Kolosvárra, az academia mellé; az király pedig és az fejedelem fundálták vala az academiát az magok saját örökségekből.

Vedd eszedben itt, kedves olvasóm, melyik juristából olvastál valaha ilyen törvényt, noha az magok ártatlanságát már ezer uton megmutatták volt az jesuviták, de ámbár vétettek volna az jesuviták, ámbár

* Olmütz.

méltán proscibáltattak volna, mégis micsoda igazsággal lehetett elvenni az Báthori István jószágát, az mely örököse volt, és tulajdon csak iskolára s az ifjak tanítására adta, aztot mondom, elvenni az iskolától. De azt bizony csak elvévék, és az más vallásu urak egymás között az tulajdon Báthori jószágot feloszták — bár csak az vérnek adták volna vissza — és így mind az academiánknak, mind az iskolánknak, mind az Gergely pápa semináriumának nyaka szakada.

Avval meg nem elégedének, hanem Kolosváratt minden templomainkot elvévék, az piaczi templom tornáczában egynéhány papunkot megölék, úgy egy jesuitát az Farkas-utczai templomban, az többit esszevagdalák, végtire az papjainkot Kolos-Monostorra csapák; mint menjenek bé csak Kolosvárrá, és ott csak micsodás exercitiumok légyen, arról articulust írának az Approbátában, minden fundatióinkot az iskolától elvévék, megtilták hogy rhetoricánál tovább az catholicusok ne tanítsanak, catholicus, se ur, se fő, se nemesember gyermekei külső iskolában tanulni ne menjenek, annál inkább academiákra. Nosza, szegény catholicusok, tanítstok az mint lehet.

Kolos-Monostoron tanítanak az mint lehet, Várad megvételéig; hogy Váradot megvevé az török, már nem vala bátorságos az töröktől Kolos-Monostorott lenni. Bébocsáták ugyan az catholicus pátereket Kolosvár városában, de micsoda inség s nyomorúság alatt, majd meghallod. Az uri, fő s nemesség fizetéssel tartotta ételit gyermekinek, és kit convictusban, kit Monostoron az falun, kit az Monostorhoz közelebb hostátban szálláson tartottak; de amaz székely földiről jött szegény deákoknak semmi módjok táplálásokban nem volt, hanem azoknak az páterek mind Monostoron, mind azután hogy Kolosvárbán bémentek, egy házat tartottak, azt semináriumnak hitták; azután koldulni mentenek az catholicus urakhoz, fő emberekhez és nemességhez, az kitől mint tölt ki, mind buzát, mind pénzt úgy adtanak Isten neviben s úgy éltenek az szegény deákok s az nagy sonyoru kenyéren úgy tanoltanak. Es attól fogva hogy az fenneb leírt fundatióinkot elvették, mind addig úgy volt, valameddig én Kolosváratt hét esztendeig iskolában jártam és ott tanoltam; mikor az kolosvári iskolából kijöttem, és Nagy-Szombatban mentem tanulni, akkor is úgy hadtam el az 1693 esztendőben. Mert mind addig az míg én Kolosváratt tanoltam, még templomunk sem volt ben Kolosvár városában; az hol most az convictus temploma vagyon, ott vala egy ház, az is csak köz rend ház vala, abban volt az szent mise; de abban igen kevés ember fért, hanem az szegény catholicusok, ki az ház hijjára ment és az fejit ott ledugta s úgy hallgatta az isteni szolgálatot, némelyek az kapu boltozatja alatt voltanak, azoknak ott székek volt, némelyiket némelykor az nap sütötte, némelykor az esső verte az udvaron. Hanem egyszer az urak Kolosvárrá gyűlvén, az páterek comoediát csináltak, és annak irigyi-

[vell]

vel hogy az theátrumot oda csinálják, csináltanak egy színt zsendely alá az udvaron, körüskörül az kert mellyéke mellé pedig árnyékoskákot csináltak. Hogy az comoediának vége lett, az kik máshová el nem fértének, azon szín és árnyékoskák alá állottanak az szegény catholicusok, ugy nem sütötte az nap, és nem verte az esső őket. De én magam értem, hogy azt is le akarták rontani az más valláson valók, de mivel Isten kegyelmességéből már Bécs alatt megverték vala az törököt, nem épen annyira mernek vala az catholicusok ellen bátorzkodni. Az míg én Kolosváratt voltam mint tanoló, mind ugy volt; az praedicatio volt az mint az misemondó ház grádicsán felmentenek, az grádicstornác végéhez egy padot tettenek, s az volt az praedicáló szék, hogy mind ben az házban, mind az híjuban, mind az kapu alatt, mind az udvaron az praedicatiót meghallhassák.

Harang sem vala egy is, hanem két jókora csengettyű, az kikkel iskolákban csengettenek, misére, vecseryére is azokkal harangoztanak, nem is volt szabad az hol kálvinisták voltak, az míg az kálvinisták elébb nem harangoztanak, addig harangozni.

Az szent misemondó háznak az piacz felől való résziben volt két bolt két felől, az Torda-utca felől való boltot tartották segrestyének; az Farkas-utca felől való boltban tartották az egyetmást, mert az kolosmonostori templom egyetmását is ott tartották. Az kőfal felé azon háznak volt keresztül egy bolt, azt chórusnak tartották, az orgona ott volt s ott énekeltenek az deákok, körös-körül székek voltak, azokban ültenek az mesterek, urfiak és az nemesség fiai, az több résziben az több szegény deákság hallgatta az szent misét és praedicatiót. Annak az végiben volt egy más bolt, keresztül az is, abban az iskolához való egyetmásokat tartották, azon tul volt egy jókora bolt, azt convictusnak hitták, abban tanoltanak, háltnak privatim az urfiak, fő és nemesemberek gyermekei. Az előtt volt egy kis tornác, azon ki az utcára egy ajtó, de azt mindenkor zárva tartották. Azon kívül volt egy igen kicsiny bolt, abban lakott az mester, azki az grammaticát, syntaxist tanította, és ugyanaz viselt gondot az urfiakra, fő és nemesember gyermekeire, mert az, az ki az kis iskolát tanította, az convictusban hált. Azon túl volt egy bolt, az melyben az iskolák könyveit s némely egyetmásit tartották. Azon kívül volt egy ház, abban lakott az az mester, az ki az rhetoricát és poesist tanította; annak háza előtt volt egy kis fedeletlen utca; azon tul az város kőfala felé volt faragott fábul elécsinált fedeletlen kert, az mely elkertelte az convictus udvarát az seminárium udvarától; azon kis ajtó volt lakaton, az kin az rhétorok mestere által járhasson az deákokhoz. Akkor pedig nem hitták az mestereket ugy hogy: rhétorok mestere, syntaxisták mestere, principisták mestere, hanem nagy mester, középső mester, kis mester; s az nagy mester viseli vala gondját az seminarista

[deákoknak.]

deákoknak. Az urfiaknak, fő és nemesember gyermekinek sem vala szabad az semináriumban menni szabadság nélkül, ellenben az seminarista deákoknak sem az convictusban. Az seminárium vala egy középszerű bolt, annak az végiben vala egy igen kicsiny bolt, azokban négy-öt rendiben, mind egymás felett, volt az deákok ágyok; volt az közepin egy hosszú asztal, annál tanoltanak és annál ettenek. De mivel hogy télben mind el nem fértenek azon két kis boltban, egy része az deákoknak járt hálni az városra az szegény catholicusokhoz, de mihelyen reggel csengettek felkelésre, mindjárt az semináriumban feljöttek, s mind addig ott voltak, az míg estve lefeküvésre imádkoztanak, azután mentek az szállásra. Nyárban penig az seminárium híjában apró cellácskákat fontanak vesszőből, s azokban háltnak. Ezeknek az nagymesteren kívül magok közül praefectusok volt, emptorok volt, az ki az alamizsnából gyűlt pénzből húst és egyéb eledelt vásárlott. Volt egy nagy kétfülű fazakok, azt az emptor vitte valamelyik szegény catholicus emberhez az hússal együtt, azt ott megfőzték, az emptor más két deákkal tíz óraker az semináriumban felvitette. Bezzeg nem volt megterítve az asztal, sem székek akkor az asztal körül. Mikor az étekkel elérkeztenek, az emptor az praefectus előtt tálokra kezdette osztani, mert öt-hat asztalra kellett az fazékok étet osztani; minden asztalnál penig egy-egy öreg deák volt legalább, hogy reá vigyázzon hogy egyik az másik elől el ne kapja az húst vagy egyéb étet. Az első asztalnál volt első az praefectus, második volt az kántor, harmadik volt az sacristianus, negyedik az emptor, azután az iskolák szerint, az mint hogy az asztalok is az iskolák szerint voltanak, az elsőbbsékek többeseként adtanak. Rendszerént kinek-kinek jó darab kenyeret adtanak; fizetett sütőnékek volt valamelyik sütőben. Az vacsora olyan volt mint az ebéd. Légelyekben az hátokon hordottak vizet az Szamos vizéről, az volt italok ha pénzek nem volt; soha másszor bort nem ittanak, hanem sátoros innepekben, mikor az pátereket megcántálták, akkor adattak az páterek két három veder bort nékik az cántálásban; az városon ugyan azon időben imitt-amott kaptanak egy kis bort. Az mely pénzt cántálásokkal s temetésekben kaptanak, azt el nem volt szabad költeniek, hanem vitték az nagy mesterhez, és mind addig az nagy mesternél állott, az míg az nyári dolog békövetkezett, akkor az nagy mester, kinek-kinek érdeme szerint, az pénzt közöttök felosztatta. Nyári dologra penig kibocsátották, de rendszerént addig másuvá szabad nem volt menniek dolgozni, az míg az páterek szénáját fel nem takarták és gabonájokat bé nem aratták; de az páterek kész pénzzel jól megfizettenek az deákoknak, s az mellett étellel is ugyan jóltartották, azért is az pátereknek igen jó szívvel dolgoztanak. Mikor az páterek dolgát elvégezték, szabad volt másoknak dolgozni, és az mit úgy dologgal kaptak, kivált ki az magát hazul nem segélhette, azt esztendeig való köntösökre tar-

[tották,]

tották; az mely pénzt penig íram hogy az nagy mester felosztott, azt rendszerént tartották papirosra s könyvekre. S úgy tanol vala az szegény catholicus deák az míg én Kolosváratt laktam, tudniillik az 1693 esztendeig egészen.

Az semináriumon tul, az város falához közel, vala egy rongyos ház, igen nyomoru kis ház vala, egy kálvinista késcsináló lakik vala benne; soha bizony sem pénzért, sem másképen az míg Kolosváratt lakám, nékünk catholicusoknak nem adák.

Már megint visszatérek. Az mint az nagy mester háza előtt Farkas-utca felé az említett kert, annak az végiben volt egy szép nyáriház, abban volt zöld táblajáték, az kit most piliárdnak hínak, de ha akkor mondtad volna hogy piliárd, más azt tudta volna, hogy azt mondog, hogy az pili árt; azon az páterek és mesterek játszottanak, néha az urfiak és nemesember gyermekei is. Azon belől az város kőfala felé volt egy igen szép kis kert, puszpángos czifra táblákkal, az az páter gazda kis kertje volt, noha az urfiaknak, fő és nemesember gyermekeinek is mulatságokra adott némely táblákat benne, azok is igyekeztenek mentől szebb virágokra magokat szerzeni, és úgy nyárban mindenféle virágokkal teljes szép kis kert volt. Az kőfal felől való végén volt egynéhány szilvafa, az alatt volt feles csiga.

Az nyáriháztól fogva az templom kertiig, mely ott ment el az hol az chórust íram, volt deszkás kert, és úgy az mesterek és convictus udvara; mintegy négyszögletű udvar volt, az közepin tekéző kő állott (ugy az seminaristák kis udvara közepin is), ott az urfiak fő és nemesember gyermekei tekéztenek, az seminaristák az magok köveken, némelykor tekéztek az convictus udvarán az páterek és mesterek is, némelykor mind az convictorok, mind az seminaristák laptáztanak is az magok udvarokon. Mikor penig essős idő volt, akkor az convictoroknak más játékok volt mikor nem tanoltanak, ugymint ostábla, lud, prágány s az többi.

Az kapu az templom mellett az piacz felé vala kétfelé nyíló; azon az mint bėjöttek, bal kéz felől volt egy kis bolt, abban tanították az syntaxist és grammaticát, az szép kis világos bolt vala; az mellett volt egy más bolt, az kiben tanították az principistákat és kis gyermekeket, de az olyan sötét vala (mert magam is abban tanoltam két esztendeig), hogy télben, ha csak négy gyertya nem égett felvonó gyertyatartókban az boltnak majd közepin felfüggesztve, ketteje elébb s ketteje hátrébb: sem az mester könyvből tanítani, sem az gyermekek tanolni nem láttanak, hanem az gyermekek megvonták egymást, gyertyára pénzt adtanak. Az mellett volt egy konyhaforma, az hol ostyát sütöttek, vagy mikor valamit tűznél kellett az mestereknek cselekedni, ott cselekedték; azon tul volt egy közép rend faház, ott az rhetoricát és poesist tanították, abban volt ugyan az catechizálás is s az

[deákok]

deákok congregatiója, és mikor declamatio volt, ugyan valami comaedia. Az mellett volt egy keskeny udvar, annak kőből való kapulábja bolt alatt, ott az tűzre való fát tartották. Az mely boltot írék, az kiben az syntaxist tanították, azon felyül volt egy bolt, abból mentenek egy más kis boltban. Az templom felé az külső boltban lakott az páter gazda, az másikban az egyetmást tartotta.

Által menvén az utcán, az mint most az jesuviták temploma vagyon, azon mindjárt innen Farkas-utca felé egy széltiben volt az utca felől egy jókora bolt, abban lakott az második páter; annak az végiben volt egy setét bolt, egyetmás tartó, annak az végiben volt egy ház, az refectorium, abban ettenek, vacsoráltanak; abban két asztal volt, az első asztalnál ettenek az páterek, és nagy s középső mester, s némely urfiak. Ott rendszerént öt-hat tál éték volt, noha ritkán volt öt, többször hét, borok valamivel több fél ejtelnél; azért az asztalért az urfiak fizetnek száz magyar forintot. Az ezen asztalnál ülőknek jó reggel is kenyeret vagy sajt vagy valami felestököm csak kijárt, ugy hasonlóképen négy órákor is dél után az osonna, de akkor bort is adtanak, ugy hogy egyszer legalább ki ki jól ihatott, némelykor kétszer is; ezeknek asztalnál éték után gyümölcset is adtanak bé.

Az második asztalnál volt az fizetés nyolczvan magyar forint; ezeknek rendszerént mindenkor volt négy tál étkek, az éték után ha csak almát vagy diót is adtanak, ezeknek borok is kevesebb járt; ezeknek is reggel s négy órákor kenyeret adtanak, bort nem adtak. Innepekben, de kivált sátoros innepekben, annyi étkek, borok volt mindenik asztalnál, hogy meg sem ehatték s meg sem ihatták, kivált fársáng farkán, de akkor feles-tökömre, osonnaára sült kolbász s azféle mindenkor elég volt mind az két asztalhoz valóknak, az felett annyi Agnus DEI-t, olvasót, képet s azféle apró szent ajándékoeskákat, kivált az convictoroknak (mert az seminaristáknak is adtanak valami keveset) annyit adtanak az páterek és az mesterek, hogy alig győzték játszodni. Akkor kártyával is szabad volt játszodni, de másszor nem; egy szóval mentől nagyobb vígasságot lehetett, azt követték el.

Az mint bementenek, itten az kapun, jobb felől egy faház volt, az páterek és az urfiak inasai laktanak benne, az urfiak inasi tartásokért akkor fizetnek husz magyar forintot. Azon tul volt az konyháralóknak egy setét ház, azontul volt az konyha, azon tul az tisztartó-, kolcsár-, szakács-ház, azon tul volt egy kis udvar, annak végiben az lovak istállója, azon belől egy szép virágos kert, kicsiny; az az második páter kis kerti volt, abban volt egy igen szép kis nyáriház deszkából, nyárban gyakorta ettünk szép időben benne. Ezen az udvaron tartottanak rendszerént tíz-tizenkét özet az páterek. Itt az piacz felé, az második páter háza megett, az utcára kifüggő ablaku kis faház volt, abban, mikor felesen voltanak az convictorok, az alább

[való]

való nemesemberek gyermekei ott voltak, vagy mikor az convictorok igen kevesen voltak, az fa szűkiért ebben az házban voltak; azt kis convictusnak hitták. Annak háta megett megint volt egy faház, az sütővel együtt, abban az páterek sütőjük lakott, de némelykor az szakács is az sütővel együtt. Az tanolásra páterekkel, mesterekkel együtt ennyi alkalmatosságunk vala Kolozsváratt ben az városban.

Mikor az mezőre laptázni nem jártanak az convictorok, recreatióra mentenek az monostori mostani jesuviták házánál való gyümölcsös szép kertben, ott az pátereknek külön tekéző helyek volt, az convictoroknak az nagyjának külön, külön az aprájának. Az kertnek az közepiben egy szép nagy öreg nyáriház, mikor rendszerént oda mentünk nyárban, abban az tornácban ettünk ebédet, vacsorát. Ritka esztendő volt, hogy három nap májusban recreatiót nem adtak; azon három nap azon kertben kün is háltunk; akkor étel ital bővön lévén, vígan voltunk; estve pedig tüzes szerszámokat csináltak az akkori fejedelem németjei; még apró réz álgyuk is voltak, az pátereké, azokat rakéták által úgy sütögették ki, azokkal mulatták estve tíz óráig magokat. Ez vala minden tanolásunknak, mind alkalmatosságunknak mind folyása, mind mulatsága hét esztendeig, az míg Kolozsváratt tanoltam.

Nem vala más semmi egyéb processiót járnunk az városban ben szabad, hanem husvét előtt való szombaton estve nyolcz órakor resurrectiókor az Vágner házáig, ott egy kút vala, csak épen az kútig. És az míg a császár ő felsége militiája Erdélyben bé nem jöve, noha az fejedelem németjei az Venerabilét környül járták, mégis az monstrántiavívő pátert az más valláson lévők meghajigálták kövel, fával, sőt tudom hogy az pater kezit is bottal megütötték. Gyertyaszentelő-Boldogasszony napján is jártunk egy kis processiót, de csak ben az templom kis udvarán; szent Márk napján búzaszentelni, és az keresztjáró avagy diebus Rogationum kellett mennünk az monostori templomhoz, mert az városból kimenni processióval, hogy azon devotiónkot véghezvigyük, szabad nem volt. A keresztjáró héten első nap mentünk Fenes felé, az mint az löjtő bémegyén az Gorbó pataka felé arra az hegyre, ott volt valami elromlott kőoszlopnak az fundamentuma; második nap mentünk Monostorott az páterek házánál lévő akkor pusztá kápolnához; harmadik nap az monostori templomot kerüljük vala meg.

Úr napján sem vala szabad ben Kolozsváratt az városban processiót járnunk, hanem akkor is az kolos-monostori templomhoz mentünk, s ott vittük véghez az ájítatosságot.

Mentünk szent Lőrincz napján gyakorta az Fenes mellett Kolosvár felől való kápolnához is búcsúra, de oda is az monostori templomból indulunk el, és megint oda jöven vissza, ott is végeztünk. Mentünk szent Péter és szent Pál napján az bácsi templomhoz is, de mikor oda mentünk, csak

az Nádas pataka mellett öltözött fel az páter, az mint az Hóján Monostorról általjön az út, az keresztszázlókot is ott emelték fel, de akkor az fejedelem németjeiben fegyveresen felesen kísértének, mert félelmes vala mind az váradi töröktől, mind az pribékektől. Visszajövet, az hol menet felöltözött az páter, ott megint levetkezett és az keresztszázlóit is leeresztették.

Abban az időben, ugy mint szintén most is, Nagy-Boldogasszony napján az monostori templomban nagy búcsú volt, messze földről az catholicus mind urak s mind nemesség, község oda takarodtanak; az embereknek az eleit az páterek az monostori házok kertiben való tornácban ebédre hitták. Fenesről pedig s Bácsból és Jegenyéből az szegény együgyű catholicusok keresztszázlóval, processióval jöttek, mert Isten csudájára, annyi sok különb-különbféle vallások, üldözések között is, noha földesurok is más vallásúak voltak, mégis ezek az faluk az apostoli római szent hitet állhatatosan megtartották.

Udvarhelyen Udvarhelyszéken is két páter volt, de ott annyival jobban voltak, hogy ott parochusok avagy plebánusok lévén, ott alkalmas helyek s templomok is volt, minden devotiót az anyaszentegyháznak szokása szerint szabad volt véghezvinniek. Az páter gazda egyszersmind esperest is volt; itt volt két mester, egyik syntaxist, grammaticát tanított, az másik principiát és az kis gyermekeket. Itt is az convictusban olyanformán voltak mint Kolosváratt, az szegény seminaristák is szintén ugy éltenek, csak hogy itt közelebb voltak hazájokhoz s inkább segéltették magokat.

Gyula- akkor, most Károlyváratt szintén ugy két páter lakott, parochusok vagy plebánusok is voltak; az szokott lakóházok volt ben az belső kerített városban, majd az város közepin. Akkor, az mint most, az Báthori Kristóftól építetett jesuviták temploma vagyon, déli részre, alatt az háznak az dereka és alsó contignatiója kőből való volt, az felső része sövény, másként alkalmas lakóhelyek volt, minden appertinentiával. Az templom, az ki készen volt és az kiben a catholicusok jártanak, kívül az városon az hostátban volt; kisdud setétes templom vala, de mind itt, mind Udvarhelyen, mind Kolosmonostorott tisztességes harangjok voltak. De itt sem vala isteni szolgálatra addig szabad harangozni, az míg elébb a kálvinisták nem harangoztanak. Károlyváratt lakó catholicus igen kevés volt, de körös-körül, kivált Hunyadvármegyében, feles catholicus volt, az hová az páterek gyakorta excurráltak, némelykor pedig az catholicusok Károlyvárban gyűltenek. Hanem mikor az fejedelemek ott laktanak, az udvariak közül akkor elég catholicus volt. Itten hol egy mester volt, hol kettő, hol syntaxisig tanítottak, hol csak grammaticáig, az mint a tanulók gyűltenek. Az templomnak czintereme mellett vala egy kőház, azt hitták semináriumnak, de itt is az szegény deákok csak ugy éltenek mint Kolosváratt, másként minden devotiót publice szabad volt véghezvinni.

[Azon]

Azon kívül Gyergyó-Szent-Miklóson és az urak mellett mindenkor, az kolosvári, udvarhelyi és akkor gyula-fejérvári páterekhez hasonló két páter volt, az urak mellett is tudniillik egy, Gyergyó-Szent-Miklóson is egy.

Mindenik religión való papoknak nagy, majd az dereka közepiig lefüggő galléros mentéje vala; az is ki rókatorokkal a gazdagabbaknál, ki rókanyakkal az alábbvalóknál meg volt prémezve.

Az ország artikulusa és törvénye szerint két klastromnál több szabad nem volt; az volt az református franciscánus barátoké, egyik volt Csík-Somlyón, az másik Maros-széken, Mikházán; de ahoz képest kevés barát volt benne, nem is taníthattak az egy moralis theologián kívül se philosophiát, se speculativa theologiát szegénységek miatt, hanem hol egy hol két személyt az fraterok közül, az mint szegénységektől kitölt, küldöttek idegen országokra, Lengyel- és Csehországban philosophiára és speculativa theológiára. És az kolosvári, udvarhelyi, akkor gyula- most károly-fejérvári, és urak mellett lévő fen említett egy pap, és ezekből az két klastromokból excurráltak az páterek az Erdélyben imitt amott elszéledett szegény catholicusokhoz, és azokban az üldözö időkben Isten után így tartották meg az apostoli szent hitet csak az mennyiben megmaradott vala is. Épített vala ezen református szent szerzetnek az méltóságos Hallerház egy klastromot Fejérvármegyében Fejéregyház mellé, és az Gyergyó-szárhegyi Lázár úri ház ugyan Gyergyó-Szárhegy mellé egy klastromot, de ezeket az erdélyi kálvinista fejedelmek megtilták, az melyből meglátszik, hogy az tulajdon magáéból sem volt szabad az catholicus embernek az maga apostoli szent hitinek szolgálni. És az fejéregyházi klastrom elpusztúla ugyan s ma is püsztán áll, az szárhegyi mind addig püsztán áll, az míg kegyelmes felséges urunknak fegyverit Isten béhozá; s azótától fogva megint azon szent helyen az Istent dicsérik azon szerzetesek.

Sőt emlékezem reája, midőn ezen szent Ferencz alázatos fiai, kivált valamely kálvinista faluban vagy más vallásu falukon, városokon, mező-városokon mentenek által, csúfolták, hurították, kárnították s káromlották, de ezek az szent szerzetesek jó szívvel voltanak bolondok az Krisztusért.

Emlékezem arra is, mert füllel hallott bizonyástól hallottam, hitelre méltó embertől gyermekkoromban, hogy egy becsületes ezen szent szerzetből való páter megyen volt által Maros-Vásárhelyen, egy ifju kufárné (mert az lustos száju gaz asszonyok hurították inkább), kérdi az pátértől: Barát, van-e gatyád? az szerzetes megszegyenli magát, s azt feleli: Nekem vagy on gatyám, de néked, mint az bestye hires kurvának nincsen orczád. Bezzeg béfalá az lotyó is.)*

Amaz nagy híró igaz catholicus nagy ur, báró Kornis Gáspár

[Szent]

*) Elhallgatott. Pázmánynál: Béfalta a sípot. (W. Ö.)

Szent-Benedek névű falujában megépíteté az templomot: nézd meg, az maga falujában is eltilták az templomtól és kénytelenítették az maga kastélyában imádkozó helyet avagy kápolnát csináltatni.

Az catholicus avagy pápista atyák gyermekeit erővel elveszik vala az atyjoktól az kálvinista fejedelmek és fejedelemasszonyok, s kálvinista iskolában tanítatják vala. Az sok közül csaknem az mű értünkre nézz egyikét példát. Tudtomra az mélt. Hallerházból soha más vallásu ur nem vala, elragadák Haller Gábort, felküldék Angliában kálvinistává tevék, hogy megjöve nagy tisztességeket adának nékie, de mely szomorú kimenetele lőn, olvasd meg az historiát.

Az méltóságos Jósika familiából sem vala soha, az mennyiben tudom, más vallásu; az Jósika István fiai és Jósika Imrét, Jósika Istvánt, Jósika Dánielt kivéteté az fejedelemasszony erővel az udvarhelyi catholica iskolából és erőszakosan küldé az enyedi kálvinista iskolában, s erővel kálvinistát csinála belőlök. Ugyan példa Három-széken az alsó-csernátoni Damokos Péter fiai, Damokos István, Damokos Péter, Damokos Gábor; ezeknek az elejek buzgó keresztény catholicusok valának, ezeket is kivevék az catholica iskolából, s úgy tévék kálvinistákká. Sokat írhatnék az kiket így tettenek catholicus atyák gyermekeit erővel kálvinistákká, de ezek legyenek elegek, az kik csaknem mind az mi időnkben történtenek.

Ellenben ha az szegény catholica anyák kálvinista atyától született gyermekeit az egy igaz apostoli idvezítő római szent hitben akarták nevelni, és imitt amott duggatták, az míg annyira való eszek lett hogy meg tudták gondolni mit hisznek s mi az hit dolga: az fejedelemasszony, Bornemisza Anna, az olyan anyát perrel vesztegette, ha fiscalis falut bírt, az olyat elvette. Példa Gyulai Istvánné, Jankó Ilona, az ki is az fiát hogy catholicusnak nevelhesse, az fiát, Gyulai Lászlót, adá az szegény nagyanyám, öreg Apor Lázárné, Imecs Judit nevelése alá, mert Imecs Judit és az Gyulai László nagyanyja, Imecs Ilona, egytestvérek valának; az szegény nagyanyám az igaz catholica hitben fel is nevelé tizenhárom vagy tizennégy esztendő koráig; de megadá az anyja is, Gyulai Istvánné, az árát, mert elvevé tőle az említett fejedelemasszony Fogaraszöldön Ohába nevű faluját. Példa, másodszor, Boér Istvánné, ugyan Boér Zsófia, az kit hogy az fiai, Boér Sámuel, Boér Istvánt és Boér Józsefet catholicusoknak nevelé, ugyan az fejedelemasszony minden jószágától meg akará fosztani és egynéhány esztendeig perlette, noha az per szája ízín nem esék, melyről is egy híres magyar poeta egy magyar pasquillust csinált vala, s az többi között ezt írván:

Kegyelmes asszonyunk perit elvesztette,
Kelemen pápa is azt jól segítette.

[Kelemen]

Kelemen pápán értette Mikés Kelement, mert ez praesidens vala, és abban az időben Kornis Gáspárral nagy oszlopi valának az catholica religiónak. De, az mi Isten csudája, az kálvinista fejedelmek alatt is mindenkor rendelt az Isten nagy tekintetű, nagy elméjű catholicus urat, az kik minden igyekezetivel s tehetségivel oltalmazták az apostoli római szent hitet. Ilyenek valának az mult seculumban Béldi Kelemen, az székelyek generálisa, az mint meglátszik az epitaphiuma kövin Károlyváratt az jesuíták templomában, ilyen szókkal: *Acerrimus propugnator fidei romano-catholicae.**) Ilyen vala Petki István, ugyan az székelyek generálisa; ilyen Mikes Kelemen, ugyan az székelyek generálisa, és Kornis Gáspár, marosszéki főkapitány; ilyen végtire gróf Apor István, az ki végtire egész ország generálisa lett vala. Gróf Apor Istvánnak nagy segéte társa vala gróf Gyulai László.

Nem vala az catholicusoknak magára személyiben sok panasza az regnans fejedelemre, az öreg Apaffi Mihályra, mert miatta akárki is az maga vallásában nyughatott, de vala az feleségire, az ki az egész országot maga akarja vala igazgatni; azért is ugyan egy jeles magyar poeta ilyen pasquillust írt vala föléle:

Asszonyom, szövődőhöz, fonódhoz láss,
Mert nem illet asszonyt országgubernálás.

Bezzeg erre az asszonyra elég méltó panaszok volt az catholicusoknak, mert hallottam, s még ma is élnek sokan, az kik Apafi Mihályné, Bornemisza Anna udvarában laktanak, hogy azon fejedelemasszony előtt nagyobb becsületi volt egy kutyának mintsem egy catholicus embernek, azért is, az mint feljebb íráim, az catholicus ember gyermekét erővel tette némelyiket kálvinistává, némelyiket pedig csalogatott az kálvinistaságra, hol jószág, hol tisztesség ígéretivel. Így csalá bé Kövesdi Boér Zsigmondot az Fogaras vári és districtusi vice-kapitánysággal, Fogaras várában. Sem Fogaras városában, sem districtusában szabad nem vala az catholicus papoknak legkisebb isteni szolgálatot is véghezvinni; mikor az fejedelem Fogarasban volt, ha egy catholicus ember szent misét akart hallani vagy meg akart gyónni, Galaczra az Olton által kellett menni. Ez mind ugy vala az 1688 vagy 1689 esztendeig; abban az esztendőben Apor István maga mellé vett vala egy minorita missionarius, igen szent és alázatos embert, azki Olaszországból több minorita barátokkal de propaganda fide jött vala Molduvára, avval Fogaras városában Boér István házában el kezdette mondani az szent misét, melyet megtudván az öreg Teleki Mihály, megizeni Apor Istvánnak, misét ne mondasson, mert bizony megcsapatja az papját. Mivel pedig már az német elfoglalta

*) A róm. kath. hit legvitézebb harcosa.

vala az erdélyi praesidiumokat és egész Erdélyt is, azért az catholicusok is bátrabbak valának; azért azt izeni vissza Apor István Teleki Mihálynak, hogy: ha megcsapatja az papját, ő bizony két annyit csapat az ő papján. Én magam is az regnans fejedelem Apafi Mihály éltiben, sokszor ministráltam, gyermek lévén, ezen missionarius minorita barátnak az említett Fogaras városában és házban. Azután, áldassék Istennek szent neve, az isteni szolgálat pápista módon Fogaras várában és városában meg nem szűnt hogy szabad nem lett volna.

De még amaz nyomoru kézdi-vásárhelyi vargák is mikor catholica processio keresztzászlóval által akart volna menni mezővárosokra, által nem bocsátották. Hanem az sokszor említett gróf Apor István bévívén és fundálván az minorita barátokat Vásárhely mellé az Kantában, az 1693 esztendőben, az nagy-szombathi academiában akarván menni, hogy atyámfiaitól elbucsuzzam, jöttem vala bé Kolosvárról Háromszékre, és magam az torjai zászlós keresztprocessióval menvém, én vivém bé legelsőben az processiót szent Háromság vasárnapján, és azután sok szép isteni szolgálatok ájtatosságok vadnak az Kantában azon minorita szent Ferencz szerzetinél. Mind azért s mind hogy Isten naponként Erdélyben gyarapítja s tovább is, kívánom, gyarapítsa az apostoli egyedül idvezítő római szent hitet, dícsértessék az UR JÉZUS KRISZTUS érette.

V É G E.

EGY KIS KÉRDÉS.

Kérdheti valaki: Apor Péter, miért írtál itt le némely dolgokat, az kiket látunk hogy ma is úgy folynak azmint írod, s mi szükség volt aztot leírni?

FELELET:

Nézd meg, negyvenkilencz esztendőől fogva az régi erdélyi szokástól, az melyet eszedben vehetsz az fen leírt erdélyi szokásokból, mely messze mentél, erdélyi ember: hitesd el magaddal, az következő negyvenkilencz esztendő az míg elfoly, ha úgy foly az erdélyi dolog az náj módi, új módi, rossz módi szerint, mint folyt az eltölt negyvenkilencz esztendő alatt, azokban az melyek még most folynak, semmit az te maradvád úgy nem folytat azmint csak most is folynak az dolgok; azért Isten tudja, ír-e utánam valaki vagy sem; azért írák le, hogy midőn azok is lassan lassan elmúlnak, mégis az maradváink emlékezzenek meg régi alázatos együgyűségiben Erdélynek gazdagságáról, az náj módi mellett való koldusságáról.

Ismét s meg ismét: Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus R. Amen.

Venerare memoriam, imitare pietatem. Gallucius, Part. I. Lib. X.

FÜGGELÉK.

1. CSEREI MIHÁLY PÓTLÉKAI ÉS MEGJEGYZÉSEI.

1. — Az szegény Bánffi György, Bethlen Gergely, Bethlen Elek alattomban mocskolták gróf Apor István urat, hogy micsoda alávaló familiából való; egykor Fejérvártt létünkben oda hivatá a két cáptalant az én praesentiámban, s mondja neki: Édes két szemű cáptalanim (mert mindenik vak volt a fél szemivel), hányjátok fel a cáptalant, ha valami írásokat tanálnátok az én familiámról, fáradságtok jutalma meglészen. Azalatt Keczére jövének vissza, onnan újobban Fejérvárra, az két cáptalan oda jöve, hozván kezekben valami leveleket, s mondották: mű Nagyságod parancsolatja szerint az cáptalanbéli leveleket megvizsgáltuk, imhol ezeket találtuk. Keziben vévén a szegény úr, megolvasá, én is olvastam; az egyik arról való, mikor gróf Apor Sándort in anno 1345 (ha jól emlékezem) az akkori fiscalis director notán keresi azért, hogy valami jobbágyot repetálván tőle Pálosról, az két cancellistát levonattja s úgy elvereti, pokróczban vitték el őket; az egész processus meg volt írásban, s akkor vesztette volt el az Apor familia az pálosi jószágot per notam, az mint hogy mainap is az Páloson való cserehelyet Apor cseréjének híjják. Az második levél arról való, ugyanazon idő tájban gróf Apor Boldizsár Szárazpatakon ad inscriptióban egy asztali szolgáljának két ház helyet cum appertinentiis; donatio formára in patente vagyon a levél, maga itt úgy subscribálta: gróf Apor Boldizsár, az pecsétje a közepin a levélnek akkora, mint egy három sustákos lengyel pénz; szintén úgy kétféle színű egybensodrott selyem vagyon két felől rá csinálva a pecsét alatt. Az szegény úr megörülvén, monda: Tudtam azt hogy régi familia az Apor familia, de hogy ezelőtt négyszáz esztendőkkel grófok lettek volna, azt nem tudtam; most már látom bizonyoson. Ugyanakkor mindenik cáptalannak tíz-tíz aranyat, tíz-tíz köböl búzát, egy-egy hordó bort, hét-hét sing angliai posztót ajándékoza. Azon levelet az öviben szúrván, felmenvén a Guberniumba, ott publice azt mondotta: Nagyságod, Gubernátor uram, Nagyságod, Bethlen Gergely, Bethlen Elek uram, mindenkor azzal prostituált engemet, micsoda alávaló familiából való vagyok; Nagyságtok közül melyik mutathat ilyen authenticum instrumentumokat az maga familiájáról. Ott elolvassván, soha azolta senki nem tentálta az Apor familiát mocskolni. Lejövén az palotáról, az cáptalanokkal azokat transumáltatta, az originált visszaadta, az transumtumot Bécsbe felküldötte a Bécs városi conservatoriumban; most is ott van.

Mely nagy gazdagsággal bíró gróf volt, például lehet a testamentuma, melyben csak az pium legatum száz húsz ezer forintokra extendálódik; hát azon kívül feleségének, mostohafiának, maga mind atyai mind anyai ágon lévő, közel és távollévő atyafiainak, elévaló szolgálinak, sőt az egész udvara népének, testamentarius bírának sok ezerekből álló pénzt testált, melyhez hasonló testamentum nem volt soha Erdélyben, az Bethlen Gábor fejedelem testamentumát excipiálván, alig is hiszem, soha ezután is légyen Erdélyben. Hát ha megmaradtak volna minden bonumai, melyek az kuruczi revolutióban oda lettenek. Szegény úr sokszor mondotta életiben: tanulja meg akárki, kinek Isten valami belső értéket adott, soha egy helytt ne tartsa, úgy ne járjon mint én, hanem ad diversa loca transponálja; ha egy helytt elvesz, másik helyen megmarad. Ugyanis mikor Tököly Imreh bejött haddal Erdélyben, mindenféle bonumai a szegény úrnak Segesvártt voltak deponálva, maga a zernyesti harcztól visszatérvén, Kolosvárra ment; Tököly Imreh Segesvárra küldvén, minden bonumait elpredáltatta; mikor a Rakócziána revolutio elkezdődött, akkor mindenfelé elküldözte valamije volt, Bras-

[sóban,]

sóban, Segesvárra, Enyedre, Meggyesre, Kőhalomban, Görgényben, Szász-Sebesben, Szebenben, Beszterczére, Kolosvárra, Szent-Pálra s több helyekre; ott voltam Keczen, mikor húsz szekeren hat-hat ökörrel egészen megrakva, sok szép portékot vitenek szent-páli kastélyban, Keczen pedig a számtalan ón, réz, vas eszközöket veremben raktanak. Kolosvárt volt legnagyobb mértékben portékája, csak Gálfi Pálnál kész pénze 18 ezer forintja, azon kívül sok ezüst marhája. De hiában okoskodik az ember az isteni tanács ellen, mert Szebenben ugyan s Brassóban az mi deposituma volt, azok megmaradtak, mivel azt a két helyen a kuruczok nem occupálhatták; de azon kívül valahol Erdélyben depositumai voltak, azok mind oda lettek. Pekri Lőrincz, Toroczkai János, Radottanóczki magyarországi emberrel együtt hittel kikeresték, az mit akartak, Rákóczi Ferencznek kiküldötték, a többi magok számokra eltették, úgy hogy computatis computandis minden külső, belső, arany, ezüst, ón, réz, vas, köntös és egyéb portékáit, marháit, ha csak könnyen aestimálnók is, az egy milliót felyülhaladná. Ha azok az elpraedált bonumok az haeresek kezeire deveniálhattak volna, bár senkivel Erdélyben afféle bonumok iránt nem cseréltek volna.

Nekem is adott volt szegény Fejérvárt mikor eljöttem, azolta soha nem is láttam életben, (sub rosa) ezer aranyat ad conservandum, semmi írás nem volt róla, nem tudta senki csak maga s a szegény asszony; sok infestatióm is volt miatta szegény Petri Lőrincztől, nyomorult beteg voltam, mégis meg akart fogatni, hogy ki nem mondtam miféle egyetmás vagyon nálam. Látván, hogy absque periculo capitis nem conserválhatom, alattomban az akkori mikházi t. gárdgyán kezébe adám, s attól magamnak reversumot vevék, hogy kézhez vette, noha nehezen akarta elvenni, azt okozván, hogy most is sok infestatiója vagyon az kuruczoktól olyan dolgokért. Mikor ujjobban rám küldött volt Pekri Lőrincz két cancellistát Kapusi Dániellel, az akkori secretariusával és 40 kuruczokat, hogy ha meg nem esküszöm, betegen is a táborban elvi-gyenek szekérben: az Isten csudálatosan úgy dirigálta a dolgot, engemet arra esküt-tettek: vagyon-e nálad Apor Istvánnak pénze, arany, ezüst marhája vagy egyéb egyet-mása? én bátran elmondottam: nálam nincsen sem pénze sem egyéb marhája, mivel már azelőtt harmad nappal a mikházi gárdgyán tőlem elvitte volt. Ha azt kérdezték volna: adott-e Apor István kezében ad conservandum valamit, s hol vagyon, ki kellett volna hittel mondanom azon ezer aranyokot. Azután a gárdgyán Szebenben a szegény asszonyhoz az én praesentiámban meghozta s azt kívánta, mivel a szegény ur hat ezer forintot hagyott volt a t. barátoknak, akkor penig egy arany hat kurta forintokban járt, azon ezer aranyokot az hat ezer forint legátumban adja nekik az asz-szony, oda is adta. Nem így cselekedett Kövesdi Boér Gábor az szegény asszonynyal, mely casust admirál egész Erdély országa.

Irhatnék sok szép nevezetes dolgokat idvezült uram felől, sok emléke-zetre méltó szavait, akár egy egész könyvvel, s bizony méltó is volna, mert mikor az akkori időbeli dolgok eszembe jutnak, s ellenben látom a mostani mindenkép felfordult állapotot, mingyárt megszomorodom, sokszor az könnyeim is hullnak a szememből. Ezeket csak incidenter notáltam annak az én kedves jó uramnak emlékezetire; bár vele együtt én is holtam volna meg, mert szegénynek halála után sohasem volt szü-nete rajtam az sokféle nyomorúságnak, kárvallásnak, keserűségnek, változásoknak, melyek is nem csak debilitáltak, hanem ugyan már megettének. Mindazonáltal fiat voluntas Dei in omnibus.

2. — A kés-viseléshez *addendum*. Az öreg Teleki Mihály vénségiben is az öve megett hordozta hüvelyben gyöngyház nyelű két kést s egy villát, s úgy minden rendbéli ember Erdélyben; az ezüst nyelű késnek nem volt még akkor hire

[is.]

is. Inasa lévén Teleki Mihálynak, Gernyeszegen hajnalban leveleket hozának egy csomóban; emlékezete sem volt akkor a copertának, hanem spárgával vagy czérnával kötözték egybe a csomó leveleket. Vélem gyertyát gyújtata, maga még az ágyban feküdt, a gyertyát oda vivém, szegény Korda Sigmond is oda való udvari szolga lévén, s ott állván, mondja neki az úr: hoccza a késedet, Korda, hogy vágjam le a levél kötőjét. Nem lévén kés Kordánál, szokása szerént kapott mindenfelé, kést keresvén, esziben veszi az úr, nincs kés az öviben, kérdi: Hol a késed; mondja: az inasomnál vagyon. Uram, a szegény Teleki Mihály, úgy bánék vele, bizony fel nem vettem volna száz aranyért. Ne hordozz ezután is, öcsém, kést magaddal, mert komám asszonynak egyetlen egy fia vagy, s nagy kárt vallana az ország, ha a késedben esnél s meghalnál; tarts három inast, külön egyik a kést hordozza, a másik megtisztítsa, az harmadik az asztalhoz beadja; én öreg ember vagyok, mégis az övemben áll a késem hüvelyestől. A végiben farkában egyben is szidá. Az nem volt elég; más nap sok urak lévén ebéden nála, Korda is, mint asztali szolga, ott ülven, megparancsolta, kést ne adjanak Kordának; valamig utoljára a sültet elhozták, addig egy falatot sem ehetett, nagy orczapirulással ott ült szegény, s az uraknak úgy beszélt meg Teleki Mihály, hogy Korda szégyenli kést hordozni magával. Nagyobb poenitentia volt egy ecclesia-követésnél.

3. — Kristály pohárnak még híre sem volt abban az régi időben. A Fejedelem házában láttam gyermekkoromban talán tizenkettőt, azt mondták, akkor hozták Lengyelországból. Legelsőben in anno 1686 hoztanak Erdélyben Németországból kristályokat; én akkor Teleki Mihály inasa voltam. (Következik az Apor szövegében is előadott adoma) . . . Most már egy nyomorult alávaló nemesember is nem ihatik egyéb edényből hanem kristály pohárbul, noha Reiner Márton, az akkori kolosvári hadnagy, azt mondja vala a szegény Apor István asztalánál: Az jó bor ön kalánból is jó, nem csak aranyas pohárból.

4. — Kivált a nagy embereknek a régi időben mikor mulattanak, igen kedves muzsikájok volt a török sip, s egyszersmind dobszónál innyok. Igen szép magyar nóták voltak akkor, melyeket a síppal fűttanak; ugyan indította az embereket mind a tánczra, mind az italra, mind a vígságra. Most már híre sincsen efféléknek, s talán alig vagyon két ember velem együtt Erdélyben, a ki azokat a szép virilis nótákat el tudná fűtatni.

5. — Mikor az ifju Apafi Mihály herczeg lakadalma volt Balásfalván Bethlen Gergely leányával, ott voltunk a szegény urammal együtt, de ott közel sem volt olyan pompa mint Gyaluban. (Ezután következik az Apor szövege, majd ez:) Mikor a kézfogás volt Bodonban, ott voltunk a szegény urammal, mivel Kendefi János lakodalma ott volt, ugyan Bethlen Gergely leányával, s az ur volt násznagya. Keczeről úgy indúltunk meg Bodonban. Az ott való akkori lakodalom csak egy vacsorából állott, az ifju Fejedelem is ott volt; a szegény uram semmit sem tudott abban, hogy az nap lészen a kézfogása a Fejedelemnek. Reggel bément hogy elbúcsúzzék a Fejedelemtől s az uraktól, mondja Bethlen Elek: Ne menjen el kegyelmed, mert itt ma egyéb dolog is lészen, mivel a Fejedelem akarja eljegyezni a Bethlen Gergely uram leányát; maradjon meg kegyelmed. A szegény uram csak lassan magában mondotta: Eb akaratából lészen; de ugyancsak meghallotta Bethlen Elek, megmondotta Bethlen Gergelynek, sokáig haragudtak is szegény urra. Ott maradtunk, s a kézfogás meglőn. Asztalnál kiveszi a szegény uram zsebéből az óráját, hogy megnézzé; igen szép óra volt, Eszterházy Ferenczné küldötte volt ajándékban, a maga képe az asszonynak az óra földelinek belső részire lévén lerajzolva; azért küldötte volt penig az asszony, Erdély-

[ból]

ből nagy göböly szarvasmarhákat akarván kihajtatni Bécsben, a szegény uram lévén a harminczadok arendátora, a vám iránt legyen az úr engedelemmel; volt is, mert kétszáz forintot elengedett. Azt az órát elkéri a mellette ülő úr, megnézegeti s dícséri szép óra, attól meg elkéri más, addig nézegették, csak oda lőn az óra. Egyszer kérdi az úr a mellette ülőt: Hová tevő kegyelmed az órát; mondja: ennek adám; soha ki nem tanulhatá hová lett az óra, sok vendég lévén asztalnál; mai napig is oda vagyon. Jól emlékezem reá, más nap a kézfogás után, mikor Bodonból Kecze felé indulnánk, nem lévén ott az asszony az úrral, én az úrral egy hintóban ültem; egyébkor is mikor csak magára utazott, mindenkor hintójában tiltetett. Monda szegény ur nekem: Tegnap az ágyba nyomták az erdélyi magyar fejedelemséget; tudod Isten, semminek oka nem vagyok, sem híremmel, sem akaratommal nem volt ez a kézfogás, adjanak számot mind Isten, mind a következő maradékok előtt a kik ezt a dolgot koholták, s azt a jámbor ifju Fejedelmet arra vették. Valamíg Bodonból Keczere érkeztünk, mind csak arról beszéllett, sokszor nagyokat sohajtván; láttam, a szeme megtölt könnyvel, s gyakran megtörlötte a keszkenővel. Ám bizony be is telék jövődölése, mert azzal a házassággal veszté ki kezéből a fejedelemséget.

6. — Gercinát is viseltenek a régi magyar asszonyok, még az alávaló renden valók is; idvezült nagyanyámnak Apor Ilonának is volt olyan gercinája, itt is Nagy-Ajtán Donáth Istvánné egész holtáig mind gercinát viselt, úgy ment templomban is.

7. — Ilyent hozott volt, egy meggyszín jóféle síma velencei bársonyból valót üdvezült anyám az atyám házához, azután a szegény atyám elbontatá, a bársonyból leányinak mentét, vállakot csináltata, a rajta lévő nusztból az anyám számára téli bársony palástot, a körülötte lévő arany csipkét is a palástra csináltatá.

8. — Ritka volt akkor a veres jóféle cláris öv Erdélyben, épen csak a nagy úri asszonyok viselték. Idvezült atyám a maga idejében főember-számban volt, fogarasi kapitány, volt száz ház jobbágya, noha az majd mind confiscáltatott mikor megfogták, alig maradt ketten a testvéröcsémekkel mind együtt 25 ház jobbágyunk; egész hintóval, a mellett egy füdeles kocsival járt mindenkor egyszersmind mikor utazott, mégis a szegény anyámnak rásából volt a mindennapi szoknyája, öve öreg szemű fekete clárisból, csak innepnapokon vagy lakadalmi solennitásokban öltözött bársonyköntösben, akkor vagy ezüst aranyas, vagy veres cláris övet kötött a derekára.

9. — Most visszafordult fővel áll az erdélyi világ, mert a rása köntös közönséges még parasztleányok között is; ha egy hítvány rühös asszonyt vagy leányt szolgálónak kell fogadni, ne is említsed néki brassai egyszer ványolt posztó szoknyát vagy mentét, hanem jóféle rásából valót, annak is az aljára három renddel arany massa csipkét, galandot, rókával prémzett, selyem gombokkal rakott rása mentét, három forintos pártát, arra szélyes ezüst pántlikát. Itt Nagy-Ajtán az én ifjukuromban a nemesasszonyokon kívül nem volt három falusi asszonynak mentéje, azoknak is brassai posztóból, báránybőrrel bérelve, prémezve; s noha értékes gazdag lófő emberek laktanak a faluban, hanem mind szabad, mind jobbágyasszonyok, leányok, télben zekében, nyárban egy abroszt vagy kendőt kerekítvén nyakok körül, úgy mentenék a templomban; gyalcs rokályának, selyem pántlikának híre sem volt közöttük. Most a legnyomorultabb asszonyok s leányok is, kiknek férjek vagy atyjok házánál sokszor egy befaló kenyér sincsen, cifra mentéjek, pártájok, az asszonyoknak aranyas szélfű gyenge patyolat, cifra mente; efféle rendek felett való egyetmásokra vesztegetik el ha vagy egy pénzt kaphatnak, s osztán nincs mit fizetni férjeknek a portióban. A

[militia,]

militia, mikor látja mely czifra a közasszony, leány, nem hiheti el hogy a portiózó ember olyan elnyomorodott szegénységgel legyen. A főemberek, nemesek is az ilyen feleségekre, leányokra való semmirekellő s majd semmi ideig nem tartó, mégis drága pénzben álló portékákra való költés miatt enerválódnak naponként. Egész Európában nincsen olyan alávaló provincia, a melyben *lex sumtuaria* et *lex vestitaria* in continuo usu nem volna. Nézzék csak meg az erdélyi szászokot; Brassóban a bíróné olyan köntösben jár, mint a legalábbvaló kufárné; nem paszamantozzák ők sem magokat, sem feleségeket, sem fiaikat, sem leányokat, azért is vagyon annyi pénzek; de az erdélyi magyarok még gondolkodni sem akarnak arról, rövid idő alatt micsoda szomoru *consequentia* leszen az ilyen czifra öltözetekre való költésnek; ha egy *privatus*, közönségesjóra termett ember afféléket emleget, arra indignálódnak; mint engemet is azért a *publicum bonumot* egyenesen *concernáló projectumomért* el akarnak vala veszteni a sok privatisták, ha a felséges Udvar decretaliter ne inhibeálja őket.

10. — Nyári keztyűt sem házas ember, sem ifju legény, sem úr, úrfi, sem szegény legény sohasem viselt; ha valakinél láttak volna, bolondnak mondták volna. Szegény urammal Szebenbe akarván menni, nyárban a hassági mezőn szállottunk meg ebédelni, Boér Sámuel oda jöve lóháton előnkben; meglátván az úr, keztyűt vagyon kezében, olyan *sarcastice* bánék véle, amaz szégyenletében el fakada sirva, látván hogy az egész udvari nép mind kaczagja. Több pirongató szavai közt azt mondá neki az úr: Jól teszed, öcsém, keztyűt viselsz nyárban, mert olyan a kezed mint a cigány purdénak, most meleg vagyon, annál inkább megfeketednék ha keztyűt nem vonnál reája.

11. — Most épen csúfot csinálnak magokból, olyan kurták a dolmányok, egyikét újjal alig látszik ki övek alól, hátuljok egészen kilátszik, s még elől nadrágjokban dugják a keszkenőjeiket, hogy a virga virilis nagyobb quantitásúnak tessenek, akkor veszik ki, mikor az orrát kifújja vagy a száját megtörli a fűszerszámos ruhával. Bizony nem hiszem, a régi tisztos emberek egy tálból ettek vagy egy pohárból ittanak volna az ilyen kurtelli fraterekkel.

12. — A dolmányon nem voltak, mint most, egymás rendiben varrott sok gombok, hogy alig tudja egy tyukmonysültig újjain, mellyén bégombolni; hanem három rendiben egymástól spatiummal megkülömböztetett módon voltak a gombok, azok is ad summum egy dolmányon nem voltak többen tizenkettőnél.

13. — Nem igen csinos, kivált a mostani czifra gyomrú, czifra köntösű világ előtt, mindazáltal a régi magyarok egymáshoz való szereteteknek s nyájaságoknak bizonyítására leírom, amint az üdvezült atyámtól hallottam. Itt Miklósvárszékből, kétség kívül más helyeken is, barátságosan éltek eleink egymással, rendre étették magokat: Ma hozzád megyünk ebédre, holnap a másikhoz, azután hozzám jöjjetek. Az nagyatyámon, Cserei Miklóson, lévén a vendégség szere, eljöttek Kálnoki Farkas, Donáth László, István, az öreg Baló László s többen, a többi között bölöni öreg Jakó András, ki is noha a többire nézve alávaló ember volt, de tréfás s egyszersmind értékes ember lévén, admittálták a *conversatióban*. Ettek, ittak, jóllaktak, azután lefeküdtek; nem kellett akkor donyha, derekalj, persiai paplany, gyoles lepedő a vendégek számára; a ház földire, az hol mulattak, egy kevés szalmát behoztak, egy pokróczot vagy köpenyegét leterítették, az ittas vendégek egymás szélitiben lefeküdtek. Jakó András éjszaka *salvo honore* az gatyáját tele töltötte; eszekben vévén a többi, felköltek, s látták, rútul van a hátulja, *ex loco* egy káposztafőt ketté vágván, az utóljára tették. Amaz képpel felébredvén, esziben vévén mint vagyon dolga, lovat nyergel, azt a két darab káposztát tarisznájában teszi s haza megyen Bölönben. Mivel penig azon nap Jakó András volt a series, hogy a *conversatióban* való személyek ebédre hozzá

[menjenek,]

menjenek, aminthogy el is mentek, megmondja a feleségének, mint járt ő Nagy-Ajtán az nagyapám házánál, s meghagyá feleségének, azon fertelmes káposztát meg ne mossa, hanem úgy amint van, megaprítván s több káposztát is hozzá téván, ahoz bővön húst és szalonnát, külön fazékban főzzön meg, azon kívül főzzön tisztán vagy két tál ételt. A felesége aszerint cselekszik. A nagyatyámék elmennek Jakó Andráshoz; asztalt terítvén, elsőben azt a szerszámos káposztát asztalra viszik, leülnek a vendégek, híjják a gazdát, üljön le, excusálja magát, egy kevéssé le nem ülhet, mert szegény legény, sem szakácsa, sem szolgálja nincsen, neki kell több étkekről is provideálni, egyenek a vendégek, ő is leül azután. Amazok jóllaknak a káposztával, több étket is hoznak az asztalra, a gazda is leül, követi a vendégeket, úgy nem főzethetett amint a vendégek statusa érdemelné; amazok mondják, ha egyéb nem volna is, elég volt az az jól főzött káposzta. Kérdi, mint tetszett a káposzta; mondják, igen jól, régen jobb ízű káposztát nem ettenek. Jakó András mond nekik: tudjátok, jó uraim, micsoda káposzta az? azok felelnek: nem tudjuk; mond a gazda: a bizony az a káposzta, melyet az én s... emre tettek volt Ajtán, úgy főzték meg amint oda rakták. Amazok szídják ugyan tréfából, de kaczagásra fordítván, egész nap estig mind ott ittanak. Cselekednék ma ilyen dolgot valaki, diribra darabra vagdálnák.

Azt tudom és láttam, mikor a szegény atyámhoz általjöött Bölönből Kálnoki Farkas, Ürmösről Maurer Mihály, itt ittanak, estve zekében, harisnyában öltöztenek, csuklyát a nyakokban, botot a kezekben, szánban tizenkét ökröt befogtanak, bele ültek a cigány hegedűsökkel együtt, a szán közepin egy öreg cseber bor volt edényekkel együtt, megindultak, itt Nagy-Ajtán muzsikaszóval, kiáltozással s ivással egybenjárták a falut, által mentek Ürmösre, ott is úgy kalandoztak a falun s szerte-szélyel viradtig, onnan Bölönbé, ott similiter cselekedtenek. Cselekedné csak most valaki, nem olyan fő emberek, csak valami alávaló egy-házi nemesek, minnyárt excommunicálnák az emberséges emberek consortiumából. Kényesek a mostani emberek s fősvények, mégis többire koldusok a szegények.

14. — Religionis respectus sem volt abban az időben. Tudom s értem Apafi Mihály fejedelemségében, Haller Pál, Haller János, Mikola Sigmond, Mikes Kelemen, mind négyen catholicus urak, egyszersmind voltak tanács urak, a Fejedelem secretarius, az öreg Lugosi Ferencz volt, catholicus; Fejedelem, Fejedelemaasszony belső szolgálói elegyesek voltak az catholica s reformata religiókból valókkal. Győrőfi György catholicus lévén, felesége unitaria volt, Gyulafi Lászlónak, szintén egy Thorocz-kai Jánosnak felesége reformata asszony, Bethlen Gergely református urnak catholica felesége együtt is temették el; elsőben predicált a református pap, minnyárt a nyomában P. Vizkeleti. Legkisebb gyűlölség sem volt propter religionem közöttök. De mit számlálom azokat; sohasem volt Erdélyben, talán nem is lesz olyan oszlopa s patronusa a catholica religiónak mint gróf Apor István; a felesége reformata volt, Keczen az egyik házban az pater mondott misét, másik házban a református pap predicállott; mindenkor megmarasztották a papot, s asztalnál feljebb ültették a papot a paternél, azt mondván nekik: Pater, kegyelmed gazda az én házamnál, a feleségem papja vendég. — Asztalnál maga szolgáltató alkalmatosságot a két papnak, hogy de materia religiosa discurráljanak, s ha látta hogy a pater nem felel rendiben, neki biztatta: jobban, Pater, ne hadd magadot, szégyenleném ha a feleségem papja kigyőzne. — Pénteken, szombaton s egyéb böjtnapokon szintén úgy főztek husból mint halból; akkor egymás rendiben külön ültek a catholicusok, külön a reformátusok. — Asztali szolgálók, sokszor mondták, vegyetek holmit most vallástoknak. Bögözi oeconomiaiból a mit akart esztendőnkint adni a papok számára, felit az ott való református papnak,

[felit]

felit az udvarhelyi patereknek küldötte. — A református papokat, professorokat, kivált Kapusi Sámuel a fejevári professort, borral, posztóval, buzával esztendőnként ajándékozta. — Tövisen két régi pusztá templomot meglátván egyszer oda mentünkben, mondja az asszonynak: Kár ilyen szép épületnek így pusztán állani, megépíttetem: egyiket számotokra, a másikat a catholicusok számára. Meg is építtette nagy költségével. Egyszer Kolosvárt husvét napján mikor ebéden voltunk, eljövének elsőben a kolosvári református deákok, egy husvétí éneket egészen elmondának; nyomban jövének a catholicus deákok, azok három verset éneklének el; mondja a szegény ur Gazda Mihálynak: Adj tizenkét forintot a feleségem deákjainak, mert az egész éneket elmondották, a pápista deákoknak adj három forintot mert csak három verset énekeltek. Sőt a mi hallatlan példa Erdélyben, Zilahi András nevű kolosvári deák járt Kolosvárra az úr házához könyörögtetni az asszony részire, s mikor academiára felment, száz aranyat in specie ada az úr neki, ő is az prima thesesit, a mint szokták, nyomtatásban az úrnak dedicálja s úgy küldi le Belgiumból az úrnak, mely most is nálom megvaygon; s hogy academiából lejöve, oda jöve Keczére az úr házához, s majd fél esztendeig ott lakott, míg vacantiája adaték papi hivatalra. Minden elévaló belső szolgálai mind reformatusok voltak, soha semmi legkisebb idegenséget sem mutatott hozzájuk, szerette, megbecsüllötte, fizetésekét igazán kiadta, tisztségekre promoveálta, soha religiójokkal nem mocskolódott, nem csufolódott, soha a legkisebbeket is nem erőltette hogy misére menjenek, egy szóval, semmi különbséget, respectust nem tartott közöttök akár melyik religión volt, hanem azt considerálta, kinek vagyon capacitása a szolgálatra. — Bécsből Pater Hevenesi leírt nagy fervorral, s mások is infestálták, miért tart reformatus belső szolgálait, kivált hogy én secretárius voltam, sokszor imponálták, hogy ne bízsa rám a maga titkos expeditióit; csak nevette szegény s kezembe adta a levelet: Nézze meg kegyelmed, öcsém uram, mit szenvedek én kegyelmetek miatt; de nékem bizony abból sem pater, sem cardinalis nem parancsol. — Most penig úgy megváltozott, amint egyebekben, úgy ebben is a világ, éppen nem nézhetik jó szemmel még a közel lévő atyafiak is a református atyafiát, nem lakhatik épen reformátá asszonynyal, ha csak pápistává nem lészen; akármely capax, értelmes ember legyen is, sufficit hogy református, nem méltó promotióra, mintha nem egy Isten Atyát, Fiút, szent Lelket hinnénk, nem egy Idvezítő Jesus Krisztus halálában, érdemben keresnők, kérnők bűnünk bocsánatját, s nem onnan várnók lelkünk üdvességét, s nem gondoljuk meg azt, hogy mind catholicusoknak, mind reformátusoknak az Ítélet napján egy igaz ítélő bíró előtt kell megjelenünk. Cardinalis Kolonics azt írta vala egyszer a szegény úrnak, tartom a levelit: Debemus vivere cum illis (scilicet Reformatis) . . . ersa et civili pace, nec invitos cogere ad agnitionem veritatis, sed placide illos . . . si nolunt, nil aliud faciendum, sed dicamus illis: Perditio tua ex te, Israel.

15. — Nyájás, magokat nem nagyító emberek voltak azelőtt. Az szüle-
atyám, öreg Apor Lázár, nagy fő ember lévén, mégis a fia Apor András, Lázár, István, Ferencz, Mihály, János ott Torján elmentek a faluba, a falusi közönséges leányokat husvét másod napján elvitték a vízre, megferesztették, Apró-szentek napján rendre járták a falusi emberek házait, s úgy vesszőzték a leányokat, amint szegény uram sokszor publice az asztalnál is beszéllette. Most szégyenlené egy két-házi jobbágy nemesember fia azt cselekedni, mert most mind úr s úrfi, holott némelyeknek harmadnap alatt ha vagy egyszer főznek az asztalára. Én láttam a szememmel, az öreg Haller János varrás, csipke nélkül való keszkeneit keresztül tette az öviben, s úgy állott mindenkor; de most a nadrágjokban tartják ezek a poszomántos ifjak keszkenőjüket; részszerint igen jó nátha ellen az olyan patikaszerszámmal conficiált ruha az orrok szájak megtörlésére.

16. — Többet nem lehet adni a lakadalmi solennitáshoz, hanem röviden leirom a gyalui pompás lakadalmat, melyhez hasonló nem volt a mi időnkben, mikor in anno 1702 néhai Gubernátor Bánfi György kiházásitá egyik leányát gróf Székely Ádámnak, ahol én is jelen voltam s a asztali vendégek közt ültem. (Ezután következik az Apor szövege).

17. — Ha akármely idegen férfi vagy asszony czifra köntösben ment volna temetésre, megcsúfolták volna érette. Mikor Mikes Kelemen eltemették Csikban a somlyai barátok templomában, Teleki Mihály violaszín posztó dolmányban, mentében volt, azokon tiszta selyem sinór, gomb, az öve is selyemmel gombozva, a csizmáján vas sarkantyú, noha egyéb időben aranyas sarkantyút viselt. Ott voltam én is a temetésen, kimondhatatlan téli időben; olyan pompás temetést Erdélyben senki többet a mi időnkben nem látott; esztendő mulva temették el. Akkor is ott voltam mikor somlyai házánál megholt; csak fejér csipkés bulya vászon ingben, lábravalóban nyujtották ki, mivel átok alatt úgy hagyta volt, úgy is tették koporsóban, de azon éjszaka hogy megholt s kinyujtótatták, szörnyű hideg idő lévén, akkor is a ház ablakát mind levették, s egészen megfagyott a teste, úgy tették azután a koporsóban. Mikor eltemették, akkor sötét színű meggyszín bársonyt ezüst szeggel megverve vontak koporsójára, s nagy pompával úgy temették el. A fia is, Mikes Mihály, maga meghagyta, egy ingben lábravalóban nyujtótassák el, a koporsóját is kívül vastag gyolccsal vonják be, úgy is vonták; azt is meghagyta, semmi pompa, sem öltöztetett lovak, se zászló ne legyen; nem is volt. Külömben nagy frequentia volt a temetésin, s nagy tractatio; éppen csak a nagy ezüst táblát tartották a fejnél, egyéb ceremonia nem volt, melyet is az atyja, Mikes Kelemen, temetésire csináltattak volt holtá után. Ott voltam ennek is a temetésin, oda tették bé hol apja anyja feküdt, közbül a két koporsó között, mely különös kis temetőbort ugyan Mikes Kelemen csináltatott volt a templomnak ajtaja felől való résziben, s abban felyül szép készülettel való oltárt is.

18. — A temetési alkalmatosságról mostjuta eszemben egy jeles observatio. Mikes Kelemennek szent-léleki házánál meghal szép eladó leánya, annál több sem volt, annak rendi szerint eltemetik. Leülvén a vendégek a torban asztalhoz, Mikes Kelemen a keserves atyafiaknak készített asztaltól felkél, ki megyen az hol az idegen emberek ültenek s oda leül közikben, egy fazék bort békér s azt mondja: Jó uraim! ha Istennek úgy tetszett volna, az én megholt leányom életben maradván férjhez adtam volna, tudjátok a rendit, akkor vígan laktunk volna; én pedig most az én leányomot az én Idvezítő Krisztusomnak adtam férjhez, azért valaki engem szeret, ma vígan legyen a házamnál. Elköszöni a fazék bort, muzsikásokat hívat, a frajokat kihozatta, a faluból is leányokat hoznak fel, megrészegedvén, egész éjszaka mind tánczoltanak. A felesége sírt, haragudt, reménykedett, keménykedett, átkozódott, kiáltozott, mit cselekesznek a háznál: Mikes Kelemen lakatot vetett a felesége házának ajtajára, hogy ki ne jöhessen, ittanak, tánczoltanak, úgy oszlottak osztán el.

19. — Az is dícséretre méltó volt a régi nagy emberekben, akármely alávaló szegény zekés embert vagy asszonyt, de habár egynehány ízig távul való atyafia volt, privatim, publice nem szégyenlették öcsémnek, bátyámnak, nénémnek, hugomnak híni, pénzzel, marhával, köntőssel ajándékozni. A szegény atyámnak volt Csikban Rákoson egy Tenkeli Balázs nevű jobbágynak özvegyül maradt igen öreg jobbágyasszonya, kinek is az eleje Mikes familiából lévén, jobbágy legénytől megterhesedett volt, successive mind jobbágy kezeken forogtak azóta; a szegény Mikes Kelemen valahányszor csiki házához jött, azt a jobbágyasszonyt magához hívatta, megkérdezte: mint élsz, néne; enni adatott, csizmát, patyolatot, pénzt ajándékozott néki, úgy gabonát minden esztendőben, s recommendálta az atyámnak; az atyám Mikes

[Kelemen]

Kelemen tekintetiért azt a jobbágy özvegy asszonyt jobbágyi szerben nem szolgáltatatta. Ó mostani felfordult világ! egy nyomorult fő emberecske nemhogy más ember jobbágy-asszonyát, de magát is jó nemesembert vagy annak gyermekeit szégyenlené atyafiának mondani, nemhogy valamivel succurálni olyan megszűkült még közről levő atyafiának is.

Ismertem Csikban Rákoson egy Székely István nevű hosszú száraz embert; Petki János, úri ember, csíki főkirálybíró lévén, mindenkor azt a szegény embert publice bátyjának hitta, köntössel, pénzzel, gabonával interteneálta. Az az ember pedig ilyen atyafia volt: az öreg Petki Farkasnak szép eladó leánya lévén, egy magyarországi urfi bejön nézésére, el is mátkásítja, lakodalmi terminust is tesznek; azalatt Petki Farkas Csikban csicsai házában lévén, ott az udvarház mellett nagy szénacsinaló tanorok vagyon, Petki Farkas juhainak ifju legény pakulárja lévén, estve mikor a juhokat haza hajtotta, elől jött a juhok előtt furulyaszóval, s abban a tanorokban rekesztette a juhokat, ott is mind furulyált; a kisasszony a ház ablakáról sokszor nézven s hallgatván az oláh ifju legény furulyását, igen megszereti a pakulárt; abban Petki Farkas semmit sem tudott, akkor özvegyember is volt. Mikor másnap a lakadalomnak meg kellett volna lenni, sirató estvére oda érkezvén Petki Farkas házához a vendégek, a leányt felöltöztetik, azalatt a leány kimegyen, a pakulár legénynyel a Nagy-erdőn által mennek. Le akarnak ülni a vendégek, keresik a kisasszonyt mindenütt, sohunt sem találják, sem háznál, sem faluban, arról pedig senki sem tudott volna gondolkodni, hogy a pakulár legénynyel szökött volna el. Más nap a nász népe elérkezik, nincs mit tenni, leültetik asztalhoz, jól tartják, mennyasszony nélkül visszamennek. Sok esztendeig nem tudhatta meg a szegény Petki Farkas, hova lett a leánya, azt gondolták, talán valahol vízbe ölte magát. Egyszer Petki Farkas ország gyűlésére menvén, a Nagy-erdőn látja, jó vele szemben egy oláh feleségestől, a feleségének hosszú zeke a szoknyája, meztláb megyen az oláh után; senki a Petki Farkas szolgálai közül meg nem esmerete őket, hanem maga a mint hintóban ült, rá esmer leányára, nem szól semmit neki, hanem zsebiből két forintot kivészen, egyik inasának mondja: eredj, ezt a pénzt add oda annak az oláhnénak, s mondd meg, vegyen csizmát véle. Attól az oláhtól fia maradott a leánynak; felnevekedvén, az öreg Petki István, Petki Farkas fia, maga udvarában felveszi, manumittálja, armálist impetrál neki az akkori fejedelemtől, megházasítja, Székely János nevet adnak rája, Csikban Rákoson két jobbágházhelye lévén Petki Istvánnak, cum appertinentiis Székely Jánosnak ajándékozza, házat, csúrt, egyéb épületeket csináltatott rája, ökröket, teheneket, gabonát ad neki, úgy telepedik meg. Annak a fia volt Székely István, kit én gyermekkoromban igen jól esmertem mikor Csikban laktunk a szegény atyám ott lévő házában. Ezt a dolgot sokszor hallottam, mikor a szegény uram historice beszélt.

A szegény uram is a régi igaz vérű magyarok közül való lévén, nem szégyenlette nem csak engemet, hanem nálamnál sokkal alább való rendűeket atyafiainak híni, megbecsülleni, amivel kívántatott, segíteni, promoveálni, mások impetitiója ellen protegálni; azért is marad fen mind örökké dicséretes emlékezete, jó híre neve Erdélyben; az én Istenem is nyugassza meg mind testiben a föld gyomrában, mind lelkiben az örök dicsőségben, s adjon részt neki az igazaknak feltámadásában. Vajha most élne, volna nekem is földi gyámolom, sokféle nyomorúságaim, kárvallásaim között segítöm.

Hogy ez a folius üressen ne maradjon, leírom pro recreatione, a mint szegény uramtól hallottam, mely dolog is a régi sincerus nyájas emberek cselekedetét illusztrálja. Az ifju Petki Farkas ifju legénységiben szekérben lovakat fogatott, egynehány csicsai asszonyokat, leányokat egybengyűjtött, felültette a szekérben őket, maga lész a kocsis, hogy Szeredában vigye a sokadalomra őket; azt pedig nem bujaságból

[cselekedte,]

cselekedte, mert az akkori mind férfi, mind asszony, leány sokkal jámborabb volt mint most, hanem csak tisztességes tréfából s maga mulatságából. Egyik asszony fel nem fért a szekérre, eleget instál, hadd üljön fel ő is a szekérre, nem recipiálták; mondja nekik: Meglátjátok, bustya nők, ha én el nem mehetek a sokadalomban a szekérrel, tősem mentek el békével. Azalatt titkon egyik szekérkerékből a szeget kiveszi; a több asszonyok kaczagják, hogy amaz ott egyedül teprenkedik, Petki Farkas mint kocsis megindul sebesen, az ostorral megsujtja a lovakat, a kerek kiesik a szekérből, feldől a szekér a sok asszonyokkal együtt, s mind egyben romlik; kiáltottak, sikoltottak a szekérben ült asszonyok, amaz asszony pedig kaczagta s csúfolta őket: Lám megmondám, bustya nők, ha én nem ülhetek a szekérben, tő se mentek ma békével a sokadalomban. Petki Farkas más szekeret hozott elé, akkor azt az asszonyt is a többivel felülteti a szekérben, maga kocskodik darutollas süvegben, úgy viszi be Szeredában a sokadalomra az asszonyokat az egész ott lévő sokadalmi sokaság láttára. Most ha valaki ilyen urfi, de még egy alávaló nemes ifju legény olyan tisztességes multságot indítana, lebolondoznák érette.

A szegény uramnál laktunkban mennyi sok multságot követtünk el, egy egész könyvet lehetne arról írni; csak egyet említek, azt is idvezült uram dícséretes emlékezetére. Keczen létünkben bemegyek az úrhoz, mondom: Nagyságos uram, ma szent Mihály napja, minthogy Mihály a nevem, szent Mihály poharára Nagyságodat az asszonynyal s egész udvarral együtt jó szívvvel látom ebédre. Nevet a szegény uram, mondja: Őcsém uram, de hol főznek, hol a 'bor? Mondom az úrnak: a Nagyságod konyháján főznek, bor is elég hordóval vagyon Nagyságod pinczejében, mert Ajta messze vagyon Keczehez, ha ott volnánk, a pusztá háznál főztnék amit lehetne. A szegény úr mondja: Én nem mehetek el, mert öreg ember vagyok, sem a feleségem, a többi mind menjenek. Megparancsolja a konyhamesternek, tisztességesen bőven főzzenek, az innya-adónak is, valamennyi bor kívántatik, annyit adjanak. Az udvarház mellett a tisztartó Székely István házánál volt a tractatio, főztek ad minus 12 asztalra, az udvariak valahányan voltak, első alsó renden valók, még a kocsisok, lovászok, felejtárok is mind eljöttek; leültünk asztalhoz, rettenetes ital volt, kilenczven veder bor költ el, muzsikásokat hívtunk, az asszonyhoz beizentünk, bocsássa ki a frajokat tánczolni; el is jöttek az öreg asszonnyal együtt, mivel feles frajokat tartottak az udvarban mindenkor. Ott majd hajnalig tisztességesen tánczoltunk . . . meg szent Mihály poharát. Más nap bémenvén az úrhoz, megköszöném . . .

Valyon találkoznék-e ma olyan nagy úr Erdélyben a ki azt cselekedné, nem kilenczven veder, csak kilencz veder bort is nem sajnállana szolgálainak conversatióra fordítani. (Következik két egészen töredékes és érthetetlen sor.)

2. RÉGIES ÉS IDEGEN KIFEJEZÉSEK JEGYZÉKE.

Absque periculo capitis = fejveszélyeztetés nélkül.
 Ad pias causas = kegyes (egyházi) célokra.
 Allapatréta = mindennemű húsból, főzelékből, fűszerszámból lezárt fazékban főtt és főzött étel. Az eredeti spanyol név: „olla potrida” — éppúgy, mint a francia „pot pourri” — szó szerint „rothadt fazék”-ot jelent.
 Berbécs = ürü (francia: brébis).
 Bélétt (bérelt) = bélelt. „Bélétt pad” = párnázott pad.
 Bizonnyal írom = hitelesen írom.
 Bokály = serleg (Pokal).
 Bónchos = nyaköv, fék.
 Bonumi = jószágai.
 Bulya = keleti (török).
 Bustya = vad, kegyetlen.
 Cinterem = coemeterium = temető.
 Circiter = körülbelül.
 Consumálni = elfogyasztani.
 Continuus szolga = állandó szolga.
 Controvertáltak = faggatták.
 Credenzia = pohárszék (Kreden).
 Császárs képe = császár képviselője.
 Cserefa = cserfa.
 Csúpos = csúcsos.
 Dali csizma = díszcsizma.
 Debilitál = elgyöngít.
 Dullat = feldúlat, elpusztítat.
 Egyetmás = fehérnemű.
 Ejtel = icce, messzely (Mass, Achtel).
 Essekura = bestye-fia (csúfszó).
 Expertus = jártas; tapasztalt.
 Értékes = akinek értéke(vagyona) van = vagyonos.
 Fajlandis, landis posztó = fajn landis = finom londoni („anglia”) posztó (pannus Londinensis; Englisch' Tuch).
 Fellejtár (fellajtár, fullajtár) = csatlós (Vorreiter).
 Fiat voluntas Dei in omnibus = legyen meg mindenben az Úristen akarata.
 Firkol = ugrál, úszkál.
 Fraj = kisasszony (Fräulein); udvarhölgy.
 Gallae dominae = fiastyúk; itt gúnyneve a férfin uralkodni vágyó asszonynak.
 Gazdálkodik = a háziasszony vagy házigazda kínálkozása.

Gelezna (gerezna; Csereinél: gercina) = szőr, szőrme.
 Gömbölyeg = gömbölyű.
 Gratia = kegyelem.
 Gyermek ló = csikó.
 Hemispherium = félgömb.
 Híjj = hiú = nyitott padlás.
 Hoczeza = hozdsza = hozd csak!
 Hopmester = udvarmester (Hofmeister).
 Hostát = előváros (Hofstatt, Vorstadt).
 Hurit = hurrog, szidalmaz.
 Hüt = hit. Hütlés = esketés.
 Infestatio = zaklatás.
 Invitatus = meghívott.
 Islóg = kerek lemezecke (Flitter).
 Juxta statum et conditionem = rangja, rendje, vagyoni helyzete szerint.
 Kamuka = damaszt.
 Kapornya = kapor.
 Kártya = faedény.
 Kell-e kávé? = szójáték a latin „cave” („vigyázz”) szóval.
 Keservesek = a gyásznép.
 Koszognak = csoszognak; csetlenek-botlanak.
 Könyvez = könnyezik.
 Krepin = rojt; rojtos, hálós, fátyolos szövet.
 Kukrejt = zsálya leve.
 Kül, küljel, küyel = kívül.
 Lesúvad = lecsúszik.
 Légely (négely, csobolyó) = kishordó, butélia.
 Linea = sor.
 Lóding = puskapor- és golyótartó.
 Lustosszájú = mocskosszájú.
 Majcz (majsz) = drágább szerből készült (pl. himzett) öv, szíj.
 Manumittál = jobbágyot fölszabadít.
 Markalf = tréfás, bolondos szolga; a zsidó eredetű, világszerte elterjedt népkönyv: „Salamon és Markolf” után.
 Mecszín = meggyzínfi.
 Megbolondoz = bolondnak tart; mond.
 Megéri = beéri valamivel.
 Mér = mer. „Fel mér vala tenni hadakozásból az erdélyi fejedelemmel” = annyi embere volt, hogy hadra mert volna kelni ellene.

[Minevét]

Minevét = menuet.

Nótára keres = főbenjáró pörbe fog valakit.

Oltasztott (háj) = olvasztott.

Öreg = nagy.

Palota = szoba, terem.

Pantallér = kardtartó szíj (bandelier).

Parafernum = nászajándék.

Petymet = hermelin (mus Ponticus).

Polyéka = leves.

Praebenda = járandóság (Pfründe).

Praecedentia-kívánás = előzködés; a megelőzés követelése.

Praeficiálta a maga személyében = maga helyett kiküldte.

Praeter propter = körülbelül.

Privatus = magánember, egyes ember.

Pulyhák (polhák) = puszkafajta (sclopus).

Rása (szoknya) = félvászon szoknya (tela rasa).

Recreatio = fölüdülés, gyönyörűség. „Cum recreatione szemlélhette” = gyönyörűséggel szemlélhette.

Resignálta = lemondott róla; átengedte.

Respectus = szempont; „Nem vala inter privatos religionis respectus” = nem vala az egyes emberek közt felekezeti szempont.

Resuscitálták = föllevenítették.

Reverentia = tiszteletadás; hajbókolás.

Rosolis (rosoglio) = likőr; itt szójáték a „ros” latin szóval = hajnal.

Röstölt lé = rántott lé (geröstete Sauce).

Séza (cséza) = (gyalog) hintó (chaise).

Silgrod = teknősbékahéj (a „Schildkröte” német szóból; Schildpatt).

Sing = rőf.

Skófium (szkófium) = erős arany- vagy ezüstsál, domború kivarrásra.

Sollicitálta = szorgalmazta.

Spatium = köz.

Succedálván = következően.

Sályom = zsámoly (a ravatal emelvénye).

Superlát = mennyezet.

Supplicatio = folyamodvány.

Suppon = leves (Suppe).

Szegény = néhai; megboldogult.

Szepetek = szepet = ládikó.

Szevendék = szövétnek = kézilámpás.

Szjú = szíj.

Szirony = festett fonál, himzőszalag.

Szí = szív.

Tanorok = legelő; mezőrész.

Taré = taréj; rojtos fejdísz.

Tekelglasz = fedeles pohár (Deckel-Glas).

Tezed = „te”-nek szólítod, tegezed.

Títulus = cím; „Erat pinguissimus vitulus, rarissimus titulus” = legkövérebb volt a borjú és legritkább a cím.

Tricesimarum arendator = a harmincadvámok főbérletje.

Usual = gyakorol, szokásba vesz.

Ványolt = simított, hengerelt (posztó).

3. APOR (1676—1743.) ÉS CSEREI. (1668—1756.)

Altörjái báró Apor Péter született 1676 június 3-án, mint Apor János és pávai Vajna Katalin fia. Ősei az Opor nemzetségből származtatták magukat, kik Bálványos várban laktak, s mint kemény pogányok csak nagy harcok után tértek át a kereszténységre. Ezt a mondát Jókai „Bálványos vár” c. regénye tette közismertté.

Apor Péter korai árvaságra jutott, de szerencsére hatalmas védőszárnyak alá: nagybátyja, Apor István, I. Apafi Mihály idején Erdély leggazdagabb s egyik legnagyobb befolyású embere vette gondjába. Apor István († 1704.) Csik, Gyergyó és Kászonszék főkirálybírája, főkormánybiztos tanácsos, Erdély kincstartója, a harmincadvám főárendása, a katolikus restauráció egyik fővezére volt. Gazdagságáról több érdekes adatot közöl két unokaöccse: nagyajtai Cserei Mihály és altörjái Apor Péter. Végrendeletében csak jótékony célra 120,000 forintot, mai értékben több száz milliót hagyományozott. I. Lipót emelte gróffá.

Apor István unokaöccsét, Pétert gondosan iskoláztatta s igen vallásosan neveltette. Elvégeztette vele a nagyszombati egyetemet, a teológiai jogi, történelmi s filozófiai tanulmányokra fektetvén a súlyt. (1693—96.) Az ifjú a bécsi körökben is szép összeköttetéseket szerzett, s a hatalmas köröspataki Kálnoki-családból nősült (felesége Kálnoki Borbála grófnő volt, gr. Kálnoki Sámuel alkancellár leánya). Hivatalos méltóságokra emelkedett, de mint küllővármegyei főispán a Rákóczi-szabadságharc idején kurucság gyanújába keveredett, miért is Rabutin hosszabb ideig a brassói fellegetvárban őriztette. Pártfogói kiszabadították s a császár hűségére esküdvén, 1708-ban Háromszék főkirálybírája, 1713-ban báró lett, sőt 1730-ban császári aranynyakláncot kapott. Különböző tisztjének, a határvédelemnek s egyéb országos megbízásainak élt hajlott koráig, míg szemévilágát egészen el nem vesztette. Torján s felesége kiterjedt birtokain gazdálkodott; mindig kedvelte a tudományokat. Maga is buzgón forgatta a tollat. Megmaradt latin és magyar kortörténeti műveit (*Lusus mundi*, *Synopsis mutationum*, *Metamorphosis Transylvaniae* [próza- és verses földolgozásban], verseit, leveleit,

végrendeleteit stb. a Magyar Tudományos Akadémia adta ki 3 kötetben, Kazinczy Gábor (1863) és Szádeczky Lajos (1903) szerkesztésében, a Magyar Történelmi Emlékek c. gyűjteményben.

*

Jelen kötetünkben Apor főművét, a *Metamorphosis Transylvaniae*-t adjuk ki újra. Ez aránylag szegény memoáriródmunknak egyik legértékesebb emléke úgy tartalmánál, mint előadásánál fogva. Célzatát maga az eredeti cím és az „első cikkely” jelzi. A gyökeres magyarság ősi fészkeinek, Erdélynek hajdani aranykorát, „régiegyügyű, alázatos idejében való gazdagságát” szembeállítja a korabeli kevésbé, cifra, felfordult állapotjában koldusságra való változás korával, hogy „memento“-jával, a régi boldog idők emlékével intse „maradváit”, az új nemzedékeket a régi erkölcsökhöz való ragaszkodásra. (Persze rezignált és sokszor indulatos hangja elárulja, hogy ebben nem sokat bízik). Őreg Apor Péter meggyőződéses konzervatív: bár munkájában jobbra csak a külsőségek változásáról számol be, ezt is abból a meggyőződésből teszi, hogy a titulusok, viselet, életmód, vigasságok, házassági, atyafisági, temetési, vallási szertartási s az egyéb társadalmi rendtartási szokások a legszorosabb összefüggésben vannak az egyén és faj egész lélekével, gondolkodásával érzésével s ha azokban behódolunk az idegennak, ezekben sem maradhatunk magyarok s önállóak. Tüzes nemzeti érzésének ez a szép nyilvánulása rávilágít arra, mennyiben volt ez a császári aranyláncos méltóság minden politikai császárhűsége mellett is ~~lebens~~ érzésű. Igaz magyar ember volt, akárcsak Pázmány Péter, ha ennek hatalmas és aktív egyéniségéhez, országos jelentőségéhez egyáltalában nem ér is fel.

Ő szűkebb hazájában játszott, nem is elsőrangú szerepet. Sokat bajlódott apró-cseprő gazdasági dolgaival, családi viszállyaival is, felesége nem egyező természetével, legidősebb fia félrelépésével, de minden keserve közt, mint a „familia” hű sáfára, s istenes ember iparkodott maradvái s vallása, hazája dolgait előmozdítani. Emlékeiből minden hibája, elfogultsága ellenére is na-

[gyon]

gyon rokonszenves képe domborodik, színesedik elénk.

„Metamorphosis“-a elsőrangú kultúrtörténeti forrás, amelynek jelentőségét emeli, hogy a vázolta korokból igen kevés egyéb írott emlékünknél, tárgyi emlékünknél (ház, bútor, kép, szobor, metszet, iparművészeti tárgy) is igen kevés, úgy hogy a korkép megbízható rekonstrukciója fölötte nehéz.

De írása nemcsak a történettudományt érdekli, hanem igen eredeti, őszinte, jóízű, kedélyes előadásánál fogva a nagyközönségnek is igen kellemes, egyben szórakoztató és tanulságos olvasmány. Nyelvét, bár kikezdte a hanyatlás százada, a latinizmus és egyéb akaratlan idegenszerűség, nagy kifejező erő és zamatosság tünteti ki. Sok gyökeresen magyaros kifejezést őrzött meg, amelyek a közhasználatból azóta kikerültek, de megérdemlik az új életet. (A legavultabbakat, az idegen kifejezésekkel együtt, kis szójegyzékben magyaráztuk meg, hogy a munka közérthetőségét fokozzuk).

A munka akadémiai kiadása a lefolyt 60 év alatt teljesen elfogyott, s úgy véltük, hogy épp a mai időkre való tekintettel hasznos szolgálatot teszünk, ha, alapúl vévén a Kazinczy Gábor kiadást s — kézirat hiányában — meghagyván az igen ingadozó helyesírásban is az ő közlését, újra könnyen hozzáférhetővé tesszük ezt a kedves emlék-

íratot. Et haec meminisse juvabit. Jól fog esni emlékeznünk régiekről. A haladás sohasem jelentheti a régi, tápláló gyökerek elvágását.

*

Apornak nagy hasznára volt munkája megírásában atyjafia: Cserei Mihály. Sokszor csaknem szó szerint átvette az ő tudósításait, melyek a szem- és fültanúság értékével jeleskednek. Illik tehát, hogy pár sorban az ő emlékét is fölleve-
nítsük. Miklósvárszéki és nagyajtai Cserei Mihály ősi székely nemesi családból született Rákoson, 1668 október 21-én. Teleki Mihály írődeákja, Thököly híve volt, de azután áttért a császárra (I. Lipót) hűségére s nagybátyja Apor István mellett viselt különféle tisztségeket. A kurucoktól sok zaklatást szenvedett. Majd csiki főkirálybíró s tartományi biztos lett, de elkeseredve visszavonult gazdaságába s igen érdekesen, bár éppen nem elfogulatlanul írta meg Erdély történetét I. Apafi Mihálytól 1712-ig. Munkáját a Nemzeti Könyvtár szép régi kiadásából ismerjük, de ez is megérdemelné az új köntöst, éppúgy mint a Bethlen Miklós memoárja, mert a nagyközönségnek ma már szinte hozzáférhetetlen ritkaság. Mi Csereinek csak azon helyeit és változatait közöltük, amelyeket Apor nem olvasztott be emlékiratába; egyébként [—] jellel tüntettük föl azokat a helyeket, amelyeket Apor Csereitől csaknem szószerint vett át.

Wildner Ödön.